

Uitgesproken, aarzelende en stille stemmen

over binnenlandse afstand en adoptie (1956-1984)

Deelonderzoek voor de Commissie onderzoek
Binnenlandse Afstand en Adoptie

Colofon

© Maastricht University
Maastricht, januari 2025
www.maastrichtuniversity.nl

Opdrachtgever
Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie (CBAA)

Onderzoeksteam
Dr. Floortje Moes
Prof. dr. Klasien Horstman

Begeleidingscommissie:
Prof. mr. drs. Mariëlle Bruning
Prof. dr. Trudy Dehue
Prof. dr. Trudy Mooren (voorzitter)
Prof. dr. Carol van Nijnatten
Prof. dr. Micha de Winter
Dr. Janneke Wubs (secretaris)

Inhoud

Colofon	391
Voorwoord	394
1. Onderzoek naar hedendaagse perspectieven op ‘binnenlandse afstand en adoptie’	395
1.1 Introductie	395
1.2 Welke termen gebruiken we in dit rapport?	395
1.3 Theoretische achtergrond	396
1.4 Verschillende perspectieven	398
1.5 Een kwalitatieve methode	400
1.6 Niet alle stemmen gehoord	403
1.7 Opbouw van het rapport	404
2. De taal van ‘afstand’ en ‘adoptie’	405
2.1 Introductie	405
2.2 Het belang van ‘de goede woorden’	406
2.3 Zoeken naar woorden	408
2.4 Slot: kun je goed spreken over de geschiedenis van afstand en adoptie?	410
3. Maatschappelijke denkbeelden over afstand en adoptie	412
3.1 Introductie	412
3.2 Plicht tot dankbaarheid	413
3.3 Vragen over integriteit van afstand	414
3.4 De moraal rond adoptie	415
3.5 Verhalen over schuld en onschuld	416
3.6 Plicht tot zwijgen en praten	417
3.7 Slot: morele oordelen, erkenning en begrip	418
4. Het ingewikkelde van tijd	419
4.1 Introductie	419
4.2 De tijd sluit, de tijd opent	420
4.3 Worstelen met ‘de tijdgeest’	421
4.4 Afstand en adoptie spelen een leven lang	422
4.5 Omgaan met afstand en adoptie tijdens de levensloop	424
4.6 Slot: verschuivende perspectieven	425
5. Delicaat familiewerk door de jaren heen	426
5.1 Introductie	426
5.2 Afstand doen als zaak van de familie	427
5.3 Een adoptie- of pleeggezin ‘maken’	428
5.4 Sociale identiteit, biologische komaf, en gaten in het levensverhaal	430
5.5 Het weerzien van bloedverwanten: vanzelfsprekendheden en ongemakken	432

5.6	Slot: familiewerk en discussies over afstand en adoptie	433
6.	Ervaringen met instituties toen en nu	434
6.1	Introductie	434
6.2	Besluitvorming rondom afstand en adoptie	435
6.3	Plaatsing in en toezicht op pleeg- en adoptiegezin	438
6.4	Persoonlijke betekenissen van dossiers	439
6.5	Onverwachte informatie	442
6.6	Slot: stapeling van onmacht door de jaren heen	442
7.	Perspectieven op erkenning	444
7.1	Introductie	444
7.2	‘Waarheidsvinding’ is cruciaal	445
7.3	Herstel van schade	448
7.4	Van verleden naar toekomst	450
7.5	Slot: gehoord worden is van wezenlijk belang	451
8.	Een veld van uitgesproken, aarzelende en stille stemmen	452
8.1	Introductie	452
8.2	Omgeven met stiltes	453
8.3	Stiltes doorbreken	455
8.4	Persoonlijke geschiedenis en openbaarheid	455
8.5	Belangenbehartiging in een veld van stiltes	456
8.6	Slot: een veranderend landschap van stille, aarzelende en uitgesproken stemmen	459
9.	Slot	460
9.1	Introductie	460
9.2	De encenering van gedeelde ervaringen	460
9.3	De encenering van botsende belangen	462
9.4	Zorgvuldig ruimte maken	463
	Literatuur	466

Voorwoord

Dit rapport is geschreven in opdracht van de Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie (CBAA). Deze commissie is in 2022 ingesteld door de minister voor Rechtsbescherming om, onder voorzitterschap van Em. Prof. Micha de Winter, onafhankelijk onderzoek te doen naar de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie in de periode 1956-1984 in Nederland. In het kader van deze opdracht heeft de commissie drie deelonderzoeken geïnitieerd. Eén deelonderzoek richt zich op het begrijpen van deze geschiedenis op basis van schriftelijke historische bronnen (uitvoerder: IISG Amsterdam). Een tweede deelonderzoek beoogt de persoonlijke historische ervaringen van betrokkenen te begrijpen met behulp van een vragenlijst en interviews (uitvoerder: Atria Amsterdam). Het derde deelonderzoek (uitvoerder: Universiteit Maastricht) kijkt niet terug maar analyseert hedendaagse perspectieven op de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie en op de maatschappelijke omgang met die geschiedenis. Dit onderzoek is gebaseerd op mediabronnen (boeken, podcasts, interviews in tijdschriften en op tv en radio et cetera) en diepte-interviews met directbetrokkenen. Alle drie de deelonderzoeken zijn als bijlage toegevoegd aan het rapport van de commissie.

Dit rapport is een verslag van het derde deelonderzoek. We danken de mensen die bereid waren tijd voor ons vrij te maken om hun perspectief op de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie en de omgang met de geschiedenis in een interview met ons te delen. We danken hen voor het vertrouwen en voor hun feedback op de conceptanalyse. Daarnaast danken we onze collega-onderzoekers van IISG en Atria voor de vruchtbare samenwerking en de waardevolle discussies over de aanpak van het onderzoek. We danken de commissie en het secretariaat van de commissie voor de prettige en stimulerende wijze waarop ze het onderzoek inhoudelijk en organisatorisch-praktisch hebben begeleid. Ten slotte danken we onze collega Els Geelen, die bereid was om in verschillende fasen van het onderzoek mee te denken, te analyseren en te lezen.

Floor Moes, Klasien Horstman
Universiteit Maastricht
2024

1. Onderzoek naar hedendaagse perspectieven op ‘binnenlandse afstand en adoptie’

1.1 Introductie

Dit onderzoek gaat over hedendaagse perspectieven van directbetrokkenen op de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie tussen 1956 en 1984 en op de hedendaagse maatschappelijke omgang met die geschiedenis. De periode tussen 1956 en 1984 is gemarkeerd door respectievelijk de Adoptiewet, die het mogelijk maakte om bij een buitenechtelijke, onbedoelde zwangerschap het kind af te staan voor adoptie, en de Abortuswet, die het mogelijk maakte om een zwangerschap af te breken. Historische praktijken van afstand en adoptie raken aan existentiële vragen over identiteit, afstamming en familie. Ervaringen met afstand en adoptie kleuren de persoonlijke levens van veel mensen dan ook tot op de dag van vandaag. De hedendaagse omgang met deze geschiedenis heeft bovendien grote impact op de toekomst van betrokkenen. Zo hebben juridische beslissingen nu en in de toekomst over zaken zoals de toegang tot dossiers, en dus tot informatie over iemand zelf en zijn/haar familie, voor velen grote persoonlijke betekenis.

De laatste jaren is er publieke discussie geweest over de omgang met de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie. Het discussielandschap is gecompliceerd: er zijn grote verschillen van mening tussen directbetrokkenen, er zijn negatieve ervaringen met eerder wetenschappelijk onderzoek en frustraties over het uitblijven van beleid om problemen rond bijvoorbeeld toegang tot dossiers op te lossen. Dit onderzoek beoogt inzicht te verschaffen in het landschap van publieke discussies en bij te dragen aan begrip voor verschillende, soms tegengestelde ervaringen, visies en perspectieven. Daarbij hebben we ook oog voor mogelijke stemmen die niet publiek tot uitdrukking komen.

In dit eerste hoofdstuk schetsen we de aanpak van het onderzoek. Omdat de taal van ‘afstand en adoptie’ beladen is, geven we eerst uitleg over de terminologie die we gebruiken in dit rapport. Daarna introduceren we de theoretische achtergrond van het onderzoek. Vervolgens lichten we de focus van dit onderzoek op ‘hedendaagse perspectieven’ en de methodologie toe, en we leggen uit waarom het ingewikkeld is om in dit onderzoek ‘alle stemmen’ recht te doen. We besluiten dit hoofdstuk met een korte uitleg van de opbouw van het rapport.

1.2 Welke termen gebruiken we in dit rapport?

Tijdens het onderzoek naar diverse perspectieven op de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie, bleek dat de taal die gebruikt wordt om ‘afstand en adoptie’ te bespreken op zich al controversieel is. Veel termen hebben voor betrokkenen een andere morele en emotionele lading. Zo voelt een deel van de vrouwen die als meisje of jonge vrouw na een onbedoelde zwangerschap afstand moesten doen van hun kind, zich ongelukkig bij de vaak gebezigde term ‘afstandsmoeder’. Die term suggereert volgens hen dat zij actief afstand hebben gedaan van het kind, terwijl zij ervaren dat het kind van hen is afgepakt. Om inzicht te geven in de gevoeligheden van taal, is hoofdstuk 2 gewijd aan de vraag hoe verschillende betrokkenen uitdrukkingen ervaren en betekenis geven. We willen daarbij niet de verwachting wekken dat de gevoeligheden rond de taal van ‘afstand en adoptie’ vermeden kunnen worden. Integendeel, het is onmogelijk om neutrale termen te vinden om over ‘afstand en adoptie’ te spreken en te schrijven. Expliciete aandacht voor de lading van taal kan een gesprek echter wel verder helpen.

Ook in dit rapport kunnen we niet ontkomen aan de beperkingen van taal. We duiden in de tekst aan welke sociale positie een geïnterviewde had in het proces van afstand en adoptie. We hebben ervoor gekozen om in de lopende tekst geen standaardaanduiding te gebruiken, maar personen te beschrijven en benoemen op een manier die in die context inhoudelijk klopt en die de leesbaarheid niet in de weg staat. Bij de citaten staat een korte afkorting: BM (biologische moeder van wie een kind is afgestaan),

BV (biologische vader van wie een kind is afgestaan), AA (vrouw/man die als kind werd afgestaan en geadopteerd), AM (adoptiemoeder). Deze strategie is niet perfect en wellicht kan niet iedereen zich vinden in de gebruikte aanduidingen. Over afkortingen en bewoordingen valt te twisten, maar we hebben geprobeerd zorgvuldig te zijn, zonder in al te gekunstelde formuleringen te vervallen.

1.3 Theoretische achtergrond

Het doel van ons onderzoek is om de perspectieven van de betrokkenen goed in beeld te krijgen, de onderlinge verschillen goed te begrijpen, alsook de totstandkoming van deze perspectieven. Wij hebben een achtergrond in de wetenschapsfilosofie en sociologie en gebruiken etnografische methoden om te onderzoeken hoe specifieke feiten, normen en praktijken zich in samenhang met elkaar ontwikkelen. Daarbij nemen we een ‘agnostische’ positie in. Om verschillende argumenten of perspectieven recht te doen en te begrijpen, proberen we ze symmetrisch te behandelen en krijgt geen enkel argument of perspectief vooraf meer waarde toegekend dan een andere.

Voor dit onderzoek gebruiken we vier theoretische inspiratiebronnen. De vier benaderingen benadrukken ieder op een eigen manier het belang van het geven van een stem aan directbetrokkenen in de omgang met een gecompliceerde sociale geschiedenis, zoals die van binnenlandse afstand en adoptie. Ze onderstrepen bovendien het belang om recht te doen aan de diversiteit van stemmen. De benaderingen leveren concepten die hebben geholpen om de methodologie vorm te geven en om de gegevens te analyseren.

Een eerste belangrijke inspiratiebron is het werk van de sociologisch econoom Alfred Hirschman over het organiseren van ‘voice’ (Hirschman, 1970). Hirschman heeft zich gebogen over de vraag hoe organisaties ervoor kunnen zorgen dat ze goed werk leveren. In die context onderscheidt hij twee manieren voor gebruikers om feedback te geven op de kwaliteit van hun goederen of diensten: gebruikers kunnen wegglopen uit ontevredenheid over de kwaliteit van het geleverde werk (*exit*) of zij kunnen hun ontevredenheid uitspreken (*voice*).

Private bedrijven die werken in een markt met concurrenten bieden hun gebruikers – klanten – meestal weinig meer dan de exitstrategie: klanten kunnen naar de concurrent gaan en dat is een teken voor het bedrijf dat er iets schort aan de kwaliteit van goederen en diensten en dat ze die moeten verbeteren. Hoewel bedrijven natuurlijk ook gebruikmaken van *voice* in de vorm van consumentenpanels, digitale vragenlijsten en internetreviews, valt op de kwaliteit van deze feedbacktechnieken wel iets af te dingen. Publieke instituties hebben meestal een monopoliepositie: er is maar één gemeente om een paspoort te halen, één belastingdienst om een toeslag te krijgen of te betalen, één GGD om een vaccinatie te halen. Burgers kunnen voor deze diensten nergens anders terecht: exit is geen optie. De enige manier waarop deze publieke organisaties gebruikers in staat kunnen stellen om feedback te geven, is dus door middel van het organiseren van *voice*. Deze organisaties moeten dus moeite doen om van cliënten te vernemen hoe zij de dienstverlening ervaren. Dat doen ze vaak door mensen te vragen om vragenlijsten en evaluatieformulieren in te vullen.

Volgens Hirschman is het leereffect van dergelijke gestandaardiseerde feedback echter niet groot, omdat deze te routinematig en voorspelbaar is. De hokjes die kunnen worden aangevinkt, geven een beperkt beeld van de ervaringen van burgers en geven bovendien vooral aan wat belangrijk is voor de organisatie, en niet zozeer wat voor burgers belangrijk is. Het is volgens Hirschman dan ook belangrijk dat burgers in eigen woorden over onderwerpen die zij relevant vinden aan publieke organisaties kunnen vertellen hoe zij de kwaliteit van het geleverde werk ervaren: dat geeft een organisatie veel beter zicht op de kwaliteit vanuit het perspectief van gebruikers. Dit onderzoeksrapport kan gezien worden als een vorm van *voice*: het geeft – in de taal van betrokkenen – inzicht in hún ervaringen en perspectieven bij de geschiedenis van afstand en adoptie.

Een tweede belangrijke theoretische inspiratiebron voor dit onderzoek is het werk van de filosoof Miranda Fricker over *kennisonrecht* (Fricker, 2007). Fricker stelt dat het onrechtvaardig kan zijn als mensen niet erkend worden als drager van relevante en waardevolle kennis. Ze onderscheidt daarbij

twee vormen van kennisonrecht. De eerste is getuigenisonrecht. Er is sprake van getuigenisonrecht als mensen op grond van vooroordelen niet gezien worden als relevante getuige. Een voorbeeld is een man van kleur die vanwege racistische vooroordelen niet wordt geloofd als hij vertelt hoe hij is behandeld door de politie of een werkgever. Of een vrouw wier klachten over menstruatie niet serieus worden genomen door een huisarts vanwege stereotiepe beelden over vrouwen en vrouwenlichamen. De Nederlandse belastingdienst nam klachten van burgers over de kwaliteit van zijn werk niet serieus omdat men deze burgers op basis van vooroordelen over sociale positie, opleiding en etniciteit niet als 'kenner' serieus nam.

De tweede vorm van kennisonrecht is betekenisonrecht. Betekenisonrecht gaat over het fenomeen dat een dominante cultuur het onmogelijk maakt om bepaalde ervaringen te duiden en er woorden aan te geven, waardoor mensen geen grip kunnen krijgen op hun ervaringen. Een voorbeeld is het meemaken van seksuele intimidatie op de werkplek in een tijd dat dat woord nog niet bestond en verwachtingen over gedrag van mannen en vrouwen waren geworteld in ongelijkheid. Vrouwen die zich ongemakkelijk voelden als hun baas te amicaal werd, konden dat moeilijk delen omdat er geen gedeelde kaders en taal waren om dit soort gedrag te interpreteren en te benoemen. Tegen de achtergrond van de ideeën van Fricker over kennisonrecht is het vanzelfsprekend om niet alleen institutionele en professionele kennis over afstand en adoptie te waarderen, maar om juist ook mensen die persoonlijk betrokken zijn bij de geschiedenis van afstand en adoptie te zien als dragers van relevante kennis over die geschiedenis. Het werk van Fricker benadrukt dat het belangrijk is om mensen de gelegenheid te bieden om in hun eigen woorden uitdrukking te geven aan hun ervaringen.

De derde theoretische benadering die we gebruiken gaat over *erkenning*. De filosoof Axel Honneth stelt dat veel sociale conflicten voortkomen uit gebrek aan erkenning van mensen (Honneth, 1996). Doordat maatschappijen technischer en zakelijker zijn geworden, domineert in het sociale verkeer vaak een functionele blik op 'de ander' waardoor de persoon niet gezien wordt. Een dokter ziet enkel de klacht, de overheid ziet slechts een BSN-nummer, een ambtenaar ziet alleen het dossier, een burger ziet alleen maar de ambtelijke functionaris, en burgers reduceren elkaar tot een standpunt of een mening. Volgens Honneth zou een maatschappij zo georganiseerd moeten worden dat er ruimte en tijd is voor mensen om elkaar als persoon met specifieke ervaringen te erkennen en serieus te nemen. Deze erkenning is volgens hem een voorwaarde voor identiteitsontwikkeling en zelfontplooiing van individuen, voor de vorming van sociale relaties, voor de ethische grondslag van een maatschappij en demping van conflicten. Een maatschappij kan niet functioneren zonder functionele en doelmatige organisaties, maar ze kan evenmin functioneren als mensen niet worden erkend als personen van vlees en bloed, met een geschiedenis en een uniek verhaal. De feministische ethica Joan Tronto verbindt erkenning bovendien expliciet met aandacht en zorgzaamheid in het publieke domein (Tronto, 1998). Ze stelt dat waarden als zorgzaamheid, betrokkenheid op anderen en investeren in reparatie van relaties vaak verwezen worden naar de privésfeer, omdat de publieke sfeer vooral zou gaan over nut, efficiency en effectiviteit. Volgens Tronto zijn zorgzaamheid en investeren in relaties echter ook basisingrediënten van een democratische maatschappij die continu onderhoud behoeven.

Theorieën zoals die van Honneth en Tronto geven aan dat negeren, uitsluiten, of veronachtzamen van behoeften aan erkenning en zorgzaamheid door instituties, bijvoorbeeld door strikt functioneel, ambtelijk of regel-geleid te werken, niet alleen individuele mensen schade berokkent, maar ook de morele kwaliteit van maatschappelijke instituties bedreigt. Met andere woorden, stem geven gaat niet alleen om uitwisseling van kant-en-klare 'meningen' en 'standpunten', maar om de wederzijdse erkenning van de personen als personen die deelnemen aan een discussie. Tijd nemen om ervaringen en inzichten te delen en te bespreken is een belangrijk onderdeel van erkenning en van herstel en reparatie van relaties en soms ook van vergeving en verzoening. Zoals in dit rapport zal blijken, zijn erkenning en herstel belangrijke onderwerpen voor de betrokkenen bij de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie.

De vierde theoretische benadering heeft betrekking op *polarisatie* en het *doorbreken van polarisatie*. Sociale conflicten en morele dilemma's gaan vaak samen met gepolariseerde discussies. Scherpe debatten kunnen vruchtbaar zijn omdat ze leiden tot meer inzicht en verhelderen wat er op het spel staat. Soms leidt polarisering echter tot weinig vruchtbare discussies. Om polarisering dan te doorbreken wordt vaak

geprobeerd de extreme posities bij elkaar te brengen, vanuit het idee dat uitwisseling tussen de extremen leidt tot het vinden van een compromis. Auteurs zoals Bart Brandsma (2020) en Peter Coleman (2021) stellen echter dat de aandacht voor extreme posities die posities uitvergroot en polarisatie versterkt. Dan wordt bovendien over het hoofd gezien dat veel stemmen zich buiten de extreme posities bevinden. Die stemmen zijn niet uitgesproken, maar 'stil'. Stille stemmen representeren vaak meer kleurschakeringen, nuances, ambiguïteit en ambivalentie dan de uitgesproken publieke polen en tegenpolen. Door daar aandacht aan te geven is het mogelijk het discussielandschap te verbreden en ruimte te identificeren voor erkenning en herstel van gepolariseerde relaties.

In dit onderzoek hebben deze vier theoretische benaderingen – het belang van voice, oog voor kennis-onrecht, de maatschappelijke waarde van erkenning, en het doorbreken van polarisatie door aandacht te schenken aan perspectieven buiten of tussen de (tegen)polen – gefungeerd als inspiratiebron en als conceptuele gids bij de analyse. Ze maken nadrukkelijk duidelijk waarom het belangrijk is om mensen zelf hun verhaal te laten vertellen op de manier waarop zij dat zelf willen en ze als kenner serieus te nemen, waarom het thema erkenning zo belangrijk is en waarom het belangrijk is om ook aandacht te besteden aan 'stille stemmen'.

1.4 Verschillende perspectieven

Het doel van dit onderzoek is om de perspectieven en stemmen te laten horen van directbetrokkenen op de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie en de maatschappelijke omgang met die geschiedenis. Maar wie zijn die directbetrokkenen? Het gaat om mensen die in de periode 1956-1984 te maken hebben gehad met onbedoelde zwangerschap en het afstaan van een kind, volwassenen die in die periode als kind zijn afgestaan en geadopteerd, en adoptieouders. We hebben dus geen familieleden van deze personen in het onderzoek betrokken. Ons onderzoek richt zich ook niet op institutionele en professionele organisaties die een rol speelden in de geschiedenis van afstand en adoptie (bijvoorbeeld de landelijke overheid, Fiom, de Raad voor de Kinderbescherming, kindertehuizen of religieuze organisaties). Dit onderzoek gaat alleen over perspectieven van mensen die persoonlijk te maken hebben gehad met binnenlandse afstand en adoptie. Daarbij onderscheiden we drie soorten stemmen: stemmen van mensen die namens een belangengroep actief zijn in publieke en politieke discussies over afstand en adoptie, stemmen van mensen die hun persoonlijke verhaal delen met een breder publiek maar niet actief zijn in politieke discussies, en stemmen van mensen die zich helemaal niet publiekelijk uitlaten over hun persoonlijke ervaringen met afstand en adoptie. Hieronder lichten we deze drie soorten stemmen toe.

We onderzoeken ten eerste de perspectieven van belangengroepen die een rol spelen in publieke en politieke discussies over afstand en adoptie en die deelnemen aan overleg met ministeries en Kamerleden over beleid rond zaken zoals het onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie. We geven op basis van publieke bronnen – zonder volledig te willen zijn – een korte schets van de vier meest prominente groepen. Het gaat om de Stichting De Nederlandse Afstandsmoeder, die de belangen vertegenwoordigt van vrouwen die hun kind moesten afstaan, de Stichting Verleden in Zicht, het Meldpunt Adoptie en de Stichting Nazorg Adoptie die primair gericht zijn op de belangen van kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd. Vaders die een kind hebben afgestaan en adoptieouders zijn niet als belangengroep georganiseerd en doen niet als georganiseerde stem mee in publieke discussies.

Dertig jaar geleden werd de Stichting De Nederlandse Afstandsmoeder opgericht. Op haar website presenteert zij zich als volgt: *“Stichting De Nederlandse Afstandsmoeder zet zich in voor alle vrouwen die hun kind hebben moeten afstaan na de geboorte, om welke reden dan ook. Er is veel te doen rondom afstand en adoptie, zowel nationaal als internationaal. Veel van wat er gezegd en geschreven wordt gaat over de afstandsmoeder, terwijl haar stem zelf nauwelijks klinkt. Laat staan dat haar stem weerklank vindt. Stichting DNA zet zich ervoor in dat daar verandering in komt”* (Stichting DNA, 2024). Los van deze belangengroep wordt het perspectief van een aantal afstandsmoeders publiekelijk vertolkt door Trudy Scheele-Gertsen. Zij heeft met steun van Bureau Clara Wichmann in 2021 de staat aansprakelijk gesteld voor het leed dat haar en andere vrouwen is aangedaan doordat zij tegen hun wil een kind moesten afstaan voor adoptie. Deze eis is in eerste instantie afgewezen, maar de rechter stelde wel dat de stem

van afstandsmoeders een plek moet krijgen in de samenleving. Inmiddels loopt een hoger beroep tegen deze uitspraak. De uitspraak wordt na afronding van dit onderzoek verwacht.

Ook kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd hebben zich georganiseerd. De Stichting Verleden in Zicht is in 2021 opgericht. Haar website noemt als primaire doel: “... *belangenbehartiging voor de doelgroep van Nederlandse afgestanen en binnenlandse geadopteerden. Ook houden wij ons bezig met verzamelen, ontsluiten en borgen van het erfgoed van het dossier Binnenlandse afstand en adoptie*” (Verleden in Zicht, 2021). De Stichting heeft een uitgebreide website en heeft onder andere de podcast *Afgestaan* gemaakt (Dorgelo & Gradenwitz-Kemp, 2023). Op haar website verwijst ze naar voorgangers die deels in Verleden in Zicht zijn opgegaan: de ‘Kamervragengroep’, collectief BAG (Binnenlandse Afstandskinderen en Geadopteerden) en Groep Eugenie Smits van Waesberghe. Smits van Waesberghe is bekend geworden als auteur van het *Zwartboek adoptie* (Smits van Waesberghe, 2020).

Dan is er nog het Meldpunt Adoptie, een informele Facebookgemeenschap die zich ten doel stelt een dialoog op gang te brengen over afstand en adoptie. Dit meldpunt stelt op de Facebookpagina: “*In de periode 1956-1984 heeft de Raad voor de Kinderbescherming in veel gevallen ernstig gefaald om ongehuwde moeders en hun kinderen te beschermen en helpen. De Raad voerde een (dwingend) beleid om moeder en kind te scheiden en het kind ter adoptie aan te bieden. De zorg voor de kinderen voor en na adoptie was vervolgens slecht of totaal afwezig. Met dramatische gevolgen. We mogen het verleden niet negeren en afdoen als een andere tijdsgeschiedenis en het daarmee laten voor wat het was. Met mijn verhaal om naar buiten te treden wil ik de dialoog op gang brengen zodat kinderen die geboren zijn tussen 1956 en 1984 uit de taboe kunnen stappen en hun ervaringen kunnen delen. De ervaringen zijn een belangrijke brug om het verleden en heden te verbinden zodat er erkenning komt voor het systeem waarin wij heden ten dage nog de gevolgen dragen.*” (Meldpunt adoptie Raad voor de Kinderbescherming 1956 - 1984, 2019)

Ten slotte is er de Stichting Nazorg Adoptie en de daaraan gelieerde Vereniging Adoptie Nazorg. De Stichting Nazorg Adoptie stelt op haar Facebookpagina: “*Stichting Nazorg Adoptie wil een breed draagvlak creëren voor de problemen waar adoptiekinderen mee te maken kunnen krijgen*” (Adoptie Nazorg, 2015). De Stichting pleit voor een Europees Kenniscentrum Nazorg Adoptie (FIOM, 2019).

Deze belangengroepen hebben de afgelopen decennia een rol gespeeld in publieke discussies over de geschiedenis van afstand en adoptie en participeren in beleidsontwikkelingen, maar betrokkenen bij deze organisaties hebben ook hun persoonlijke verhaal via boeken, interviews, podcasts et cetera met een breder publiek gedeeld. Zij getuigen van de impact van de geschiedenis van afstand en adoptie op hun persoonlijke leven en van het emotionele, sociale en politieke werk dat ze doen voor maatschappelijke erkenning van die impact.

In de tweede plaats onderzoeken we de perspectieven van individuele personen die niet namens een belangengroep spreken en ook niet prominent aanwezig zijn in politieke debatten en besluitvormingsprocessen, maar die wel hun persoonlijke ervaringen met afstand en adoptie hebben gedeeld met een breder publiek, bijvoorbeeld door een interview op televisie of in een tijdschrift, of door publicatie van een boek. Deze mensen dragen wel bij aan de publieke beeldvorming over de geschiedenis van afstand en adoptie, maar staan op afstand van politieke discussies over dossiers en onderzoek.

Ten slotte beoogden we in het onderzoek ook de perspectieven te betrekken van directbetrokkenen bij afstand en adoptie die zich niet in het openbaar uitlaten over hun ervaringen. Er is waarschijnlijk een palet aan ‘stille stemmen’. Zij delen hun ervaringen wellicht wel in de privésfeer, maar niet in de publieke ruimte. Er zijn waarschijnlijk verschillende redenen voor stilte, daar kunnen we alleen over speculeren. In de publieke ruimte horen we, bijvoorbeeld, niet van vrouwen die destijds een kind hebben afgestaan, daar veel verdriet van hebben, maar niet over die ervaring willen of kunnen spreken. Ook horen we niet van vrouwen die destijds, voor de introductie van de Abortuswet, onbedoeld zwanger raakten en die, in die situatie, het afstaan van hun kind voor adoptie de beste oplossing vonden voor de toekomst van het kind, en die wellicht nog steeds achter die beslissing staan. Noch horen we in de publieke ruimte het perspectief van mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, dat als gegeven aannemen, niet op zoek zijn naar biologische ouders, en ook niet publiek spreken over het proces van afstand en adoptie. Ook het perspectief

van mannen die destijds de vrouw die zwanger was van hun kind uit het oog zijn verloren of die actief buiten de procedure voor afstand en adoptie zijn gehouden en die daar verdriet van hebben of daar juist tevreden over zijn, is in de publieke ruimte niet te horen. We beoogden het perspectief van deze ‘stille stemmen’ in het onderzoek te betrekken, maar zoals verderop te lezen is, is dat maar ten dele gelukt.

In dit onderzoek hebben we, geïnspireerd door onze theoretische achtergrond, geprobeerd hedendaagse ervaringen, verhalen en perspectieven op de geschiedenis van afstand en adoptie en op de omgang met deze geschiedenis in kaart te brengen. Het gaat daarbij niet om de meeste stemmen of ‘het gemiddelde geluid’, maar om de veelstemmigheid rond het thema afstand en adoptie – luid en zacht, stellig en aarzelend. Het onderzoek is nadrukkelijk geen historische reconstructie of historisch feitenonderzoek. Perspectieven op hedendaagse omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie komen echter niet uit de lucht vallen en zijn geworteld in persoonlijke levenservaringen gedurende vele decennia. In dit rapport staan ervaringen in het verleden nadrukkelijk in het teken van het begrijpen van hedendaagse perspectieven van directbetrokkenen.

1.5 Een kwalitatieve methode

Hoe hebben we gegevens verzameld?

Om diverse hedendaagse perspectieven op de omgang met de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie te onderzoeken, hebben we een kwalitatieve benadering gekozen. Die bestaat uit twee elementen, namelijk (digitale) media-etnografie en diepte-interviews.

Voor een verkenning van publieke beelden van en discussies over de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie hebben we eerst schriftelijke en digitale mediabronnen gebruikt. We noemen dit *media-etnografie*, omdat deze bronnen de wereld van hedendaagse discussies over binnenlandse afstand en adoptie voor ons openden. Ze gaven inzicht in de actoren en verhalen die in de publieke ruimte een rol spelen. De bronnen die we gebruikten waren bijvoorbeeld boeken, artikelen in dag- en weekbladen, onderzoeksrapporten en rechtbankverslagen, maar ook websites, podcasts, radio- en televisie-interviews, en registraties van discussies op YouTube. De zoekstrategie die we volgden om deze bronnen te vinden bestond uit het doorzoeken van sociale media en bibliotheekcatalogi, en *snowballing* (bronnen vinden via eerder geraadpleegde contacten en bronnen). Daarnaast kregen we adviezen over relevant materiaal van derden (bijvoorbeeld leden van de Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie/CBAA). Inzichten uit deze bronnen hebben geholpen om de interviews voor te bereiden en om de analyse van de interviews aan te scherpen of te ondersteunen. Op verschillende plekken in dit rapport zal naar deze bronnen verwezen worden.

De kern van dit onderzoek bestaat uit *diepte-interviews* met mensen die ervaring hebben met binnenlandse afstand en adoptie: vrouwen en mannen die te maken hebben gehad met afstand doen, volwassenen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, en adoptieouders.

Hoe zijn we omgegaan met gemengde gevoelens van betrokkenen over dit onderzoek?

Bij de uitvoering van deze interviews hebben we ons rekenschap gegeven van het feit dat een aanzienlijk deel van de betrokkenen op basis van eerdere ervaringen met onderzoek wantrouwend staat tegenover institutionele actoren, inclusief universiteiten en onderzoeksinstituten. Het werk van de CBAA is onafhankelijk en dat geldt ook voor dit onderzoek. Dat neemt niet weg dat veel betrokkenen vanwege teleurstellingen over eerder onderzoek sceptisch staan tegenover dit onderzoek. We hebben op verschillende manieren geprobeerd geschaad vertrouwen serieus te nemen. In de werving en uitvoering hebben we bijvoorbeeld steeds benadrukt dat deelnemers de ruimte zouden krijgen om hun eigen perspectief tot uitdrukking te brengen op een manier die zij geëigend vinden. Ook hebben we toegezegd dat alle deelnemers kennis konden nemen van de conceptresultaten van onze analyse, de inhoudsopgave en de verhaallijn van dit rapport. Op die manier waren zij in de gelegenheid om inhoudelijke feedback te geven: een zogenaamde membercheck. Hoewel de eindverantwoordelijkheid voor de tekst bij de onderzoekers ligt, is dergelijke feedback van geïnterviewden een wetenschappelijk beproefde manier om deelnemers een stem te geven in het onderzoek en deze feedback vergroot bovendien de inhoudelijke kwaliteit en de validiteit van de analyse.

Hoe hebben we geïnterviewden geworven?

De werving van deelnemers vond plaats in de periode van september 2023 tot en met december 2023 en verliep via meerdere routes. Mensen die namens een belangengroep actief waren in publieke discussies of die vanwege een publicatie gemakkelijk vindbaar waren, konden we direct of via contact met de commissie benaderen. We hebben ook geprobeerd om ‘stille stemmen’ te vinden: zij zijn uitgenodigd via publiciteit over de onderzoekscommissie CBAA en konden zich aanmelden bij de commissie of bij Atria. Soms kregen we via een naam van iemand die graag met ons wilde spreken. Indien we een naam en een e-mailadres van iemand hadden, is deze persoon benaderd met het verzoek voor een telefonische afspraak. In een persoonlijk gesprek kan beter uitgewisseld worden waar het onderzoek over gaat, zodat geen verkeerde verwachtingen gewekt worden. Bij toestemming voor deelname werd een afspraak gemaakt en werd besproken waar en wanneer het interview zou plaatsvinden.

Wie hebben we gesproken?

Er zijn 26 interviews gehouden met 29 personen. Het gaat om 9 vrouwen die afstand hebben gedaan van hun kind, 1 vrouw die het kind uiteindelijk heeft behouden, en 2 mannen die te maken hebben gehad met afstand doen. We hebben 14 mensen gesproken die als kind zijn afgestaan en geadopteerd (11 vrouwen en 3 mannen) en 1 vrouw die uiteindelijk in de procedure van afstand en adoptie niet is afgestaan. We hebben 2 vrouwen geïnterviewd die een kind hebben geadopteerd.

De verdeling van de geïnterviewden over de drie soorten stemmen was als volgt. We hebben 11 mensen gesproken die betrokken waren bij een belangengroep: we hebben gesproken met betrokkenen bij de Stichting De Nederlandse Afstandsmoeder, de Stichting Verleden in Zicht, het Meldpunt Adoptie, en de Vereniging Nazorg Adoptie. Daarnaast hebben we 8 mensen geïnterviewd die niet namens een belangengroep politiek actief zijn maar die wel hun verhaal hebben gedeeld buiten de privésfeer, met een breder publiek. We hebben 10 mensen gesproken die zich amper publiekelijk uitlaten over de geschiedenis van afstand en adoptie. Het is belangrijk om op te merken dat het onderscheid tussen ‘publieke’ en ‘stille’ stemmen pragmatisch en contextueel is. De manier waarop mensen zich in diverse contexten (familie, school, werk, publieke ruimte, politieke arena, onderzoek) uitlaten over hun perspectief op afstand en adoptie en hoe zij wel of niet stiltes doorbreken, is niet overal gelijk en het kan veranderen gedurende hun leven.

Hoe hebben we de interviews uitgevoerd?

De interviews vonden plaats tussen september 2023 en januari 2024. Mensen konden zelf aangeven waar en wanneer het interview zou plaatsvinden. Op hun verzoek hebben de meeste interviews plaatsgevonden bij mensen thuis: daar voelen zij zich het meest op hun gemak om over dit onderwerp hun verhaal te vertellen. Voor twee interviews hebben we een gespreksruimte gebruikt in het midden van het land. De interviews vonden plaats op een tijdstip dat de geïnterviewden goed paste. De interviews waren halfopen: er waren inhoudelijke aandachtspunten die met iedereen werden besproken om zo vergelijking tussen de interviews mogelijk te maken, en er was ook veel ruimte voor het eigen verhaal, voor toevoegingen en uitweidingen die deelnemers relevant vonden. Tijdens het interview werd dan ook geen strak tijdschema aangehouden. Bovendien riep het interview bij vrijwel iedereen emoties op. De interviews duurden tussen de één en drieënhalve uur (twee langere interviews waren met meer mensen tegelijk), en vaak werd er daarna nog nagepraat en teruggeblikt. Twee interviews met vertegenwoordigers van belangengroepen vonden plaats in groepjes van respectievelijk 2 en 3 personen. Op basis van de onderzoeksvraag, bestaande bronnen en onze theoretische benadering zijn de volgende thema's gebruikt als leidraad voor het interview: publieke discussies, openheid en taboes, zelfbeschikking, verantwoordelijkheid en schuld, erkenning, verwachtingen over het onderzoek, toekomst. Van de interviews werd een geluidsopname gemaakt en deze werd letterlijk uitgeschreven.

Hoe hebben we de interviews geanalyseerd?

We analyseren de kernthema's in de uitgeschreven interviews en de betekenissen die mensen daaraan geven. Daarbij hebben wij het softwareprogramma Atlas.ti (niet te verwarren met AI) gebruikt, een programma dat dit proces technisch vergemakkelijkt. Op basis van de analyse staan de volgende onderwerpen in de hoofdstukken centraal: taal, morele oordelen, tijd, familiewerk, instituties, erkenning, publieke discussies en stille stemmen. In de analyse hebben we op eventuele verschillen in perspectieven gelet en

hoe we die verschillen dan moeten duiden. Hangen ze bijvoorbeeld samen met de specifieke positie die iemand heeft met betrekking tot afstand en adoptie (positie in de zogenaamde adoptiedriehoek) of met heel andere zaken? Hebben vrouwen en mannen die een kind moesten afstaan, volwassenen die als kind zijn afgestaan en adoptieouders andere perspectieven ten aanzien van de genoemde thema's? Hebben verschillende belangengroepen ook verschillende perspectieven? Hoe verhouden publieke en stille stemmen zich tot elkaar?

Hoewel in de interviews vaak complexe levensgeschiedenissen werden besproken en zaken aan de orde kwamen zoals verdriet, ingewikkelde familierelaties, trauma's et cetera, gebruiken we in de analyse geen psychologische theorieën om die ervaringen te duiden. Wij zullen de emoties zoals verdriet, boosheid of verantwoordiging waarover geïnterviewden vertellen benoemen en beschrijven, maar we zullen ze niet voor de betrokkenen interpreteren. Ons onderzoek heeft namelijk geen psychologische vraagstelling. Ons is gevraagd om de inhoudelijke perspectieven en visies van mensen op praktijken van afstand en adoptie in kaart te brengen. De theoretische benaderingen die wij hebben geïntroduceerd over 'stem geven' en 'erkenning als kenner' behelzen dat we het inhoudelijke verhaal van de geïnterviewden – zoals zij het vertellen, in hun woorden, en vanuit hun beleving en interpretatie – centraal stellen.

Hoe hebben we feedback op de analyse door geïnterviewden georganiseerd?

Om te kunnen checken of geïnterviewden vinden dat onze analyse recht doet aan wat zij met ons gedeeld hebben, is iedereen uitgenodigd voor een zogenaamde membercheck. Dat houdt in dat we in een persoonlijk gesprek – soms online – met behulp van PowerPoint de opbouw van het conceptrapport, de inhoud van de hoofdstukken en paragrafen presenteerden. Per hoofdstuk lieten we een aantal relevante, geanonimiseerde citaten uit de interviews zien om aan te geven welke verschillende perspectieven naar voren kwamen in het onderzoek. Ook deelden we de belangrijkste conclusies per hoofdstuk. In dit gesprek konden de geïnterviewden vragen stellen, toelichting vragen en feedback geven. Uiteindelijk hebben 25 geïnterviewden op deze manier hun reflecties gedeeld: 18 individueel, 7 in groepjes van 2 of 3 personen. 4 geïnterviewden konden door persoonlijke omstandigheden niet deelnemen aan de membercheck. Met één groepje geïnterviewden hebben 2 membercheck-gesprekken plaatsgevonden: in het tweede gesprek werd nog nader ingegaan op een aantal kritische opmerkingen over het rapport. Ten slotte heeft een aantal geïnterviewden naderhand in een e-mail ons nog een punt verhelderd: met hun toestemming hebben we deze opmerkingen als 'e-mail' meegenomen in de analyse. Nadat we de feedback van alle geïnterviewden hadden ontvangen, hebben we deze verwerkt in het rapport.

Hoe is het onderzoek ethisch getoetst?

Voor de ethische verantwoording van het onderzoek hebben we gebruikgemaakt van de richtlijnen van de American Anthropological Association (2024) en van discussies over ethiek in participatief onderzoek: in beide is speciale aandacht voor de zorg voor relaties met het onderzoeksveld. Het onderzoek is formeel getoetst en goedgekeurd door de ethische toetsingscommissie van de faculteit Health, Medicine and Life Science (FHML-REC) voor niet-WMO-plichtig onderzoek (FHML-REC:2023—69). Alle deelnemers hebben na informatie over het onderzoek (over opname van gesprekken, opslag en vernietiging van data, anonimiseren van gegevens et cetera) een toestemmingsformulier getekend.

Hoe gebruiken we citaten in dit rapport?

In dit rapport gebruiken we letterlijke citaten uit mediabronnen en uit interviews. Citaten geven inzicht in en doen recht aan de ervaringen en perspectieven van de schrijver/spreker en van de geïnterviewden. Alle citaten van geïnterviewden zijn geanonimiseerd of gepseudonimiseerd, dus eventuele namen zijn willekeurige bedenksels. We geven wel de sociale rol aan van de geïnterviewde, in de tekst en in een aanduiding bij een citaat: 'BM' voor een biologische moeder van wie een kind is afgestaan, 'BV' voor een biologische vader van wie een kind is afgestaan, 'AA' voor een vrouw/man die als kind werd afgestaan en geadopteerd en 'AM' voor een adoptiemoeder. Bij interviews met meer mensen tegelijk geven we aan dat het een groep betreft. Citaten van geïnterviewden die namens een belangenorganisatie actief zijn in publieke discussies zijn ook geanonimiseerd, maar het is in de tekst soms wel duidelijk dat zij namens een organisatie spreken. Omdat de interviews niet strak geordend verliepen, werd soms op meerdere momenten tijdens een interview over eenzelfde thema gesproken. In dit rapport hebben we zaken die op verschillende momenten werden verteld, maar die wel met elkaar te maken hebben, bij elkaar gezet: dat maken we dan

duidelijk door drie puntjes (...) te plaatsen tussen zinnen. Er zullen vaker citaten worden gebruikt van vrouwen die een kind hebben afgestaan en van mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, dan van vaders die een kind hebben afgestaan en adoptieouders, omdat we van de laatsten minder hebben gesproken: ook hun verhaal komt echter wel aan bod.

1.6 Niet alle stemmen gehoord

Hoewel we beoogden zoveel mogelijk verschillende directbetrokkenen bij de geschiedenis van afstand en adoptie te interviewen, is dat maar ten dele gelukt. Sommige betrokkenen bij afstand en adoptie zijn minder gerepresenteerd dan andere, en sommigen zelfs helemaal niet. Eerder bespraken wij al de diversiteit van mogelijke stille stemmen. Zo hebben we geen vrouwen en mannen gesproken die het destijds, in de ingewikkelde situatie van onbedoelde ongehuwde zwangerschap, eens waren met de beslissing om hun kind af te staan voor adoptie en die daar in hun latere leven achter zijn blijven staan. We hebben evenmin volwassenen gesproken die als kind zijn afgestaan, maar die niet zijn geadopteerd en hun hele jeugd in pleegzorg zijn gebleven. We hadden graag meer adoptieouders gesproken. Mensen die zijn afgestaan en geadopteerd en die niet op zoek zijn naar hun biologische ouders ontbreken ook. Kortom, vele ervaringen met afstand en adoptie zullen in dit rapport niet aan de orde komen.

De tekortkomingen in de selectie hebben misschien te maken met de korte tijdspanne van de werving (4 maanden): meer tijd had misschien meer interviews opgeleverd met de mensen die ontbreken. Ondervertegenwoordiging van sommige stemmen zegt echter ook iets over de vele soorten stilte waarmee het thema afstand en adoptie is omgeven. Ten eerste identificeert niet iedere betrokkene zich met dit thema of pikt de publiciteit rond dit onderzoek op en meldt zich aan. Ten tweede is het niet voor iedereen even gemakkelijk om naar buiten te treden. Tussen 1956 en 1984 waren ongehuwde zwangerschap, afstand en adoptie beladen kwesties, maar ook vandaag de dag hebben mensen die zich openlijk uitspreken te maken met morele oordelen. Sommige vrouwen en mannen hebben de moed gehad om hun ervaringen met afstand en adoptie in de openbaarheid te brengen, maar niet iedereen wil of ervaart ruimte om over haar/zijn ervaringen te kunnen spreken. Ten derde heeft onderzoek een ambivalente functie. Sommigen stellen de mogelijkheden om te participeren in onderzoek op prijs, anderen zien onderzoek als een interventie die iets openlegt dat beter onbesproken kan blijven.

De Franse sociale wetenschappers Callon en Rabeharisoa (2004) hebben geprobeerd deze ambivalente rol van onderzoek te verhelderen. Met de opkomst van genetische testen in de gezondheidszorg aan het einde van de 20^e eeuw, ontstonden ook discussies over morele verantwoordelijkheden van familieleden en het recht om (niet) te weten over genetische belasting (Geelen et al., 2011). Zodra je je voor erfelijke ziektes kunt laten testen, krijg je te maken met de vraag of je dat eigenlijk moet doen. Is het, bijvoorbeeld, een morele verantwoordelijkheid tegenover je kinderen om je te laten testen? Of mag je ook kiezen om niet te willen weten of je een aanleg voor een erfelijke ziekte hebt? In de context van deze discussies werd onderzoek opgezet naar de beweegredenen van mensen om zich wel of niet te laten testen en daarin deed zich het interessante fenomeen voor dat sommige mensen ook niet aan onderzoekers wilden uitleggen waarom ze niet mee wilden doen aan genetische testen. Callon en Rabeharisoa beschrijven hoe zij in hun onderzoek Gino tegenkwamen, een man van middelbare leeftijd, in wiens familie ongeneeslijke erfelijke spierdystrofie voorkwam.

Het bleek dat Gino geen interview wilde geven over zijn visie op de erfelijke ziekte en ook niet wilde uitleggen waarom hij zich niet wilde laten testen om informatie te krijgen over het genetisch risico voor hemzelf, zijn kinderen en kleinkinderen. Ook na aandringen van familieleden om een interview te geven, wilde hij dat niet. Volgens Callon en Rabeharisoa laat deze situatie iets zien van de impliciete morele druk die onderzoek met zich meebrengt. Onderzoek dwingt mensen als het ware tot verantwoording van hun handelen en in de taal van onderzoekers waar geïnterviewden geen greep op hebben. In onze cultuur worden waarden zoals autonomie en rationaliteit gekoppeld aan de verwachting dat iemand een keuze wil en kan (en dus moet) motiveren en verantwoorden. Callon en Rabeharisoa zien de weigering van Gino om mee te doen aan een interview over zijn beweegredenen om af te zien van genetische diagnostiek juist als een vorm van autonomie en rationaliteit. Door zijn motieven in een interview uit te leggen, zou

hij in een wereld en een taal worden gedwongen van ‘genetische risico’s’, ‘keuzes’, ‘toekomstperspectieven’ die hij niet wilde. Hij wilde niet door een interview in een situatie gedwongen worden, waardoor de ziekte meer bestaan zou krijgen dan op dat moment voor hem het geval was. Callon en Rabeharisoa concluderen dat niet-spreken en niet-meedoen aan onderzoek met zijn impliciete morele verantwoordingsvragen een belangrijke vorm van vrijheid is en dat het belangrijk is om iets te leren van ‘niet meedoen’.

Dit voorbeeld kan iets verhelderen van de moeilijkheden om in ons onderzoek ‘alle perspectieven’ te vertegenwoordigen. Geschiedenissen van binnenlandse afstand en adoptie tussen 1956 en 1984 zijn verbonden met veranderende normen met betrekking tot (on)bedoelde zwangerschap, de ideale levensloop voor vrouwen en mannen, moeder- en vaderschap, kindermens en kinderloosheid, rechten van kinderen en goede zorg voor kinderen. Tegen de achtergrond van deze veranderende morele contexten is er door belangengroepen de laatste jaren meer openheid gecreëerd om te kunnen spreken over ervaringen met afstand en adoptie, maar het onderwerp is nog steeds moreel geladen en omgeven met stiltes. In deze situatie betekent onderzoek voor sommigen een bijdrage aan emancipatie en vrijheid; het doorbreken van morele en culturele taboes. Anderen willen juist de vrijheid om niet te spreken, om de geschiedenis te laten voor wat het is, en willen de eigen leefwereld intact houden zonder wetenschappelijke interventies. Ook als onderzoekers een neutrale positie innemen ten opzichte van de verhalen die worden verteld, is onderzoek altijd moreel geladen en doet onderzoek – een interview of een vragenlijst – altijd iets in het leven van mensen. Het vraagt tijd, het roept emoties op, het gooit dingen in de war, brengt onrust of roept vragen op. Niet meedoen aan onderzoek kan een manier zijn om zowel morele oordelen als emotionele onrust te vermijden. Het niet-meedoen van betrokkenen kan een belangrijke vorm zijn van vrijheid en autonomie.

Een adoptieouder gaf een mooi voorbeeld van een vorm van stilte. Ze vertelde dat ze haar adoptiekinderen, die niet zoeken naar hun biologische ouders, niet kan vragen om deel te nemen aan het onderzoek om iets te vertellen over hun verhouding tot de adoptie en de biologische ouders. *“Ik ben er niet gerust op of een gesprek over de reden van hem om niet op zoek te gaan hem achterop zou kunnen helpen ... Als P. zou besluiten om ‘nee’ te zeggen, zou hij dat tegenover mij lastig vinden en dat wil ik hem besparen.”* Met andere woorden, de vraag alleen al om mee te doen aan het onderzoek zou een thema maken van datgene wat betrokkenen soms juist niet willen thematiseren.

1.7 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 gaan we in op de vraag hoe de morele en emotionele lading van taal een rol heeft gespeeld en nog speelt in publieke gesprekken over en onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie. In hoofdstuk 3 analyseren we hoe de geïnterviewden door de jaren heen te maken hebben gehad met morele oordelen rond afstand en adoptie en hoe ze daarmee omgingen. Hoofdstuk 4 gaat in op de uitdagingen die de tijd stelt in de omgang met afstand en adoptie. Voor veel betrokkenen is de betekenis van familie niet vanzelfsprekend en hoofdstuk 5 is gewijd aan het delicate en complexe ‘familiewerk’ zoals dat in veel interviews naar voren komt. Hoofdstuk 6 gaat over de ervaringen van geïnterviewden met diverse instituties en hoofdstuk 7 analyseert perspectieven van geïnterviewden op vragen rond erkenning. In hoofdstuk 8 analyseren we de verschillende soorten stemmen over afstand en adoptie in de publieke ruimte. In het slothoofdstuk 9 keren we terug naar de vraag welke hedendaagse perspectieven naar voren komen in de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie en reflecteren we op de betekenis van de bevindingen.

2. De taal van ‘afstand’ en ‘adoptie’

2.1 Introductie

Tijdens het onderzoek naar hedendaagse perspectieven op afstand en adoptie, bleek dat het gebruik van taal nauw luistert. De termen en uitdrukkingen die gebruikt worden om ‘afstand en adoptie’ te bespreken zijn voor veel betrokkenen moreel en emotioneel geladen. Het is voor hen belangrijk dat woorden de lading van wat zij hebben meegemaakt dekken. Taaluitingen moeten, zo maken ze duidelijk, recht doen aan de werkelijkheid inclusief de morele en emotionele dimensie van die werkelijkheid. Aan tafel bij tv-presentator Jeroen Pauw, bijvoorbeeld, vertelde voorzitter van Vereniging De Nederlandse Afstandsmoeder (DNA), Will van Sebille hoe het woord ‘afstandsmoeder’ gevoelig ligt bij veel vrouwen die een kind moesten afstaan. Die term suggereert namelijk dat de vrouwen actief afstand deden van een kind, terwijl ze daarin juist geen keuzemogelijkheid hadden ervaren (Pauw, 2019). De term doet geen recht aan de ervaringen van deze vrouwen. Dat woorden kunnen steken, beschrijft ook Tom van Breukelen in zijn boek *Ik besta niet. De gevoelens van een afstandsvader* (1992). Hij schrijft:

*“Ik wilde contact leggen met de familie, waar mijn dochter woont.
Dat moest via het FLOM
Maar dan moeten we Karin toestemming vragen.
Ja, nou ja. Zij is de moeder en moet op de hoogte zijn.
Wij zijn namelijk vrouwvriendelijk.
Vrouwvriendelijk?
Mijn lijf tintelt.”* (Van Breukelen, 1992, p. 43)

Uit zijn boek komt naar voren dat Van Breukelen het gebruik van een woord als ‘vrouwvriendelijk’ ervaart als een reden voor uitsluiting en marginalisering van hem als vader. Woorden kunnen insluiten of uitsluiten; ze kunnen verbindend werken, versluieren of polariserend zijn. Een gekozen term of aanspreekvorm kan een gesprek mogelijk maken of juist bemoeilijken. Hoewel sommige taaluitingen meer mediërend werken dan andere, is er geen universele, perfecte taal die door alle betrokkenen als treffend wordt ervaren.

Behalve als een zoektocht naar de juiste woorden, kenmerken publieke gesprekken over afstand en adoptie zich door de stiltes waarmee het onderwerp omgeven is. In het boek *Afstandsmoeders* van Christel Don, vertellen 10 vrouwen hun “lang verzwegen verhalen rondom afstand en adoptie” (Don, 2021). Don schrijft:

“Ze werden vernederd en weggestopt, ze kregen hun kind vaak niet te zien na de bevalling en werden geïnstrueerd om er nooit meer over te spreken; tussen 1956 en 1984 stonden vele duizenden vrouwen hun kind af ter adoptie. Na tientallen jaren hebben deze vrouwen besloten het stilzwijgen te doorbreken.” (Don, 2021, p. zonder pagina)

In de context van culturele taboes hebben veel betrokkenen jarenlang niet gesproken over hun ervaringen, en kwam het publieke gesprek over deze geschiedenis lange tijd niet, of maar aarzelend op gang. Het publieke gesprek kenmerkt zich daardoor niet alleen door een worsteling om de juiste termen te vinden om geschiedenissen van afstand en adoptie te bespreken, maar ook door een zoektocht naar wat er überhaupt wel en niet besproken kan worden in de publieke ruimte.

Taalfilosofen benadrukken dat taaluitingen altijd een ‘daad’ of ‘handeling’ zijn (Austin, 1975; Butler, 1997). Woorden doen meer dan de werkelijkheid beschrijven, ze geven er ook vorm aan. Woorden dóén iets, ze ordenen de wereld (Foucault, 1966). Woorden en categorieën – man en vrouw, werkende of niet-werkende, afstandsmoeder en biologische moeder, biologisch kind en adoptiekind – raken verbonden met wet- en regelgeving, bureaucratische praktijken, meetinstrumenten, datasystemen et cetera en creëren op die manier een werkelijkheid (Bowker & Star, 1999). Tussenvormen en grijs tinten die niet in een hokje passen kunnen moeilijk bestaan. Ordenen en categoriseren, het maken van verschillen en overeenkomsten, is

menselijk en onvermijdelijk. Het maakt sommige zaken zichtbaar en bespreekbaar, maar tegelijkertijd raken andere zaken buiten beeld. In hoofdstuk 1 introduceerden wij het werk van Miranda Fricker (2007). Zij wijst erop dat een dominante cultuur het soms onmogelijk maakt voor mensen om woorden te geven aan ervaringen die daarbuiten vallen. Zij maken dingen mee die niet binnen bestaande begrippenkaders en classificaties te vatten zijn. Daardoor krijgen mensen niet alleen zelf moeilijk grip op hun ervaringen, ze kunnen deze ook lastig delen met anderen.

In dit hoofdstuk beschrijven we welke gevoeligheden geïnterviewden ervaren rond bepaalde terminologie en aanspreekvormen (e.g. ‘adoptiekind’, of ‘afstandsmoeder’). Ook bespreken we ervaringen met gebrekkigheden in taal, en tekortkomingen in concepten om te spreken over persoonlijke geschiedenissen van afstand en adoptie. Het zal duidelijk worden dat verschillende geïnterviewden dezelfde taaluitingen heel verschillend ervaren. We besluiten het hoofdstuk daarom met een korte reflectie op de vraag in welke mate het mogelijk is om goed te kunnen spreken over ervaringen rondom afstand en adoptie.

2.2 Het belang van ‘de goede woorden’

De introductie van dit hoofdstuk laat zien hoe op televisie een gesprek ontstond rondom de aanspreekvorm ‘afstandsmoeder’. Ook in de interviews voor dit onderzoek kwamen terminologie en aanspreekvormen aan de orde. De betrokkenen vertellen waarom specifieke aanspreekvormen gevoelig liggen. Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt bijvoorbeeld dat de term ‘afstandsmoeder’ geen recht doet aan de ervaringen van vrouwen zoals zij. Zij zegt:

“In de jaren negentig, toen de eerste stichting werd opgericht, beschouwden vrouwen het woord ‘afstandsmoeder’ als een soort geuzennaam, in de zin dat men niet meer om ons heen kon. In de loop van de tijd, toen veel vrouwen zich realiseerden dat ze op zijn zachtst gezegd misleid waren, werd de naam afstandsmoeder moeilijker ervaren. Afstandsmoeder geeft aan voor hen dat ze zelf afstand hadden gedaan, dus actief, terwijl hun kind afgepakt werd; geen keuzemogelijkheid, door dwang hun kind kwijtgeraakt.” (e-mail BM#2)

Ze vertelt dat het woord ‘afstandsmoeder’ geen recht doet aan de ervaringen van deze “moeders die geen moeder mochten zijn” (membercheck BM#2). Het suggereert dat er vrijwillig afstand is gedaan van een kind. Volgens deze geïnterviewde geeft de term ‘afstand’ in ‘afstandsmoeder’ geen uitdrukking aan de sociale druk waar jonge vrouwen mee te maken hadden, noch aan de bevallingspraktijken in tehuizen en de manier waarop daar kinderen van hen zijn ‘afgenomen’. Ook als het gaat om de kinderen van deze vrouwen, kan de term ‘afstand’ steken. Zo vertelt één vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd: *“Die suggestie in de taal dat ik als kind ben ‘afgestaan’, dat moet eruit ... ik voel mij niet afgestaan ... ik voel mij afgepakt.”* (membercheck AA#5). Voor sommigen werkt het woord ‘geboortemoeder’, naar het Engelse *birthmother*, beter, maar dat geldt niet voor iedereen (Van Sebille, 1994).

Woorden als ‘adoptiekind’ of ‘geadopteerde’ zijn voor sommige geïnterviewden ook minder neutraal dan ze op het eerste gezicht lijken, omdat ze niet uitdrukken wat mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd hebben meegemaakt. In een groepsinterview legt een afgestane en geadopteerde uit dat ‘adoptiekinderen’ niet alleen zijn geadopteerd, ze zijn voordat ze zijn geadopteerd immers eerst afgestaan:

“Adoptie is zo’n positief woord ... ‘adopteer een boom’ ... ‘adopteer een hond’ ... Het is alsof je het woord ‘madeliefje’ gebruikt. Maar op het moment dat je tegen iemand zegt: ‘Ik ben afgestaan’ ... Wat bedoel je daarmee? Nou, voordat ik ben geadopteerd, heeft mijn moeder mij al in een kindertehuis laten plaatsen ... Je eigen moeder, de persoon die normaal gesproken het meeste van je houdt in je hele leven, de dag, nog voordat je geboren bent, heeft besloten en een handtekening gezet om je de deur uit te doen.” (AA groep#2)

Volgens deze geïnterviewden versluiert de positieve connotatie van het woord ‘adoptie’ dat er ook ‘afstand’ heeft plaatsgevonden. De scheiding van het kind van de biologische moeder bij de geboorte maakt,

net zo goed als het opgenomen worden in een pleeg- of adoptiegezin, onderdeel uit van de emotionele en morele ervaringen van deze betrokkenen.

In publieke discussies over de geschiedenis van 'afstand en adoptie' wordt vaak gesproken over de kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd. Sommige betrokkenen willen echter *"liever niet als kind"* aangesproken worden (membercheck AA#5). Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt: *"Ik ben geen 'geadopteerd kind' ... ik ben een redelijk functionerende 58-jarige"* (AA groep#2). De betrokken afgestanen en geadopteerden zijn inmiddels lang en breed volwassen. Het woord 'kind' verwijst naar de persoon die destijds is afgestaan en geadopteerd, maar niet naar de persoon die al een heel leven ervaringen heeft opgedaan, terwijl ook die ervaringen een belangrijk deel zijn van een persoonlijke geschiedenis van 'afstand en adoptie'.

Andere betrokkenen willen juist wél als kind worden aangesproken. Zo vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd: *"Ik blijf een kind van mijn ouders en ik wil de stem van dat kind laten horen, niet van de volwassene die ik nu ben"* (AA#7). Zij vindt de term 'kind' bovendien het meest accuraat omdat het haar sociale rol het beste beschrijft: *"Ik blijf altijd dat kind van mijn adoptieouders en biologische ouders"* (membercheck AA#7). Een biologische vader vertelt dat de Raad voor de Kinderbescherming het woord 'verwekker' gebruikte om te refereren aan de biologische vader, en dat hij dat woord onpersoonlijk, onjuist en kwetsend vindt. Hij was destijds immers geenszins van plan om een zwangerschap mogelijk te maken: *"Dat soort woorden ligt gewoon gevoelig binnen mezelf"* (BV#1). Uit de interviews blijkt dat een gekozen aanspreekvorm verdriet en boosheid kunnen oproepen bij de aangesprokene waardoor er nauwelijks nog emotionele ruimte is om te luisteren naar wat er daarna gezegd wordt. *"Pats! Er gebeurt meteen wat"* (membercheck AA#5).

In de context van het belang van 'de goede woorden' vinden sommigen de presentatie van het onderzoek naar de geschiedenis van 'afstand en adoptie' verkeerd. Een afgestane en geadopteerde vertelt dat zij zich bijvoorbeeld ergerde aan de manier waarop toenmalig minister voor Rechtsbescherming Sander Dekker sprak over het onderzoek naar binnenlandse afstand en adoptie, in termen van *"de onderste steen moet boven"* en *"een zwarte bladzijde uit de geschiedenis"* (AA#3):

"Ik vind mezelf geen 'zwarte bladzijde in de geschiedenis'. Mijn biologische moeder vindt het ook geen 'zwarte bladzijde' dat zij mij heeft afgestaan. Mijn adoptieouders vinden het geen 'zwarte bladzijde'. Iedereen in ons geval, en dat zal voor meer mensen gelden, is er heel blij mee dat die mogelijkheid er was." (AA#3)

Ook de term 'slachtoffer' die in deze context soms wordt gebruikt, is beladen. Een biologische vader vertelt dat – als het gaat om de geschiedenis van afstand en adoptie – hij de biologische moeder van hun afgestane en geadopteerde dochter geen 'slachtoffer' mag noemen: *"Dat mag ik trouwens niet zeggen van haar ... het zijn geen 'slachtoffers' ... maar 'betrokkenen'"* (BV#2).

Het gebruik van taal en de keuze van bepaalde termen doet iets in sociale relaties. Sommige geïnterviewden zeggen meteen afstand te voelen als in een gesprek bepaalde woorden gebezigd worden. Anderen ervaren de gevoeligheid voor terminologie juist als overgevoeligheid die een rem vormt op een goed gesprek. Eén van de geïnterviewden herinnert zich een overleg bij het Ministerie van Justitie waarin verschillende betrokkenen en belangenverenigingen aanwezig waren:

"Je mocht ook niet meer zeggen: 'geadopteerde' of 'afstandsmoeder'. Er moest een ander woord komen voor 'adoptie' ... Overal werd iets over gevonden. Ik dacht van: nou, je komt hier nooit verder mee." (AA#1)

Uit de analyse blijkt dat aanspreekvormen nauw luisteren en dat het moeilijk is om uitdrukkingen te vinden waar iedereen zich in kan vinden. Eén betrokkene geeft aan dat het *"in al die jaren niemand gelukt is om termen te vinden waar iedereen het mee eens is"* (membercheck AA#5). Iemand anders verklaart: *"Alle woorden die zijn gekozen zullen door de tijd heen een lading krijgen ... een negatieve bijklank, dat zie je ook bij 'gehandicapt', 'allochtoon', 'bejaard' ... de tijd zorgt ervoor dat woorden vlekjes krijgen uiteindelijk"*

(AA#4). Overigens verwachten de betrokkenen ook niet dat er neutrale termen bestaan. Wel benadrukken veel geïnterviewden het belang van aandacht voor en een goede uitleg over gekozen terminologie in publieke discussies en in onderzoek. Door reflectie op taal, door er niet vanzelfsprekend van uit te gaan dat termen adequaat zijn, en door dit te benoemen, is al veel gewonnen en worden gesprekken mogelijk over de geschiedenis van afstand en adoptie.

2.3 Zoeken naar woorden

Veel betrokkenen die werden uitgenodigd om te vertellen over hun ervaringen met afstand en adoptie, spreken in de interviews over het gevoel dat woorden überhaupt tekortschieten om te vertellen wat hun is overkomen. Ze vinden het moeilijk om de betekenis van wat ze hebben meegemaakt voor het voetlicht te brengen en zijn vaak op zoek naar woorden. Eén van de vrouwen die een kind moest afstaan vindt de taal om haar ervaringen te verwoorden *“veel te plat”* (BM#1). De ervaringen, emoties en worstelingen van een geschiedenis van afstand en adoptie zijn volgens betrokkenen niet te begrijpen voor mensen die het niet hebben meegemaakt. Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt bijvoorbeeld: *“Mensen die het niet zelf meegemaakt hebben, die kunnen ook niet doorvoelen wat het is geweest”* (BM#3). Een man die zijn kind moest afstaan beschrijft dat *“die ervaring die de mensen dus meemaken – adoptiekinderen, moeders, vaders ... zo moeilijk te verwoorden is”* (BV#2). En weer een ander vertelt: *“Je kán dit niet begrijpen als je het niet hebt meegemaakt”* (BV#1). Ook afgestanen en geadopteerden geven aan dat het lastig is om aan anderen uit te leggen hoe het is om te zijn afgestaan en geadopteerd. In een groepsinterview vertelt een afgestane en geadopteerde:

“Leg dat maar eens uit aan iemand die niet geadopteerd is. Dat is bijna onmogelijk, dat ja, tenminste zoals ik dat ervaar in mijn omgeving ... het is zo moeilijk om dat handen en voeten te geven, om dat een taal te geven ... Het is nooit goed gelaagd beschreven.” (AA groep#2)

De ervaring dat woorden, concepten en taal onderontwikkeld zijn gebleven om uitdrukking te geven aan geschiedenissen van afstand en adoptie, heeft volgens sommigen te maken met decennia van zwijgen over het onderwerp. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld:

“... dat buitenstaanders de lastigheden waar afgestanen en geadopteerden gedurende het leven mee geconfronteerd worden vaak niet begrijpen en/of zich hier geen voorstelling van kunnen maken. Een van de oorzaken lijkt het ontbreken van de juiste beschrijvende taal voor de gevolgen van de adoptie en afstand in diverse levensfasen. Geadopteerden zelf hebben in hun jeugd geleerd te zwijgen, bij volwassenheid ontbreekt de juiste taal voor deze existentiële problematiek. Iets wat voor velen (niet afgestanen) vanzelfsprekend of onvoorstelbaar is, is moeilijk onder woorden te brengen.” (e-mail AA#11)

Een andere vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd verklaart: *“Mijn biologische moeder heeft nooit mogen praten ... dus er werden letterlijk geen woorden aan gegeven ... dat betekent een achterstand in taal”* (membercheck AA#1). Een vrouw die haar kind moest afstaan, koppelt de worsteling met uitdrukkingen ook aan de aanhoudende taboes rond afstand en adoptie:

“Taal heeft zich ook niet kunnen ontwikkelen, want er lag een taboe op en als er niet over gesproken wordt, kan een taal zich niet ontwikkelen ... het ontwikkelen van taal gaat gelijk op met het doorbreken van stilte ... omdat het een taboeonderwerp is willen mensen het ook eigenlijk niet horen.” (membercheck BM#3)

In de context van de taboes rond afstand en adoptie vertellen verschillende vrouwen die een kind moesten afstaan over de stilte in de doorgangshuizen, voorafgaand aan, tijdens, en na de geboorte. Eén vrouw die ongehuwd zwanger raakte maar uiteindelijk haar kind heeft kunnen behouden, vertelt over het zwijgen rondom haar zwangerschap:

“Ik was in verwachting en toen heb ik het [mijn ouders] verteld. Vanaf dat moment hebben ze de handen van mij afgetrokken. Ik moest blijven werken op kantoor en dat was een verschrikkelijke tijd, omdat ik helemaal geen contact had met niemand. En ik durfde ook niets te zeggen ... En als ik thuiskwam, dan was het meteen door naar mijn kamertje. En mijn ouders zeiden: ‘Ga uit m’n ogen!’ Mijn vader die wilde wel, maar mijn moeder had het voor het zeggen en zij dicteerde dat er geen contact met mij mocht zijn. Dus zat ik zwijgend aan tafel om te eten. Ik kan mij niet herinneren dat ze iets extra’s voor mij gemaakt heeft ... Dus het was een periode dat je het wegstopte en je kon er niet over praten, want het was iets onbehoorlijks of wat dan ook.” (BM#9)

Vrouwen die een kind moesten afstaan, vertellen dat zij de boodschap om toch vooral te zwijgen over wat ze meemaakten vanaf het begin ingeprent kregen. Gedurende de zwangerschap en het proces van afstand en adoptie kregen ze de opdracht om er nooit meer over te spreken en de ervaring zo snel mogelijk achter zich te laten. Een vrouw vertelt: *“Ik mocht er niet over praten, ook niet van die nonnen die dus in dat tehuis zaten, want God zal je straffen als ik het zou doen”* (BM#7). Een ander zegt daarover: *“Letterlijk en figuurlijk, knippen ze die navelstreng door. Dan is het jouw kind niet meer. Je moet het maar vergeten en er nooit over praten”* (BM#6). Verschillende betrokkenen merken in de interviews op dat het in die tijd niet gangbaar was om over verdriet, gevoelens en emoties te spreken en dat het idee was dat problemen vanzelf over zouden gaan als er niet meer over gesproken werd. Zo vertelt een vrouw die haar kind moest afstaan dat haar familie zei: *“Ja hoor! Hou er toch eens over op! Zo gaat het nooit over!”* (BM#8). Een ander vertelde: *“Weet je, ik had ook de strategie van: dan maar niet meer over praten, dan gaat het wel over”* (BM#5).

De zwijgzaamheid rondom de zwangerschap en bevalling leidde volgens sommige geïnterviewden tot een gebrek aan woorden en tot een zoektocht naar treffende formuleringen over de geschiedenis van afstand en adoptie. Een vrouw die is afgestaan en geadopteerd wijst in dat verband op de grote veranderingen in bevallingspraktijken en de opkomst van benaderingen waarbij vrouwen minder als object worden gezien maar meer als eigenaar van hun lichaam en hun zwangerschap. Ze ziet meer en meer een *“nurturing” narratief van ‘we gaan nu de navelstreng doorknippen’* (membercheck AA#2) dat haaks staat op de ervaringen van haar biologische moeder, die haar als baby moest afstaan. *“Verbale begeleiding, dat was er niet ... er was stilte ... Hoe kon mijn moeder woorden vinden voor wat ze meemaakte?”* (membercheck AA#2). Maar ook haarzelf, het afgestane kind, ontbreekt het aan woorden om haar ervaringen te duiden. Zij verklaart dat als volgt: *“Je vroegste ervaringen beginnen tijdens een preverbale fase ... ik heb toen dingen meegemaakt die ik nooit heb kunnen verwoorden ... hoeveel woorden ik niet kon vinden ... voor iets dat in mijn lijf lag opgeslagen ... het duurt lang voordat je woorden aan emoties kan geven”* (membercheck AA#2).

Uit de interviews blijkt dat veel afgestanen en geadopteerden het lastig vinden om de ervaringen rond afstand en adoptie bespreekbaar en voor anderen begrijpelijk te maken, niet alleen in publieke discussies, maar ook in gesprekken in de privésfeer, onder familieleden, vrienden of collega’s. Om de ervaringen met afstand en adoptie toch invoelbaar of begrijpelijk te maken voor anderen, maken ze geregeld gebruik van analogieën, synoniemen en metaforen. Ter illustratie, in het citaat hieronder legt een afgestane en geadopteerde aan de hand van een analogie uit hoe het voelt om in gesprekken over haar persoonlijke biografie vooral gevraagd te worden naar ervaringen rondom adoptie, maar niet naar de afstand:

“God verhoede het. Je komt in het ziekenhuis. Je hebt niet alleen heel veel pijn, maar ook je beide benen worden afgezet. Dus vanaf dat moment ben je gehandicapt, want je moet in een wagentje. Daarna ga je naar de revalidatiearts. En daar word je, in een jaar tijd word je opgelapt zodat je met twee kunstbenen kunt wandelen. Vervolgens wordt er gevraagd naar de gevolgen voor jou: wat vind je nou hoe het met jou gegaan is? En 90 procent van alle vragen gaan over hoe de revalidatie is geweest, en niets gaat erover hoe het is om die twee benen te missen ... Dat is eigenlijk een analogie die er prima op slaat. Wij worden het meeste gevraagd over wat we van onze adoptie-ouders vinden. Terwijl we eigenlijk allemaal, iedere dag, elke dag grote problemen hebben met het feit dat we door onze eigen moeder de deur uit zijn gedaan, voordat we geboren waren. En dat komt niet genoeg aan de orde.” (AA groep#2)

Eén afgestane en geadopteerde maakt bijvoorbeeld *“veel gebruik van metaforen”*, zodat het *“voor anderen invoelbaar is ... om begrepen te worden”* (AA#10). *“Het is één grote zoektocht naar woorden”*, zegt een man die zijn kind moest afstaan (membercheck BV#1). Als mensen wel de goede woorden gebruiken, kan dat mensen goeddoen. Volgens sommige betrokkenen kan het *“helend zijn om de woorden van andere betrokkenen te horen ... de herkenning ... kan ook heel helend zijn”* (membercheck AA#2).

Woorden dekken vaak de morele en emotionele lading niet van wat betrokkenen hebben meegemaakt. Bovendien ontbreekt het überhaupt aan woorden omdat veel directbetrokkenen lange tijd over ervaringen met afstand en adoptie hebben gezwegen, hebben moeten zwijgen, of dat nog steeds doen. Volgens sommigen heeft het gebrek aan taal te maken met het langdurig opgelegd zwijgen over ervaringen en met de culturele taboes waarmee het onderwerp van afstand en adoptie al jaren omgeven is. Een biologische moeder geeft aan: *“Zonder taal ook geen denkvermogen”* (membercheck BM#3). In hun verhalen benadrukken betrokkenen dat de gebrekkige uitdrukkingsmogelijkheden het moeilijk maken om over de geschiedenis van afstand en adoptie te praten en erop te reflecteren.

2.4 Slot: kun je goed spreken over de geschiedenis van afstand en adoptie?

In dit hoofdstuk is gebleken dat er bij betrokkenen veel verschillende soorten gevoeligheden leven ten aanzien van ‘goed taalgebruik’ in gesprekken over de geschiedenis van afstand en adoptie. Terwijl velen aandacht voor deze gevoeligheden als helpend ervaren, waarschuwen anderen ervoor dat deze aandacht goede gesprekken juist in de weg kan staan, omdat de ‘allergieën’ voor talige uitdrukkingen niet voor iedereen hetzelfde zijn. Er is een spanning tussen aandacht voor gevoeligheden en de ruimte om vrij te kunnen spreken.

Voor vrouwen die een kind moesten afstaan kunnen woorden als ‘afstandsmoeder’ gevoelig liggen. Veel vrouwen geven in de interviews aan dat er eigenlijk geen woorden zijn om uit te leggen hoe het was om een kind af te staan, en om dat vervolgens een leven lang mee te dragen. Voor mannen die een kind moesten afstaan lagen weer andere woorden gevoelig, zoals ‘verwekker’ of ‘vrouwvriendelijk’. Ook bij de geïnterviewden die als kind zijn afgestaan en geadopteerd kunnen specifieke uitdrukkingen steken. Waar de een aangesproken wil worden als ‘adoptiekind’, omdat hiermee het kind in hen wordt aangesproken die de afstand en de adoptie meemaakte, wordt de ander juist liever aangesproken als (volwassen) ‘afgestane en geadopteerde’.

Uit de analyse blijkt niet alleen dat woorden gevoelig liggen, maar ook dat het betrokkenen vaak ontbreekt aan woorden. Velen van hen beschrijven in de interviews dat zij worstelen om hun ervaringen begrijpelijk en invoelbaar te maken voor anderen. Betrokkenen zijn vrijwel allemaal verwickeld in een zoektocht naar uitdrukkingvormen die corresponderen met hun persoonlijke ervaringen. Het aftasten en zoeken naar woorden en het geremd worden in spreken, gaan vaak – zowel in gesprekken in de privésfeer, als in persoonlijke getuigenissen in de media (tijdschriften, kranten, podcasts en tv-programma’s) en in politieke discussies – samen op. Nu er de laatste jaren meer aandacht is voor deze geschiedenis komen ook juist de ingewikkeldheden van taal naar voren.

Uit de verhalen van betrokkenen blijkt dat zij – in tegenstelling tot het advies om te zwijgen dat ze in het verleden kregen – het belangrijk vinden om over hun eigen geschiedenis van afstand en adoptie te vertellen. Voor veel betrokkenen bij afstand en adoptie die we niet hebben gesproken, zal zwijgen over deze geschiedenis nog steeds belangrijk zijn, maar de meeste geïnterviewden zien praten als een belangrijk ingrediënt van de verwerking van een geschiedenis van afstand en adoptie. De verhalen over deze geschiedenis vormen een scharnier tussen het verleden, het heden en de toekomst.

Betrokkenen, maar ook onderzoekers, media, politici, (zorg)professionals et cetera, zijn onderdeel van een zoektocht naar taal om de ervaringen met deze geschiedenis woorden te geven. Treffende terminologie en vrije spreekruimte dienen zich echter niet zomaar aan en blijven ook niet vanzelf in stand.

Spreekruimte moet steeds opnieuw worden gecreëerd en ingenomen. Terminologie om goed te spreken over dit onderwerp is bovendien nooit definitief en verandert mee met bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Dit rapport is een reflectie van die zoektocht maar beoogt daar ook aan bij te dragen. Door te luisteren naar gevoeligheden en worstelingen met taal en woorden, toont dit hoofdstuk waar betrokkenen zich in het publieke gesprek over de geschiedenis van afstand en adoptie niet gehoord of begrepen voelen, waar pijnpunten en blinde vlekken zitten. Op die manier is dit rapport een onderdeel van een leerproces om beter te kunnen spreken over afstand en adoptie. Het vertellen van verhalen en het ontwikkelen, herformuleren en aanscherpen van taaluitingen rondom een gezamenlijke geschiedenis zijn belangrijke onderdelen van maatschappelijke bewustwording van – en omgang met – deze geschiedenis, en de sporen die ze heeft nagelaten.

3. Maatschappelijke denkbeelden over afstand en adoptie

3.1 Introductie

Lang gold het kerngezin – vader, moeder, kinderen – als de hoeksteen van de samenleving en als dé vorm om kinderen groot te brengen. Elke samenleving kent morele noties over omgangsvormen binnen gezin en familie en over opvoedingsstijlen: Wat is een goed gezin? Welke rollen zouden moeders en vaders moeten vervullen? Hoe dienen kinderen zich te gedragen? Waar mogen gezinsleden met anderen over praten en wat dient binnenshuis te blijven? Dergelijke cultureel en moreel geladen denkbeelden worden mede gevoerd door wetenschappelijke inzichten uit die tijd en manifesteren zich ook in wetten en institutionele praktijken (Foucault, 1964, 1983; Taylor, 2004). Morele beelden over een ‘goed gezin’ komen bijvoorbeeld tot uitdrukking in praktijken van jeugdzorg- en jeugdbeschermingsorganisaties, zoals Veilig Thuis, Jeugdzorg Nederland, en de Raad voor de Kinderbescherming. Denkbeelden over gezin en familie veranderen door de tijd. Sinds de tweede feministische golf, rond de jaren ’70, zijn machtsrelaties tussen mannen en vrouwen veranderd, er is grotere variatie in gezinsvormen ontstaan en er zijn veel discussies over wat goede zorg voor kinderen inhoudt. Hoewel het ideaal van het kerngezin op veel plekken nog bestaat, laat het alledaagse leven vandaag de dag een veelkleurig beeld zien.

Mensen die te maken krijgen met praktijken van afstand en adoptie komen geregeld in aanraking met moreel geladen maatschappelijke denkbeelden over gezins- en familierelaties, zowel toen als nu. In *De Wereld Draait Door* vertelde Ellen, die op haar 16^e onbedoeld zwanger werd en haar kind moest afstaan, over de maatschappelijke oordelen over een buitenechtelijke zwangerschap in de jaren ’60. Haar werd destijds “*heel duidelijk gemaakt: ‘Je bent een slecht mens, je bent een hoer’ ... om het woord maar te gebruiken ... en: ‘Je bent tweedehands’*” (Van der Horst, 2019). Niet alleen toen, maar ook nu nog worden betrokkenen geregeld geconfronteerd met moreel geladen denkbeelden rondom afstand en adoptie. De geadopteerde Babet Bruns vertelde bijvoorbeeld in een aflevering van de podcast *Taboe* dat mensen haar soms vragen “*je bent zeker wel blij en dankbaar dat je geadopteerd bent*”. Babet vertelde daarover: “*... Wat mensen zich niet realiseren als ze die vraag stellen ... dat je eigenlijk zo’n kind vraagt om z’n biologische achtergrond af te wijzen ...*” (Van Megen, 2024). Betrokkenen bij afstand en adoptie worden geregeld geconfronteerd met maatschappelijke denkbeelden over ‘goed moederschap’ (schaamte en schuldgevoelens horen bij een buitenechtelijke zwangerschap) en over ‘een goede dochter/zoon zijn’ (gevoelens van dankbaarheid zijn gepast als je geadopteerd bent). Dergelijke morele oordelen laten weinig ruimte voor gelaagde en ambivalente ervaringen van betrokkenen rond zwangerschap, afstand en adoptie.

Om hedendaagse perspectieven op de omgang met afstand en adoptie goed te kunnen begrijpen, bespreken we in dit hoofdstuk hoe geïnterviewden worstelen met maatschappelijke en culturele denkbeelden en moreel geladen oordelen rondom afstand en adoptie. Dit hoofdstuk sluit aan op het voorgaande hoofdstuk. Daarin werd duidelijk hoe taaluitingen – een woord, een uitdrukking – gesprekken over de geschiedenis van afstand en adoptie kunnen compliceren. Dit hoofdstuk richt zich op de (vaak impliciete) maatschappelijke normen, idealen en verwachtingen die worden ervaren in publieke en privégesprekken over afstand en adoptie. Het gaat daarbij niet over de woorden op zichzelf, maar over maatschappelijke normen en culturele denkbeelden die in gesprekken naar voren komen.

We beginnen met de ‘*plicht tot dankbaarheid*’, waar afgestanen en geadopteerden niet zelden mee worstelen. Ook bespreken we ‘*vragen over de integriteit van afstand*’ die moeders en vaders die een kind hebben afgestaan vaak moeten beantwoorden. We gaan in op de ‘*moraal rondom adoptie*’ waar adoptieouders tegen aanlopen en bespreken voorstellingen van ‘*schuld en onschuld*’ of ‘*slachtoffers en daders*’ in discussies over afstand en adoptie. Ten slotte bespreken we ook de taboes die met de geschiedenis van afstand en adoptie samenhangen: ‘*waar men over mag praten of waarover men moet zwijgen*’. Dit is geen uitputtend overzicht van verwachtingen en oordelen waar mensen mee geconfronteerd worden. Het geeft wel inzicht in de moralisering van discussies over afstand en adoptie, hoe betrokkenen dit tegenkomen in hun

dagelijks leven en in de publieke ruimte. We besluiten het hoofdstuk met een reflectie op de rol van morele oordelen in publieke gesprekken over de geschiedenis van afstand en adoptie en de omgang met die geschiedenis.

3.2 Plicht tot dankbaarheid

In de interviews vertellen mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd dat zij geregeld geconfronteerd worden met de publieke moraal dat ze ‘dankbaar’ moeten zijn dat zij ‘goed terechtgekomen’ zijn. Een vrouw die werd afgestaan en geadopteerd als kind, vindt dat daarmee adoptie wordt geromantiseerd: *“Het romantische zit in het beeld dat wij ‘verlaten kinderen’ zijn ... maar kijk, daar waren die adoptieouders en het kwam goed”* (AA groep#1). Vrijwel alle geïnterviewden die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, vertellen over hun worstelingen met de impliciete norm dat ze dankbaar moeten zijn voor de adoptie jegens de adoptieouders. *“Dat is het narratief waar wij continu tegen aanlopen: ‘Je bent gered, dus je moet niet zeuren’”* (AA groep#1). Deze dankbaarheidsverwachting maakt het lastig om boos te worden of kritiek te hebben op adoptieouders:

“Wat bijvoorbeeld heel erg een taboe is, is dat je gewoon hardop durft te zeggen dat je echt een hekel aan je adoptieouders had. Of dat je vreselijk boos werd op die moeder die jou in de steek heeft gelaten ... dat je dat gewoon mag zeggen. En dat je helemaal niet vindt dat je geluk hebt gehad. Hoezo heb je geluk gehad? Over zelfbeschikking gesproken. Je wordt geboren en wordt in een willekeurig gezin geplaatst, en dan gaat iedereen roepen dat je geluk hebt gehad. Als je daar wat van zegt, ben je meteen een mopperkont en ondankbaar.” (AA#5)

Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt dat hij geïrriteerd is over de voorstelling van adoptie als een ‘redding’. Door dit beeld van redding lijkt het alsof alleen de adoptie er verantwoordelijk voor was dat deze ‘verlaten kinderen’ nog een toekomst hadden. Dat doet geen recht aan de inspanningen en kracht van kinderen zelf om iets van hun leven te maken.

“Wat heel erg sterk in onze situatie naar voren wordt gebracht, is dat wij toch best wel blij mogen zijn met het feit dat wij geadopteerd zijn en zo goed terecht zijn gekomen ... En dat irriteert ons altijd heel erg, want dan zeggen wij van: ‘Oh, wacht even, misschien komt dat wel doordat ik zelf toevallig, per ongeluk heel erg hard gewerkt heb.’” (AA groep#2)

Betrokkenen ervaren zo’n opgelegde morele plicht tot dankbaarheid vanuit buitenstaanders, maar ook binnen het gezin waarvan ze deel uitmaken. Zo vertelt Miriam in de podcast *Afgestaan*: *“Dat dankbaarheids-onderwerp werd wel vaak aangeboord ... hoe goed we het hadden en hoe blij we moesten zijn ... dat we waren geadopteerd”* (Dorgelo & Gradenwitz-Kemp, 2024). Ook de afgestane en geadopteerde vrouw die hieronder aan het woord is, vertelt over de dankbaarheid die van haar verwacht werd door haar adoptie-moeder: *“Dat heeft ze me ook heel vaak gezegd van: ‘Ja, we hebben jou wel aangenomen, hè, ondanks dat je misschien wel gehandicapt zou worden, hebben we toch voor jou gekozen!’”* (AA#1).

Uit de interviews blijkt dat de confrontatie met zo’n plicht tot dankbaarheid ervoor zorgt dat mensen die zijn afgestaan en geadopteerd zich niet begrepen voelen. Een dergelijke morele verwachting wordt ervaren als een zodanige versimpeling van zaken dat een gesprek stukt. Een vrouw die is afgestaan en geadopteerd vertelt hoe zo’n opmerking over dankbaarheid direct leidt tot het gevoel *“die mensen snappen het niet”* (AA#15). De moraal van dankbaarheid leidt er ook toe dat mensen zich niet vrij voelen om hun veel bredere palet aan ervaringen met afstand en adoptie te delen. Een ‘platgeslagen’ en vaak geromantiseerd beeld over adoptie leidt ertoe dat ervaringen die het idyllische beeld kunnen verstoren, taboe zijn. Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld: *“Het wordt vaak ook platgeslagen van: oké, je bent geadopteerd. Nou, ‘good for you’ ... Terwijl dat maar één verhaal is, hè ... want iedereen die is geadopteerd is ook ooit afgestaan”* (AA groep#2). Verschillende afgestanen en geadopteerden vertellen hoe met de focus op ‘adoptie-als-redding’, de afstand die eraan voorafging wordt vergoelijkt. Een afgestane en geadopteerde vrouw vertelt dat mensen vaak beginnen met *“oké, ja, je bent geadopteerd”*, waarop zij dan uitlegt:

“Nee, ik ben eerst geboren en bij mijn moeder weggehaald, een jaar in een weeshuis gezeten, vier jaar in een pleeggezin. En op mijn vijfde ben ik geadopteerd. En altijd natuurlijk netjes blijven, altijd vriendelijk blijven en ze doen het niet expres, maar altijd weer.” (AA#5)

Hoewel de plicht tot dankbaarheid vooral wordt genoemd in interviews met afgestanen en geadopteerden, spelen normen over dankbaarheid ook andere betrokkenen parten. Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat haar destijds werd geadviseerd: *“Je moet het maar vergeten en er nooit over praten. Ben maar blij dat wij jouw kind willen”* (BM#6). En ook een adoptiemoeder vertelt dat zij soms een morele plicht tot dankbaarheid ervaart:

“Ik herinner me een buurvrouw toen ik een keer een van de kinderen streng toesprak ... zij zei: ‘Hoe durf je! Je mag blij zijn dat je die kinderen mag opvoeden’ ... een beetje vanuit het achterliggende idee dat je dan dubbel zo lief moet zijn, of dubbel zo zorgzaam. Die buurvrouw had kritiek op de opvoeding. Ik moest er dankbaarder voor zijn dan andere ouders ... omdat ze geadopteerd zijn ...” (membercheck AM#2)

De plicht tot dankbaarheid die veel geïnterviewden ervaren doet geen recht aan de complexiteit van ervaringen met afstand en adoptie en maken het voor hen lastig om een reëel verhaal te vertellen dat meerdere kanten heeft. Hun verhaal wordt niet serieus genomen, betwijfeld, of door anderen ingevuld. Sommige geïnterviewden raken erdoor ontmoedigd om überhaupt nog over hun ervaringen met een geschiedenis van afstand en adoptie te praten met buitenstaanders.

3.3 Vragen over integriteit van afstand

Uit de interviews blijkt dat vrouwen die op jonge leeftijd onbedoeld zwanger werden en een kind moesten afstaan, ook tegen morele oordelen van anderen aanlopen. Zij ervaren bijvoorbeeld twijfel over de integriteit van het proces van afstand doen. Was afstand doen wel onontkoombaar? Zo vertelt een vrouw dat buitenstaanders zich vaak niet kunnen voorstellen dat gedwongen afstand en adoptie in Nederland voorkwam:

“Je kunt hier toch alles? Je kunt toch een flatje huren en naar de sociale dienst? Maar voor de jaren ‘70 bestond dat niet ... Ja. Ook mensen van mijn leeftijd die zeggen: ‘Huh, het kind afgepakt, hoezo? Wie had dat gedaan dan? Dat laat je toch niet doen!’ Hallo? Nee, dat laat je niet doen! Dat snappen ze niet. Ze snappen ook niet wat die kerk daarin gedaan heeft.” (BM#6)

Morele oordelen over gezinsvorming en goed ouderschap resoneren vaak in het zelfbeeld van mensen en appelleren aan gevoelens van schuld en schaamte. Sommige vrouwen die een kind moesten afstaan, worstelen met twijfels over hun eigen rol en handelen. Zo vertelt Anneke in een livecast van Femcity vanuit Pakhuis de Zwijger over de gang van zaken rondom de afstand van haar kind: *“Mijn moeder zei gewoon, als je niet doet wat ik zeg, dan kan je vertrekken en dan hoef ik jou nooit meer te zien ... en waar moet je heen? Je hebt geen rode cent”* (Blok, 2021). Zij heeft ervaren dat ze als ongehuwd zwangere door de sociale omgeving werd ‘geheersenspoeld’ om het kind af te staan. Later terugkijkend, in een andere tijd met andere beelden van vrouwenlevens en nieuwe praktijken van moederschap, vond ze haar eigen gebrek aan verzet lastig:

“Een paar jaar later toen kwam de BOM-beweging [Bewust Ongehuwde Moeders] ... nou toen heb ik wel even goed moeten slikken hoor ... en toen kon dat ineens wel ... en toen dacht ik ... ik had gewoon dat kind onder mijn arm moeten nemen en moeten vertrekken, klaar.” (Blok, 2021).

Ook andere betrokkenen vertellen over geïnternaliseerde morele verwachtingen over zwangerschap, moederschap en gezinsleven. Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat ze het, ondanks dat zij een boek over haar geschiedenis heeft geschreven, zij het nog altijd moeilijk vindt om er aan buitenstaanders over te vertellen: *“Ik zeg toch makkelijker dat ik gescheiden ben dan dat ik zeg dat ik een kind heb afgestaan ... dan zit er toch dat gevoel van schaamte ... dat verbaasde mezelf ook”* (membercheck BM#10). Een van de geïnterviewden is een vrouw die als kind werd afgestaan, en van wie de biologische moeder destijds

achter deze beslissing stond omdat ze geen kind wilde en geen moeder wilde zijn. In het interview vertelt deze vrouw, die zelf geen moeite had met de beslissing van haar biologische moeder, dat er nog altijd een taboe rust op het idee dat vrouwen soms geen kinderen willen hebben en geen moeder willen worden.

“Je kunt nu niet makkelijk zeggen: ‘Ik heb m’n kind afgestaan want ik had helemaal geen zin in kinderen’ ... Wat natuurlijk heel gek is. Want je kan wel zeggen: ‘Ik ben zwanger, ik wil een abortus, ik ben er helemaal niet aan toe, ik wil geen kind.’ Maar zeggen dat je je kind afstaat, dat is natuurlijk het ergste wat je kan doen als biologische moeder.” (AA#3)

De geïnterviewde vrouwen die na een onbedoelde zwangerschap hun kind afstonden, vertellen dat er destijds een afwijzend, negatief oordeel rustte op onbedoelde zwangerschap en ongehuwd moederschap en dat ze, hoewel van hen werd verwacht dat ze afstand zouden doen, later ook werden veroordeeld als ze dat echt deden. Vandaag de dag komen zij deze oordelen nog tegen. De dominante maatschappelijke moraal over zwangerschap, moederschap, ouderschap, afstand en adoptie betekent dat de ervaringen van betrokkenen worden gemoraliseerd door buitenstaanders. De eigen ervaring van betrokkenen schuift in dergelijke interacties al snel naar de achtergrond, wordt niet gehoord, of zelfs veroordeeld.

3.4 De moraal rond adoptie

Uit de interviews blijkt dat adoptie vaak gepresenteerd wordt als iets positiefs, als een goede daad, als een uiting van altruïsme of barmhartigheid. Een kind wordt ‘gered’ en krijgt een ‘nieuwe kans’. De teneur van ‘adoptie-als-redding’ heeft echter een blinde vlek. Verschillende betrokkenen wijzen erop dat het bij adoptie niet alleen ging om het ‘redden van een kind’, maar ook, en misschien wel vooral, over de kindwens van de adoptieouders. Zo beschrijft een adoptiemoeder de reactie van anderen op hun beslissing om te adopteren: *“De reactie alsof we met adoptie een soort goede daad deden: ‘wat goed van jullie!’ Maar ik wilde gewoon heel graag kinderen”* (membercheck AM#2). Ook een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt dat haar adoptieouders vooral een grote kindwens hadden, en dat deze wens gevoed werd door de norm van destijds dat een huwelijk pas ‘gezegend’ was als er kinderen kwamen:

“Mijn adoptiemoeder had een grote kindwens. Ik bedoel, dat moet je ook in de tijd plaatsen. Als je geen kinderen had in die tijd, dan telde je niet mee ... Dat was een hele grote wens.” (AA#15)

Uit de interviews blijkt dat ook adoptieouders zelf worstelden met de vraag of adoptie ‘goed’ was geweest. Zo vertelt een man die is afgestaan en geadopteerd: *“Mijn adoptiemoeder, die is, vlak voordat zij overleed en heel dement werd, ontzettend bezig geweest met het adopteren of dat wel goed was”* (AA groep#2). Soms gebeurde deze reflectie op de adoptie ook onder invloed van uitingen in de media, bijvoorbeeld nieuws over afstandsmoeders of over misstanden in buitenlandse afstand en adoptie. Zo vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd over de tegenstrijdige gevoelens van haar adoptiemoeder:

“Mijn moeder kwam aan de lijn, want die las heel veel toen van de boosheid van moeders – maar ook afstandskinderen – over nou ja, hoe dat in de jaren ’60, ’70, ’80 zo gegaan was. Ze was ook al heel bezorgd naar mij toen van: “Voel jij dat ook zo? Ben jij ook zo boos?” Helemaal niet! Ik ben helemaal niet boos ... Ik merkte dat er bij mijn ouders eigenlijk de laatste paar jaar ook een nieuw proces is gestart, door al die publicaties ... Ik denk dat het nu twee jaar geleden is. Toen belde mijn moeder me op en zei ze: ‘Ik voel me ineens zo verdrietig, omdat ik me nu pas, na bijna 50 jaar, realiseer dat onze vreugde dat wij eindelijk een kind hadden’ ... Alsof de schellen van haar ogen vielen: maar dat kind was natuurlijk van een andere moeder. En die heeft het moeten weggeven, die heeft een bevalling gehad, die heeft een ... Wat een enorm verdriet. En die voelde toen ineens – nou, ik weet niet of het schuldgevoel was – maar ineens had ze door dat hun geluk, het drama van een ander was.” (AA#4)

Eerder lazen we over de ‘plicht tot dankbaarheid’ die verschillende betrokkenen die zijn afgestaan en geadopteerd ervaren. Die opgelegde dankbaarheid is verbonden met de moraal dat adoptie een barmhartige daad is. Diverse betrokkenen worstelen met deze beelden rond adoptie. Ten eerste omdat met de positieve

beeldvorming over adoptie een blinde vlek ontstaan is voor de maatschappelijke druk op mensen om kinderen te krijgen en voor de kinderwens van adoptieouders als belangrijke drijvende kracht achter praktijken van afstand en adoptie. Ten tweede, vanwege de historische verschuivingen in de beeldvorming over adoptie ontstond er naast de positieve beelden over adoptie een toename van kritische berichten over misstanden rond afstand en adoptie en het is lastig voor betrokkenen om zich daar steeds toe te moeten verhouden. De veranderende maatschappelijke moraal rondom adoptie draagt ertoe bij dat de complexiteit, gelaagdheid en specificiteit van de ervaringen van betrokkenen op een nieuwe manier tot uitdrukking gebracht worden. Dat kan zowel bevrijdend als pijnlijk zijn.

3.5 Verhalen over schuld en onschuld

Uit de interviews blijkt dat in publieke discussies de duiding van de geschiedenis van afstand en adoptie al snel in een moreel narratief van 'schuld', 'onschuld', 'slachtoffers' en 'daders' wordt getrokken; concepten die worden verbonden met toekennen van meer of minder verantwoordelijkheid voor afstand en adoptie. In het vorige hoofdstuk zagen we hoe een term als 'slachtoffer' kan steken (H2.2). Verschillende betrokkenen vertellen in de interviews hoe zij worstelen met het zwart-witonderscheid van slachtoffers en daders.

In de interviews met de vaders die een kind hebben afgestaan wordt duidelijk dat zij soms een moeilijke positie hebben omdat ze als aanstichter van de onbedoelde zwangerschap en van alles wat erna volgt, worden gezien. Zo vertelt een van hen dat hij deelnam aan een gespreksgroep over afstand en adoptie en dat andere deelnemers voornamelijk vrouwen waren die een kind hadden moeten afstaan. Volgens deze vader, was *"de hele sfeer aan die tafel, alsof mannen de enige schuldigen waren"* (BV#1). Hij ervoer dat er voor zijn verhaal en zijn ervaringen geen ruimte was. In andere interviews komt naar voren dat moeders die een kind hebben afgestaan het gevoel hebben dat ze in de publieke discussies als dader worden gezien. Zo vertelt een vrouw: *"Je wordt nog steeds als een dader gezien ... de kinderen zijn de slachtoffers en de moeders zijn de daders in feite. Dus dat wordt dan weer een slachtoffer-dader"* (BM#3). Sommige afgestanen en geadopteerden vinden juist dat biologische moeders te snel als de 'slachtoffers' worden gezien. Een geïnterviewde laat weten dat dat haar stoort: *"Het wordt heel erg dader-slachtoffer in het debat. En dat stuut mij ook tegen de borst ... De biologische moeders worden als slachtoffer gezien... En dan denk ik: nee, zij zijn de daders"* (AA#3). Sommige afgestanen en geadopteerden vertellen dat het hen ook stoort als anderen hen als slachtoffer zien. Een vrouw vertelt bijvoorbeeld: *"Ik ben geadopteerd, maar ik ben meer dan dat. En ik wil niet steeds, ik ben geen slachtoffer, ik voel me geen slachtoffer"* (AA#7). Een andere afgestane en geadopteerde vertelt:

"Er zijn ook mensen die hebben een fantastische tijd gehad met hun tussen haakjes adoptieouders. Die durven niet eens meer te zeggen dat ze geadopteerd zijn. Die denken: als ik dat zeg tegen mensen, gaan ze gelijk zo kijken van 'och arme, wat erg'." (AA#2)

Uit de interviews blijkt dat de toenemende media-aandacht voor binnenlandse afstand en adoptie weliswaar heeft geholpen om deze geschiedenis op de publieke agenda te krijgen, maar dat deze aandacht ook heeft bijgedragen aan het denken in termen van schuld, onschuld, dader en slachtoffer. In publieke discussies en in de media worden visies en ervaringen sterk gepositioneerd en versimpeld en is het soms moeilijk om de nuances en de ambiguïteit van ervaringen voor het voetlicht te brengen.

"Je hoort zelden ook positieve ervaringen over adoptie, alleen maar de negatieve dingen. Zowel over buitenlandse adoptie als Nederlandse ... misschien omdat het [het positieve verhaal] niet interessant genoeg is voor de kranten, voor de Libelle of voor weet ik het, maar het is en-en, hè. ... En je doet het onderwerp ook tekort door het in deze ... Het is te complex ervoor, om het alleen maar als verdriet of als schuld of als fout te bestempelen." (AA#4)

Vrijwel alle geïnterviewden zien morele schema's over schuld en onschuld, slachtoffers en daders, waar ze ook zelf soms gebruik van maken, als een grove versimpeling. Door de geschiedenis van afstand en adoptie te moraliseren in die termen, wordt volgens hen de emotioneel en moreel geladen, complexe ervaringen met die geschiedenis geen recht gedaan.

3.6 Plicht tot zwijgen en praten

In het vorige hoofdstuk zagen we hoe het onderwerp van afstand en adoptie is omgeven met taboes, stiltes en een zoektocht naar woorden. Verschillende betrokkenen vertellen in de interviews hoe zij een cultuur van zwijgen moesten doorbreken. Hoewel dat – getuige dit onderzoek – tot op zekere hoogte na vele jaren gelukt is, ervaren geïnterviewden dat zwijgen in veel situaties nog steeds de norm is.

Zo vertellen meerdere betrokkenen dat de ruimte voor een gesprek over afstand en adoptie in de privésfeer vaak van beperkte duur is. Het is geen onderwerp dat altijd weer opnieuw kan worden aangesneden of waar men vaak op terug kan komen. Niet iedereen is in staat om er steeds opnieuw naar te luisteren. Zo vertelt een vader die zijn dochter moest afstaan: *“Ik sprak er met mijn zoon over, die zegt: ‘God, ben je daar nu nog mee bezig?’”* (BV#1). Een andere vader vertelt in een interview hoe weinig begrip en geduld mensen hebben voor het onderwerp van afstand en adoptie:

“En dan merk je dus dat de anderen denken van: maar waarom doen jullie zo moeilijk? ... Ja, maar dan is het toch goed? Er is toch niets aan de hand? Blijkbaar wel! ... dan zie je dus een soort van onbegrip ... Dat zegt [afgestane dochter] ook, dan zeggen ze: Maar je hebt toch een vader en een moeder? Je moet niet zeuren. Je moet gewoon doorgaan.” (BV#2)

Ook de afgestanen en geadopteerden merken op dat er grenzen worden gesteld aan hun ruimte om te spreken over een geschiedenis van afstand en adoptie. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld:

“Ik merk altijd dat ik het doseer in gesprekken en over thema’s [afstand en adoptie] ... omdat mensen dat toch lastig vinden, van: ‘Daar komt ze weer, dat is weer, alweer moet dat nou zo?’ En dat is bijvoorbeeld mijn broer, die biologische broer die ook geadopteerd is, die zei zelfs: ‘Ik hoop toch dat je een andere hobby kon vinden.’” (groep AA#2)

Betrokkenen die met familieleden, vrienden of bekenden willen spreken over hun geschiedenis van afstand en adoptie, stuiten geregeld op weerstand. Anderen staan niet altijd open om te luisteren en wuiven het onderwerp soms geïrriteerd opzij of vermijden het. Een vrouw die haar kinderen moest afstaan na seksueel misbruik binnen het gezin, vertelde over een conversatie met haar broers en zussen:

“Op een bepaald moment ben ik voor [belangenorganisatie] gaan werken. Ik vond dat ik dat tegen mijn zussen en broers moest zeggen. Misschien zou ik wel in de krant komen of zo. De zwager van mijn oudste zus zei toen: ‘Ja hoor! Hou er toch eens over op! Zo gaat het nooit over!’ ... Dat was een van de laatste keren dat ik ze gezien heb ... Een broer zei: ‘Ik wil heel graag contact, maar ik wil het niet over vroeger hebben.’ Toen antwoordde ik: ‘Hoe stel je je dat dan voor?’ ... Het is een deeltje van mijn leven en het hoort bij mij. Ik zeg niet dat het er moet zijn. Het moet er mogen zijn. Dat is meer wat het is.” (BM#8)

Deze vrouw wilde haar geschiedenis van afstand en adoptie graag bespreekbaar maken, maar stuitte daarbij op weerstand. Het citaat laat ook zien dat naasten soms andere behoeften hebben en – om hun eigen redenen – soms liever niet spreken over het verleden.

Hoewel verschillende betrokkenen weerstand ondervinden als ze het onderwerp afstand en adoptie willen bespreken, permitteren, zo vertellen zij, buitenstaanders zich soms juist te veel vrijheden en stellen ze te persoonlijke vragen. Een vrouw die haar kind moest afstaan en over haar geschiedenis vertelde in een televisieprogramma, zei daarover:

“Heel veel mensen denken dat openheid betekent dat iedereen je zomaar alles mag vragen. Maar dat is geen openheid. Openheid is dat je ook aan kunt geven van: ‘met jou wil ik er wel over praten, maar nu op dit moment, wil ik er niet met jou over praten’ ... omdat [mensen] openheid verwarren met: iedereen mag constant alles vragen. Maar dat is niet zo!” (BM#2)

Een vrouw die was afgestaan en geadopteerd, merkt eveneens op dat buitenstaanders zich soms te veel ruimte toe-eigenen om intieme vragen te stellen over persoonlijke geschiedenissen van afstand en adoptie:

“Mensen permitteren zich om vragen te stellen. Je weet niet wat je meemaakt. ‘Maar heb jij dan wel dan je biologische ouders leren kennen?’ Ja, die heb ik wel leren kennen. ‘En vind je dat fijn dan?’ Ja, is voor mij wel heel belangrijk? ‘Ja, maar je hebt toch ouders?’ ‘Ja wat, ben jij je ouders gaan zoeken? Dat kan je toch niet maken ten opzichte van je adoptieouders.’ Het wordt gewoon op straat, gewoon eruit geslingerd. Mensen vinden er wat van en zeggen gewoon alles.” (AA#5)

Persoonlijke geschiedenissen van afstand en adoptie zijn beladen. Betrokkenen ervaren zowel een plicht tot zwijgen als een plicht om te praten, een verwachting van openheid. Deze schijnbaar tegenstrijdige normen leiden ertoe dat niet directbetrokkenen maar buitenstaanders vaak bepalen wanneer en hoe een verhaal verteld kan worden. Het betekent dat betrokkenen enerzijds moeite moeten doen om ruimte te maken voor gesprekken die door anderen als ongemakkelijk worden ervaren, en anderzijds grenzen moeten stellen om hun privacy en die van hun familieleden te beschermen.

3.7 Slot: morele oordelen, erkenning en begrip

Publieke discussies over afstand en adoptie zijn omgeven met maatschappelijke denkbeelden en moreel geladen oordelen rondom afstand en adoptie. De betrokkenen die we hebben gesproken, schetsten hoe verschillende morele oordelen invloed hebben op hoe ze zichzelf zien en wie ze mogen zijn en op de ruimte om over hun ervaringen te spreken.

In de interviews vertellen afgestanen en geadopteerden bijvoorbeeld over de morele plicht die zij ervaren om dankbaar te zijn over hun adoptie. Ofschoon afgestanen en geadopteerden wel degelijk gevoelens van dankbaarheid kunnen hebben richting hun adoptieouders, laat de moralisering hiervan weinig ruimte voor de uitdrukking van tegenstrijdige en ambivalente gevoelens die zij hebben rond de adoptie en de afstand die daaraan voorafging. De analyse laat zien dat vrouwen die een kind moesten afstaan in gesprekken met anderen soms geconfronteerd worden met de moraal dat een ‘echte’ moeder haar kind nooit zou afstaan. Zo’n confrontatie wordt als pijnlijk ervaren en vormt een drempel om te spreken over hun ervaringen met afstand en adoptie. Adoptieouders vertellen hoe het positieve beeld van de barmhartige daad van een adoptie niet het hele verhaal laat zien, omdat hun kinderwens daarmee buiten beeld verdwijnt. Betrokkenen vertellen ook hoe zij worstelen met de verandering van die positieve moraal rondom adoptie door de toename van de kritische berichten over afstand en adoptie in de media. Zwart-witschema’s over schuld en onschuld, slachtoffers en daders, veelal gevoed door berichten in de media, worden door geïnterviewden gezien als belemmering om geschiedenissen van afstand en adoptie genuanceerd te bespreken. Verschillende betrokkenen wijzen erop dat het daardoor vaak niet de betrokkenen zelf maar de buitenstaanders zijn die bepalen wanneer en hoe er over ervaringen met afstand en adoptie gesproken kan worden.

De analyse laat zien hoe dominante maatschappelijke en culturele normen een drempel kunnen opwerpen voor een gesprek over ervaringen met afstand en adoptie. Vaak worden morele oordelen ervaren als simplistisch en zwart-wit, waardoor de complexiteit van morele vragen in de praktijk van het alledaagse leven niet gedeeld kan worden. In het ergste geval worden persoonlijke ervaringen daardoor niet serieus genomen, of veroordeeld. Los van een gebrek aan taal, waarover wij spraken in hoofdstuk 2, ervaren betrokkenen geregeld een gebrek aan morele openheid om het onderwerp van afstand en adoptie in de volle breedte, in alle nuance en met respect, te bespreken.

4. Het ingewikkelde van tijd

4.1 Introductie

Onderzoek naar hedendaagse perspectieven op de geschiedenis van afstand en adoptie stuit op de ingewikkelde rol die tijd speelt in de omgang met deze geschiedenis. Al sinds eind 19^e eeuw maken filosofen onderscheid tussen kloktijd en beleefde tijd (Bergson, 1889 [2003]). Kloktijd gaat over de tijd zoals we die uitdrukken in de jaren, maanden en dagen van de kalender. Beleefde tijd, daarentegen, gaat over de manier waarop mensen de tijd ervaren: niet als een aaneenschakeling van kalenderdagen, maar als een verzameling ervaringen. Volgens kloktijd duurt een vakantie van vier weken even lang als vier weken werken. Vanuit het perspectief van de beleefde tijd duren vier werkweken vaak veel langer dan vier vakantieweken. Volgens de kalender is iemand van 80 jaar bejaard, maar een persoon van 80 kan zich nog heel jeugdig voelen. Het beeld van de eerste mechanische klokken is een sprekende metafoor in dezen: die 14^e-eeuwse uurwerken waren luidruchtige machines vol piepende raderwerken en tandwielen van verschillende grootte die draaiden met wisselende versnellingen en vertragingen (Draaisma, 1990). Op een vergelijkbare manier hebben de raderwerken van kloktijd en beleefde tijd een eigen ritme en tempo, terwijl ze toch op elkaar ingrijpen.

Het ingewikkelde van tijd komt in dit onderzoek op meerdere manieren naar voren. De kloktijd, waar het maatschappelijk fenomeen van binnenlandse afstand en adoptie aan gekoppeld wordt, beslaat de periode die wordt gemarkeerd door de Adoptiewet in 1956 en de Abortuswet in 1984. Deze periodisering loopt echter niet noodzakelijkerwijs parallel met de ervaringen van de directbetrokkenen. Betrokkenen van verschillende leeftijden hebben bijvoorbeeld hun ervaringen met afstand en adoptie in heel andere historische contexten opgedaan. Een deel heeft zelf de jaren 1950 en '60 meegemaakt en had ouders die voor de Tweede Wereldoorlog waren geboren. Anderen die na die jaren zijn geboren kunnen zich nauwelijks een voorstelling maken van het sociale leven in die decennia. De betrokkenheid van meerdere generaties maakt gezamenlijke reflectie op de geschiedenis van afstand en adoptie soms dan ook ingewikkeld.

Veel vrouwen en mannen van wie een kind is afgestaan, zijn op dit moment op hoge leeftijd. Voor hen dringt de tijd als het gaat om zaken zoals erkenning en herstel. De podcast *Bob* vertelt het verhaal van de 84-jarige Elisa die voortdurend spreekt over een oude jeugdliefde, Bob, en hun kind dat zij na een ongeplande zwangerschap gedwongen moest afstaan aan een klooster toen zij 15 jaar oud was (Eeckhout, Houthuys, and Kist 2017). De radiomakers startten een zoektocht naar de herinneringen van Elisa, naar 'de waarheid' van 70 jaar geleden, naar Bob en hun afgestane kind. Ook voor kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd geldt dat de tijd dringt. Zo zagen we in de documentaireserie van Jurjen Blick (2023), hoe de afgestane en geadopteerde Brigitte via de rechter probeert haar biologische moeder te dwingen om haar de naam van haar biologische vader te geven, voordat het te laat is. Mocht haar biologische moeder sterven of dementie krijgen, dan is die informatie voorgoed verloren. Hedendaagse perspectieven op afstand en adoptie kunnen niet goed worden begrepen zonder 'het ingewikkelde van tijd' in ogenschouw te nemen.

In dit onderzoek staan de ervaringen, verhalen en perspectieven van directbetrokkenen bij de geschiedenis van afstand en adoptie centraal. Dat wil zeggen dat de onderzoekers geen eigen definitie van tijd hanteren, maar stilstaan bij de manier waarop betrokkenen betekenis geven aan tijd in relatie tot de geschiedenis van afstand en adoptie. Allereerst gaan we in op het feit dat verschillende betrokkenen ervaren dat 'de tijd dringt'. Ten tweede bespreken we de manier waarop geïnterviewden betekenis geven aan een veranderende historische context rondom afstand en adoptie. Hoe kijken zij naar de tijd van toen? Daarna bespreken we hoe de procedures van afstand en adoptie, die vanuit het perspectief van kloktijd in het verleden liggen, nog een leven lang doorwerken bij de betrokkenen en hoe de persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie vaak op onverwachte momenten in het leven opnieuw kan opspelen. Daarna gaan we in op de timing van praten en zwijgen gedurende de levensloop. Tot slot reflecteren we op het ingewikkelde van tijd als het gaat om het erkennen van en praten over geschiedenissen van afstand en adoptie.

4.2 De tijd sluit, de tijd opent

Uit de interviews komen diverse perspectieven naar voren op het verstrijken van de tijd. Meerdere betrokkenen merken op dat de tijd dringt. Omdat onderzoeken naar praktijken van afstand en adoptie en discussies over erkenning lang duren, geven sommige betrokkenen blijk van hun frustratie dat sommige zaken mogelijk onbevredigend worden afgesloten. Zo merkt een vrouw die haar kind moest afstaan op: *“Dit suddert zo nog een paar jaar door. Dan zijn al die moeders dood, en dan zeggen ze: ‘Het is opgelost’”* (BM#6). Geïnterviewden maken zich zorgen dat er vrouwen zijn die nooit zullen meemaken dat zij erkenning krijgen voor wat hun is overkomen toen ze als jong meisje onbedoeld zwanger werden. *“Er zijn al een paar mensen overleden die ik ken ... die gaan erkenning niet meer meemaken”* (membercheck BM#7). Het gevoel dat het lang geduurd heeft voor er publieke en institutionele aandacht was voor de geschiedenis van afstand en adoptie, komt ook naar voren in de interviews met afgestanen en geadopteerden: *“In plaats van dat [de overheid] zegt: ‘Oké, dit gaan wij oplossen’, gaan we wachten tot er zoveel mogelijk dood zijn. Je laat het zo lang mogelijk verjaren”* (AA#5). In dit verband wijzen verschillende betrokkenen op de traagheid van onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie. Een vrouw die haar kind moest afstaan vraagt zich af: *“Waarom duurt het zo lang?”* (BM#7). Bij sommigen is het wantrouwen in onderzoeksinstellingen zo groot dat ze het gevoel hebben dat tijd in onderzoeksprocessen expres wordt gerekt. Volgens een vrouw die haar kind moest afstaan is het onderzoek een *“wassen neus, want ze wachten net zo lang tot die vrouwen allemaal dood zijn, zodat ze niets meer hoeven te betalen aan de schadevergoeding”* (BM#4). In de hoofdstukken 6 en 7 gaan we dieper in op de relatie met kennisinstituten.

Het ouder worden van biologische en adoptieouders heeft ook voor afgestanen en geadopteerden soms grote betekenis. Op het moment dat biologische ouders en adoptieouders sterven of door ziekte niet meer in staat zijn over hun ervaringen te spreken, gaat cruciale informatie over afstamming, over de medische geschiedenis en over de eerste levensjaren voorgoed verloren. De documentaire *De laatste kans* (Blick, 2023), waarover we in de introductie spreken, maakt indringend duidelijk dat een deel van de eigen geschiedenis dan voorgoed ongrijpbaar wordt. In een interview vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd dat zij pas ontdekte wie haar biologische vader was toen hij al was overleden. Voor haar gevoel was zij te laat en had zij de kans gemist om haar vader te ontmoeten: *“Ik denk als we vijf jaar eerder waren geweest, had ik mijn biologische vader nog kunnen leren kennen. Ik had hem graag leren kennen”* (AA#7). Een aantal geïnterviewden maakt zich ook zorgen om ouderen met dementie, omdat dan lang verstopte herinneringen terug kunnen komen, terwijl niemand die begrijpt omdat ze nooit gedeeld zijn. *“Ik denk dat er heel veel vrouwen zijn, zoals in de podcast Bob, die straks ineens roepen waar is [naam kind]”* (BM#2). Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt daarover:

“Je hebt natuurlijk ook heel veel moeders die nog nooit tegen iemand gezegd hebben dat ze een kind hebben gehad. Die sterven en niemand zal het weten. Ik heb gepleit in een paar verzorgingshuizen dat er verpleegkundigen moeten komen die van afstand en adoptie op de hoogte zijn, want er kunnen natuurlijk dementerende vrouwen zitten die ineens over een kindje gaan praten, terwijl de hele familie niet weet dat er een kindje is. Dat ze dan weggezet wordt als iemand die zit te fantaseren. Dat benauwt mij.” (BM#6)

Uit de interviews komt echter nog een perspectief naar voren op het verstrijken van de tijd. Soms creëert het overlijden van biologische ouders of adoptieouders juist nieuwe mogelijkheden om zicht te krijgen op de eigen geschiedenis, omdat dossiers over afstand en adoptie dan worden vrijgegeven. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld dat zij haar adoptiedossier pas kon inzien na het overlijden van haar adoptiemoeder:

“Dat is pas een jaar geleden ... ik vroeg het [adoptiedossier op] omdat mijn adoptiemoeder was overleden, die wilde geen toestemming geven voor het adoptiedossier om dat in te zien ... dus toen ze overleden was, kon dat wel.” (AA groep#1)

Anderen vertellen dat met het overlijden van biologische en adoptieouders gevoelens van loyaliteit wegvallen en er ruimte komt om op zoek te gaan naar de eigen geschiedenis en te praten over eigen ervaringen met afstand en adoptie. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld:

“Toen mijn ouders overleden, mijn adoptieouders ... Toen voelde ik al dat er wat begon te schuiven, kan ik niet goed uitleggen, vanbinnen verschoof er iets. Achteraf denk ik dat het heel erg ging over loyaliteit. ... En toen dacht ik: nu wil ik weten wat er is gebeurd.” (AA#5)

Volgens sommige betrokkenen zijn loyaliteitskwesaties een reden dat het onderwerp van afstand en adoptie zo lang niet op de publieke of politieke agenda heeft gestaan. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt dat veel afgestanen en geadopteerden nu pas publiekelijk hun verhaal doen. Volgens haar is *“de groep binnenlands geadopteerden nu allemaal gemiddeld tussen de 50 en 60 jaar oud. De adoptieouders zijn vaak overleden dus het loyaliteitsstuk wordt een stuk minder”*, en daarom, denkt ze, *“komen alle mensen nu pas met dat verhaal naar buiten”* (AA groep#1). Het maakt het mogelijk makkelijker op zoek te gaan naar hun geschiedenis van afstand en adoptie en erover te spreken.

Door sommige vrouwen die hun kind moesten afstaan, wordt het vrijgeven van dossiers na hun dood als pijnlijk ervaren omdat de dossiers volgens hen niet altijd een betrouwbaar beeld schetsen van wat er destijds is gebeurd. De dossiers zijn opgetekend door professionals die verslag deden vanuit wetenschappelijke en morele denkwijzen van toen. Als vrouwen die een kind hebben afgestaan overlijden, hebben zij geen kans meer om het verhaal dat professionals over hen vertelden te corrigeren en hun eigen verhaal – in hun eigen woorden – te vertellen. Een vrouw die zwanger werd na seksueel misbruik en haar kind moest afstaan, vertelt bijvoorbeeld dat de dossiers haar erg negatief voorstelden. Ze zegt dat ze als *“een soort achterlijk meisje”* beschreven werd en dat ze hem *“zelf had verleid”* (BM#8). Voor verschillende biologische moeders is het daarom belangrijk dat zij hun kant van dat verhaal kunnen vertellen en dat mensen de informatie in een dossier niet zonder meer voor waar aannemen. Voor hen is het belangrijk dat er wederhoor is. Bovendien vinden sommige vrouwen dat de dossiers niet zomaar kunnen worden vrijgegeven na hun dood omdat ze inzage geven in hun persoonlijke geschiedenis en hun verdriet. Zo vertelt een vrouw die een kind moest afstaan over het vrijgeven van dossiers na de dood: het wordt *“wel bekend als ik straks dood ben ... het is wel mijn leed, zeg maar”* (BM#1).

Uit de interviews blijkt dat betrokkenen op verschillende manieren omgaan met het verstrijken van de tijd. De generatie van biologische moeders en vaders wordt ouder en met het verstrijken van de tijd, verdwijnen ook de mogelijkheden voor hen om maatschappelijke erkenning te krijgen voor wat zij hebben meegemaakt. Kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd verliezen mogelijkheden om belangrijke informatie te verkrijgen over hun vroege levensjaren en over hun biologische ouders en om die eventueel nog te leren kennen. Aan de andere kant opent het overlijden van biologische en adoptieouders in sommige gevallen juist mogelijkheden voor kinderen om toegang te krijgen tot dossiers en om vrijuit te spreken over hun ervaringen met afstand en adoptie. Door het verstrijken van de tijd kunnen dus zowel wegen worden afgesloten als geopend in de omgang met geschiedenissen van afstand en adoptie.

4.3 Worstelen met ‘de tijdgeest’

In het onderzoek van de Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie worden afstand en adoptiepraktijken in de periode tussen 1956 en 1984 onderzocht. In veel interviews wordt gereflecteerd op de grote sociaal-culturele verandering die sinds de zestiger jaren heeft plaatsvonden, vooral rond bijvoorbeeld zwangerschap, seksualiteit, gezinsleven en de positie van vrouwen. De strenge maatschappelijke normen, zoals die bijvoorbeeld in de jaren 1950 en '60 werden voorgeschreven door de kerk, werden meer en meer ter discussie gesteld en met de tweede feministische golf ontwikkelden zich nieuwe denkbeelden en praktijken rond vrouwenlevens en moederschap. Geïnterviewden plaatsen hun eigen ervaringen in die veranderende sociale en culturele context. Zo vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd: *“Ik denk: ja, mensen deden dat toen met de wijsheid van toen, en in hun systeem zoals ze daar toen in zaten. Met een hele duidelijke stempel ook, van het geloof”* (AA#4). Een andere vrouw die werd afgestaan en geadopteerd vertelt:

“Ik plaats mijn geschiedenis gewoon in plaats en tijd. De heersende moraal. Ik kan daar helemaal niks aan doen. Zo dacht men erover. De overheid, die vond het beter dat een kind bij een thuiszittende moeder en een werkende vader grootgebracht werd, dan iemand die dat niet kon bieden. Zo werd erover gedacht.” (AA#15)

Een biologische vader die een kind moest afstaan, vertelt in een interview hoe ingewikkeld het is om aan zijn kinderen, een andere generatie, uit te leggen hoe er toen werd aangekeken tegen ongetrouwde moeders. Hij vertelt hoe de afstand en ook de adoptie “werd gefaciliteerd ... dus het was een makkelijke oplossing” en “daar kun je je 40 jaar na dato niets bij voorstellen” (BV#2). Toch is het volgens hem “heel belangrijk om uit te leggen aan onze kinderen hoe die tijd was, hoe wij het ervaren hebben” (BV#2), zodat er meer begrip is voor de historische context waarin deze praktijken plaatsvonden. Inzicht in deze sociaal-culturele verschuivingen is volgens hem belangrijk om de geschiedenis van afstand en adoptie te begrijpen en te erkennen: “... dat je goed weet wat de tijdgeest was van toen ... Iedereen die betrokken was bij het proces deed hun best. Het was geen kwaadwil” (BV#2).

In de reflecties op de veranderingen sinds de jaren '60 wijzen geïnterviewden erop dat begrip voor grote sociaal-culturele veranderingen er niet toe moet leiden dat de ‘tijdgeest’ als een verklaring wordt gegeven voor praktijken van afstand en adoptie. Zo zegt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd: “Het is niet alleen maar de tijdgeest” (AA#5). De culturele situatie was immers verre van homogeen en vele ontwikkelingen hadden op verschillende plekken andere snelheden, en waren meer of minder dwingend. Het argument van de tijdgeest zou volgens de geïnterviewden kritische vragen over verantwoordelijkheden en moreel kompas uit de weg gaan. Zo stelt een vrouw die een kind moest afstaan ter adoptie: “Ja, maar ‘het was de tijdgeest’ ... dat is natuurlijk vreemd, dat in een bepaalde tijd maar alles kan gebeuren ... Dus als je de tijdgeest de schuld geeft, dan is er niemand verantwoordelijk” (BM#3). Een ander benadrukt in dat verband: “Het is niet de tijd want het gebeurt nog steeds” (BM#1). Zij wijst op hedendaagse praktijken waarbij kinderen van hun ouders worden gescheiden. Volgens haar worden “kinderen weer uit huis gezet” en noemt het voorbeeld van het Toeslagenschandaal (BM#1). Volgens deze moeder is het onjuist om deze geschiedenis te beschouwen als iets dat in het verleden gebeurde, omdat het ons blind maakt voor vergelijkbare situaties die zich vandaag de dag nog voordoen.

De interviews getuigen van aandacht voor en begrip van de invloed van de specifieke sociaal-culturele historische context op praktijken van afstand en adoptie, maar waarschuwen tevens voor een te gemakkelijk beroep op ‘de tijdgeest’ in de duiding van en omgang met die geschiedenis.

4.4 Afstand en adoptie spelen een leven lang

Praktijken van afstand en adoptie spelen, zo vertellen veel geïnterviewden, tot op de dag van vandaag een rol in de levens van betrokkenen. Verreweg de meeste geïnterviewden die wij spraken, beschrijven dat zij hun leven lang in meer of mindere mate met deze levensgebeurtenissen bezig zijn. Een vrouw die haar kind moest afstaan ter adoptie vertelt bijvoorbeeld: “Ik heb levenslang, en de kinderen ook. Die hebben echt levenslang, niet te geloven ...” (BM#6). Zij staat niet alleen in deze beleving, ook andere biologische moeders benadrukken hoe zij een geschiedenis van afstand en adoptie een leven lang met zich meedragen: “Je hebt nooit afstand van je kind genomen. Dat kind is er gewoon altijd geweest. Hoe je het nou draait of keert, altijd was die er weer. Bij de kleinste dingetjes” (BM#5). Anderen schetsen eveneens de levenslange gevolgen van afstand en adoptie op een mensenleven: “Dat heeft levenslange gevolgen. En dat kan generaties doorwerken. Leer ervan” (AA groep#1). We spraken ook geïnterviewden die aangeven niet dagelijks bezig te zijn met hun afstand en adoptie en dat ook niet te willen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld dat zij de afstand en adoptie in het verleden wil laten: “Het is allemaal al tientallen jaren geleden, decennia en decennia geleden” (AA#3). Voor haar is afgestaan en geadopteerd zijn “net zo gewoon als mijn kleur ogen ... Ik ben er in het dagelijkse leven helemaal niet zo mee bezig” (AA#3).

Uit de interviews blijkt dat de omgang met een geschiedenis van afstand en adoptie voor anderen juist een voortdurend proces is. Een man die een kind moest afstaan, merkte bijvoorbeeld op: *“Dit proces is nog niet klaar, af en toe komt dat weer boven en doe ik daar weer iets mee en dat gaat weer wat beter, ooit leer ik het, dan is het niet allemaal zo pijnlijk meer”* (BV#1). Bovendien beschrijven verschillende betrokkenen dat dit proces niet per definitie minder intensief wordt met de jaren: *“Het is niet iets dat vervaagt ... zelfs niet dat het wegebt”* (membercheck BM#1). Een andere vrouw die haar kind moest afstaan geeft aan dat het *“zelfs iets is dat nu erger wordt dan vroeger ... ik ben nu meer bezig met de afstand”* (membercheck BM#2). Ook afgestanen en geadopteerden vertellen dat de omgang met een persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie *“echt een hele weg is geweest om te verwerken ... Daar heb ik veel jaren over gedaan”* (AA#2). Die processen verlopen grillig en zijn niet voorspelbaar. Het is soms jarenlang rustig en dan ineens speelt deze geschiedenis van afstand en adoptie weer op in iemands leven. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld hoe zij haar persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie verwerkte: *“in 20 jaar is er niks gebeurd, en dan een enorme stroomversnelling de laatste paar jaar ... Het verhaal is nooit af, nooit rond – maar dan weet je waar ik er nu in sta”* (AA#4). Ook een andere afgestane en geadopteerde vertelt in de interviews:

“In totaliteit heeft mijn zoektocht 35 jaar geduurd, maar toch niet continu. Er zijn iedere keer momenten, dan heeft het weer even de bovenhand en dan zakt het weer terug en dan zit er weer een aantal jaar tussen.” (AA#7)

Een vrouw die een kind moest afstaan vertelt: *“Alles beheers ik nu, en dan nu ineens weer even helemaal niet”* (BM#5). En een ander: *“Ik denk dat het best zou kunnen dat ik morgen ergens tegen aanloop waarvan ik in elkaar knal, dat kan”* (BM#8).

Betrokkenen onderstrepen in de gesprekken dat ervaringen met afstand en adoptie doorwerken in volgende generaties. Een vrouw die haar kind moest afstaan ter adoptie vertelt dat voor haar *“erkenning eruit bestaat dat het een leven lang doorwerkt in mijn kinderen, misschien mijn kleinkinderen, de kinderen van geadopteerden”* (BM#2). Ook een andere vrouw die een kind moest afstaan merkt op dat erkenning begint bij een begrip van de *“geestelijke en lichamelijke gevolgen”* van praktijken van afstand en adoptie, niet alleen voor haarzelf, maar voor *“onze kinderen ... want mijn dochter is ermee geïnfecteerd. Mijn kleinzoon is ermee geïnfecteerd ...”* (BM#6). Zij vinden het belangrijk dat erkend wordt dat praktijken van afstand en adoptie familierelaties langdurig ontwricht hebben. Ook andere betrokkenen wijzen op deze intergenerationele gevolgen van een geschiedenis van afstand en adoptie. Sommigen spreken van een *“transgeneratieel trauma”* en wijzen erop dat onverwerkte sporen van trauma, vaak onbewust, van generatie op generatie worden doorgegeven (membercheck AA#9).

Verschillende geïnterviewden geven aan dat interviews voor het onderzoek van de Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie ook een ‘trigger’ zijn voor het opnieuw oprakelen van pijnlijke ervaringen. Sommigen geven aan weer slapeloze nachten te verwachten na de interviews. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld: *“Ik ben wel aangedaan ... Dan doet het wel weer wat met me. Het is onderdeel van mijn geschiedenis, die komt dan weer boven”* (AA#15). Een vrouw die een kind moest afstaan geeft aan:

“Het vliegt je altijd weer aan, als je erover praat. Ook mij. Ik kan er ook zo weer om huilen ... dat stukje van het afstand moeten doen, dat grijpt je naar de keel ... dat is een trauma, ja een zwaar trauma eigenlijk.” (BM#5)

Hoewel de praktijk van afstand en adoptie die we onderzoeken soms meer dan 50 jaar geleden is, zijn de gevolgen voor velen tot op de dag van vandaag voelbaar. En hoewel de geschiedenis op onverwachte momenten opspeelt, zijn er gebeurtenissen of fasen in de levensloop waarin dat vooral het geval is. In de volgende paragraaf gaan we daar nader op in.

4.5 Omgaan met afstand en adoptie tijdens de levensloop

Uit de interviews blijkt dat een geschiedenis van afstand en adoptie op verschillende momenten tijdens de levensloop opspeelt. Veranderingen in de familiesamenstelling – door geboorte, overlijden, scheiding – blijken vaak emoties rondom en reflecties op een geschiedenis van afstand en adoptie te stimuleren. Door zwangerschap en geboorte van een kind worden bijvoorbeeld ervaringen uit het verleden weer nadrukkelijk op de voorgrond geplaatst. Meerdere geïnterviewden die als kind zijn afgestaan en geadopteerd vertellen dat hun zoektocht naar biologische ouders begon toen ze zelf een kind kregen: *“Toen mijn oudste zoon geboren is, toen is dat gaan opspelen bij mij”* (AA#15). Een afgestane en geadopteerde vertelt daarover in het interview:

“Ik heb eigenlijk ook lang helemaal geen behoefte gehad om daar aandacht aan te besteden, maar toen ik zelf kinderen kreeg werd het zo aanwezig – in allerlei opzichten – er wordt natuurlijk ook gevraagd, als je zelf zwanger bent: ‘Komen er dingen voor in de familie?’ Ja, ik weet helemaal niks van mijn familie, null! En ook zwangerschap en zelf een kind krijgen ... Dat was voor mij ook wel echt heel erg van: hoe dan, hoe kan je dit, hoe? Ja, ik begreep daar helemaal niks van. Ook dat nog wel een tijdje laten liggen, maar uiteindelijk dacht ik: ik wil gewoon eigenlijk wel ... weten wie zij is [mijn biologische moeder].” (AA#4)

Anderen vertellen hoe een scheiding of het overlijden van adoptieouders nieuwe vragen en emoties oproep over het eigen levensverhaal. Afgestanen en geadopteerden die te maken kregen met gezondheidsklachten werden door de vraag van dokters over erfelijke ziektes weer geconfronteerd met hun geschiedenis. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd herinnert zich:

“Toen vroegen alle artsen: ‘Is het erfelijk?’ En ik zeg: dat weet ik niet. En dat vind ik ook een heel belangrijk facet aan het weten waar je vandaan komt. Wat zit er voor erfelijke belasting genetisch in je materiaal, buiten je karaktersvorming? Wat zit erin? En toen dacht ik: nou krijg allemaal de klere, dan moet ik het weten.” (AA#7)

Ook biologische moeders die hun kind moesten afstaan, spreken over beslissende momenten in hun leven waarop de geschiedenis van afstand en adoptie opspeelde. Eén moeder die een kind moest afstaan werd geconfronteerd met een brief van FIOM, waarin bleek dat haar kind naar haar op zoek was. Zij vertelt over dat moment:

“En toen lag die brief op de mat bij mij. Dus ik heb het in mijn tas gestopt en ik dacht: het gaat vanzelf wel weg. Maar dat gaat natuurlijk niet weg en dat begon ook aan me te vreten. En ik begon kilo’s af te vallen. Dat iedereen op een gegeven moment dacht van: ze is ziek, ze mankeert iets.” (BM#5)

Op sommige momenten tijdens de levensloop dringen ervaringen met afstand en adoptie zich op. Dan gaan betrokkenen min of meer noodgedwongen weer over hun geschiedenis nadenken, of gaan erover spreken en schrijven. Verschillende betrokkenen benadrukken dat het *“in iedere levensfase terugkomt”* (AA#5).

Veel betrokkenen zijn in de loop van hun leven anders tegen hun geschiedenis van afstand en adoptie aan gaan kijken. Verschillende mannen en vrouwen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, merken op dat zij als twintigers weinig met hun geschiedenis van afstand en adoptie bezig waren, maar dat deze geschiedenis gedurende het leven een andere plek ging innemen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld: *“Als je mij had gevraagd op mijn vijftienvijftigste naar adoptie ... dan had ik een totaal ander verhaal verteld dan nu”* (AA groep#1). Volgens haar had dat te maken met het feit dat zij toen *“nog heel erg loyaal was aan haar ouders”* en bovendien haar *“biologische familie nog niet kende”* (AA groep#1). In meerdere interviews komt ter sprake dat daarmee ook de uitkomsten van onderzoeken naar de beleving van afstand en adoptie tijdgebonden zijn. Zo zegt een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd: *“Had je mij die vragenlijst gegeven met 10, 20, 30, 40, 50 jaar, misschien geef je met 60 of 70 andere antwoorden. Kan ik je nu al zeggen”* (AA groep#2). Ook anderen wijzen op de verschillende leeftijden en levensfasen van de betrokkenen, wat een onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie tijdafhankelijk maakt: *“Het gaat ook over de leeftijdsopbouw ... studerende kinderen hebben vaak nog*

geen vragen over afstamming ... maar later in het leven wel" (membercheck AA#5). Ook een adoptiemoeder benadrukt dat haar adoptiekinderen *"vanaf zo rond hun dertigste, veertigste"* (AM#2) met vragen over afstand en adoptie worstelen.

In die context vertellen meerdere afgestanen en geadopteerden dat de wettelijke mogelijkheden voor een geadopteerde om een wijziging van hun voor- en/of achternaam door te voeren, niet stroken met de levensfase waarin vragen rondom naamswijziging naar voren komen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt daarover:

"Naamswijziging kan tot 21 jaar ... maar processen rond de zoektocht naar biologische ouders komen vaak pas later op gang. Dan moeten mensen ineens naar psycholoog en psychiater en juridische kosten maken. Dat realiseren mensen zich niet. Als je je moeder pas leert kennen als je 40 bent, dan ben je al te laat. Er is toch een hartsverlangen de naam van je moeder te dragen. En mensen zeggen dan alsnog: 'Waarom heb je dat niet eerder gedaan?' Nou, ja kinderen hebben vaak jaren geworsteld met loyaliteit naar adoptieouders." (membercheck groep AA#1)

Dit voorbeeld laat zien hoe de timing van juridische mogelijkheden niet altijd synchroon loopt met de ritmes en levenspraktijken van betrokkenen. De ervaringen van de geïnterviewden laten zien hoe zo'n juridische termijn op gespannen voet staat met de levenslange dynamiek rond afstand en adoptie. Niet alleen speelt een geschiedenis van afstand en adoptie onverwacht en op verschillende beslissende momenten in de levensloop op, ook verschuiven de perspectieven van betrokkenen op deze geschiedenis gedurende de levensloop.

4.6 Slot: verschuivende perspectieven

Hoe mensen nadenken over hun persoonlijk leven en de context van hun leven verandert tijdens de levensloop. Hun biografie kan door de jaren heen andere kleuren en accenten krijgen en nieuwe ervaringen op de voorgrond plaatsen. Door reflecties op de geschiedenis verandert de geschiedenis. Het is dus niet verwonderlijk dat 'tijd' als thema in interviews over historische praktijken van afstand en adoptie stevast een grote rol speelt.

In dit hoofdstuk komen verschillende perspectieven op tijd naar voren. Uit de interviews wordt duidelijk dat de tijd 'dringt' voor vrouwen en mannen die tussen 1956-1984 een kind moesten afstaan, omdat zij ouder worden, ziek worden en hun levensverhaal niet meer kunnen vertellen of komen te overlijden. Niet iedereen zal wellicht nog meemaken dat dit onderzoek wordt afgerond en dat er maatschappelijke erkenning – in welke vorm dan ook – ontstaat voor de geschiedenis van afstand en adoptie. Ook de afgestane en geadopteerde volwassenen voelen dat de tijd dringt, want als adoptieouders en biologische ouders er niet meer zijn, gaat mogelijk afstammingsinformatie verloren en kunnen sociale relaties niet meer hersteld worden. Tegelijkertijd wijzen sommige geïnterviewden erop dat het overlijden van die generatie het juist mogelijk kan maken om de geschiedenis van afstand en adoptie te bespreken. Door het verstrijken van de tijd worden zowel wegen afgesloten als geopend als het gaat om reflectie op de geschiedenis van afstand en adoptie.

In de interviews plaatsen betrokkenen praktijken van afstand en adoptie in de specifieke sociaal-culturele historische context, maar waarschuwen ze tevens voor een te gemakkelijk beroep op 'de tijdgeest' als verklaring van de geschiedenis van afstand en adoptie. Uit de gesprekken blijkt dat praktijken van afstand en adoptie die zich voltrokken in de periode 1956-1984 tot op de dag van vandaag sporen nalaten. Voor alle betrokkenen geldt dat een geschiedenis van afstand en adoptie op onverwachte momenten opspeelt. De doorwerking van zo'n geschiedenis in het eigen leven heeft een eigen tempo en ritme. In voorgaande hoofdstukken zagen we hoe gevoeligheden in taal en morele oordelen het publieke gesprek over afstand en adoptie soms bemoeilijken. Dit hoofdstuk toont dat publieke discussies over binnenlandse afstand en adoptie ook vanuit een temporeel perspectief moeten worden gezien. Publieke gesprekken over deze geschiedenis vragen om ruimte om recht te doen aan 'het ingewikkelde van tijd' als het gaat om ervaringen met afstand en adoptie.

5. Delicaat familiewerk door de jaren heen

5.1 Introductie

Een persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie trekt in de alledaagse levens van betrokkenen en hun families vaak een levenslang spoor. Het voorgaande hoofdstuk toont hoe zo'n geschiedenis plotseling kan opspelen op momenten waarin gezins- en familierelaties veranderen, zoals bij de komst van een kind, bij een scheiding of bij een overlijden. In zulke situaties wordt een soms precaire balans in familierelaties op de proef gesteld. Hoewel dat geldt voor elke familie, blijkt uit de interviews dat een geschiedenis van afstand en adoptie geregeld specifiek 'familiewerk' vraagt, omdat bepaalde vanzelfsprekendheden in deze families ontbreken. Betrokkenen vertellen over de inspanningen en het 'familiewerk' dat een geschiedenis van afstand en adoptie met zich meebrengt. In dit hoofdstuk vertellen we hun verhalen.

Socioloog David Morgan beschreef families niet als iets dat mensen 'zijn', maar als iets wat mensen 'doen' (Morgan, 2011). De term 'familiewerk' verwijst naar de inspanningen die familieleden leveren om een 'familie te doen', om familierelaties 'goed' te houden. Het gaat dan om zaken als: persoonlijke zaken bespreken of dat juist vermijden door over koetjes en kalfjes te praten, zorgen dat je elkaar ontmoet of elkaar juist een beetje uit de weg gaan, complimenten geven of de kritische noot niet schuwen, grappen maken of juist serieus blijven. Onderzoek naar de omgang tussen partners en hun families na een scheiding laat goed zien welke inspanningen verzet worden om gezins- en familierelaties opnieuw vorm te geven: onderhandelen, afstemmen, ergernissen inslikken, et cetera (Moore, 2017). Een ander voorbeeld is het familiewerk dat wordt gedaan nadat er een erfelijke ziekte in een familie is geconstateerd. Uit onderzoek blijkt dat families die te maken krijgen met erfelijke ziektes zich inspannen om allerlei verwickelingen rond erfelijkheidsonderzoek niet te belangrijk te maken (Geelen et al., 2011). Soms wordt een onderwerp vermeden of juist aangesneden, discussies worden niet op de spits gedreven, er wordt op visite gegaan ook al is er teleurstelling over de reactie van een broer of zus. Familieleden doen dus hun best om de onderlinge verhoudingen niet te laten lijden onder verschillen van opvatting over wel of niet genetisch testen of over wel of niet delen van uitslagen, terwijl deze opvattingen ook invloed hebben op de levens van andere familieleden (Geelen et al., 2011). In elk gezin en in alle families worden inspanningen geleverd om als een gezin of familie te functioneren en sommige gebeurtenissen vragen om extra reflectie en voorzichtigheid en om bijzonder emotiewerk (Hochschild & Machung, 2012).

Mensen die te maken hebben of hebben gehad met afstand en adoptie in de familie komen specifieke vragen, dilemma's en zorgen tegen rond gezins- en familieleden omdat veel vanzelfsprekendheden niet gelden. Ze verrichten specifiek familiewerk, niet alleen in de fase van afstand en adoptie, maar gedurende de hele levensloop. In een aflevering van de podcast *Afgestaan* vertelt de afgestane en geadopteerde Miriam over de inspanningen die zij levert om familierelaties goed te houden. Ze vertelt bijvoorbeeld over haar schroom om haar naam en achternaam te veranderen in de doopnamen die haar biologische moeder haar gaf. Ze vertelt hoe haar achternaam altijd ongemakkelijk heeft gevoeld *"en die voornaam, die komt er ook met pijn en moeite uitgerold"* (Dorgelo & Gradenwitz-Kemp, 2024). Toch houdt de loyaliteit naar haar adoptieouders Miriam tegen om een naamswijziging door te voeren, omdat ze haar adoptieouders geen pijn wil doen zolang zij nog in leven zijn: *"mijn tijd komt nog wel"* (Dorgelo & Gradenwitz-Kemp, 2024). Ook vertelt ze over de inspanningen die het haar kost om relaties te onderhouden met de familie van haar biologische moeder. Het blijkt voor haar erg ingewikkeld om het jarenlange gebrek aan contact met deze familieleden te overbruggen:

"Die berg, je kunt toch niet inhalen wat je gemist hebt ... en nu is het een soort van ja, hun wonen achter de Mount Everest en ik ben niet zo goed in klimmen ... ik ben wel een makkelijke schrijver ... maar dan merk ik dat het aan hun kant weer moeilijk is ... dus dan verwatert het eigenlijk weer net zo snel als dat het er was..." (Dorgelo & Gradenwitz-Kemp, 2024)

Het verhaal van Miriam laat zien dat een geschiedenis van afstand en adoptie om voorzichtig manoeuvreren vraagt omdat het handelen van de een grote gevolgen kan hebben voor het leven van een ander. Gesprekken en beslissingen over zaken zoals naamswijziging, over toestemming om een dossier te kunnen inzien, of over contact met een kind of biologische ouder kunnen veel teweegbrengen in families.

In het vorige hoofdstuk zagen we dat de geschiedenis van afstand en adoptie door de tijd heen op diverse manieren een rol kan spelen. Ook familiewerk kan door de jaren heen meer of minder intensief zijn. Inzicht in dit familiewerk door de jaren heen is belangrijk om hedendaagse discussies over de geschiedenis van afstand en adoptie beter te kunnen begrijpen. In dit hoofdstuk bespreken we een aantal voorbeelden van familiewerk dat mensen met een geschiedenis van afstand en adoptie verzetten. We beginnen dit hoofdstuk met familiewerk rondom een buitenechtelijke, ongeplande zwangerschap. In de daaropvolgende twee paragrafen besteden we aandacht aan het werk dat het 'maken' van een adoptiegezin vraagt. Dan gaan we achtereenvolgens in op de omgang met vragen rondom afstamming, sociale identiteit en gaten in het eigen levensverhaal en op het familiewerk dat het weerzien van hervonden bloedverwanten met zich meebrengt. Tot slot bespreken we waarom begrip van dit familiewerk belangrijk is voor hedendaagse discussies over de omgang met afstand en adoptie.

5.2 Afstand doen als zaak van de familie

In de aflevering *Veranderende tijden* van de televisieserie *In de voetsporen van de jaren '60* vertelt Renée de Bode hoe haar buitenechtelijke zwangerschap de relaties binnen haar gezin op scherp zette: *"Mijn moeder was zo boos ... ik heb gewoon toen even geen deel meer uitgemaakt van het gezin ... er werd niet meer met me gepraat ... toen was er een oplossing gezocht voor mij, zonder dat er met mij gepraat werd"* (Freriks, 2023). Ook in de interviews die wij hielden, brengen mannen en vrouwen die te maken kregen met afstand en adoptie ter sprake dat de zwangerschap, de bevalling en de afstand niet zozeer een zaak was van de zwangere en de biologische vader, maar van de familie, en voornamelijk de familie van de vrouw. Een man die een kind moest afstaan, benadrukte dat de familie van zijn zwangere vriendin de beslissingen nam: *"Het taboe was zo erg, en de druk vanuit de ouders van Marjan¹ was heel erg groot. Er was geen keuze"* (BV#2). Ook uit andere interviews komt een beeld naar voren dat de ouders van de zwangere over het algemeen aan zet waren als het ging om beslissingen rondom de zwangerschap, bevalling en afstand doen en om de praktische zaken daaromtrent te regelen. Twee vrouwen die een kind hadden moeten afstaan, vertellen:

"Ik was denk ik net zeventien. Ik heb het in juni verteld, dus ik was net twee/drie maanden zeventien, ik was echt een kind. Ik heb, toen ik het verteld had, me helemaal overgegeven aan wat voor plannen zij hadden ... [Ik heb me] heel duidelijk als kind opgesteld. Ik was zielsblij dat ze het wisten en ze verder niet boos waren en niet mij het huis uit zetten." (BM#10)

"Ik heb daar geen beslissing in mogen nemen ... Ouders beslisten: dit is een schande, dit gaan we niet doen, jij gaat naar tante in Limburg en je gaat bevallen. Of je gaat bij nonnen in het klooster en dan ga je bevallen en dan kom je terug en dan is er niks gebeurd. En dat werd nog niet eens uitgesproken." (BM#8)

Uit de interviews blijkt dat jonge meisjes en vrouwen weinig keuze hadden en dat hun ouders beslisten wat er ging gebeuren. Sommigen konden de periode van de zwangerschap thuis doorbrengen, anderen werden al snel naar familie of een opvanghuis gestuurd, maar zelf hadden ze weinig in te brengen. Na de bevalling, een belangrijke levensgebeurtenis, werd hier vaak niet meer over gesproken. In diverse interviews wordt duidelijk dat dit grote eenzaamheid met zich meebracht.

Meerdere vrouwen die een kind moesten afstaan, vertellen over de tijd van de zwangerschap en afstand en de schaamte en schande daarover in de familie. Eén vrouw herinnert zich: *"De schaamte voor de familie, het eerste dat mijn vader zei: 'Wat zullen de burens ervan denken?'"* (BM#10). Een andere vrouw vertelt

¹ pseudoniem

dat zij “*lelijke brieven*” kreeg, waarin stond: “*Je bent mijn zus niet meer, je bent een hoer en een slet*” (BM#4). De vriend van haar zusje had de verkering uitgemaakt, “*want ik had een kind gehad ... dan deugde dat hele gezin niet, omdat ik zwanger was geraakt*” (BM#4). Hoezeer de buitenechtelijke zwangerschap een aangelegenheid was van de hele familie, en ook de familierelaties onder druk kon zetten, blijkt uit het interview met een vrouw die als kind zou worden afgestaan en geadopteerd, maar uiteindelijk toch bij haar biologische moeder opgroeide, ten koste van de relatie met haar familie:

“Er waren twee soorten taboes: het niet zwanger mogen zijn en dus niet meer over de vloer komen thuis. En toen mijn moeder uiteindelijk bevallen was, dat was natuurlijk ook een schande, want mijn moeder hield het kind. Dat was natuurlijk helemaal niet de planning van de familie. Dus toen heeft ze ook twaalf jaar niet op familiefeesten mogen komen.” (AA#14)

Vrouwen en mannen die een kind moesten afstaan beschrijven in de interviews hoe zij zich moesten verhouden tot een complex van schaamte en schande in de context van de familie en het gezin. Een buitenechtelijke zwangerschap van een dochter of zus vroeg van familieleden allerlei inspanningen om als gezin of familie nog te functioneren. Verschillende vrouwen die een kind moesten afstaan vertellen dat zij hun ouders gehoorzaamden in beslissingen rond zwangerschap en bevalling, en afstand en adoptie, omdat ze niet anders konden, maar ook om familiebanden maar intact te houden.

5.3 Een adoptie- of pleeggezin ‘maken’

Bij afstand en adoptie worden familiebanden verbroken en nieuwe banden gevormd. Die nieuwe banden zijn echter niet vanzelfsprekend en brengen onzekerheden met zich mee. Uit de interviews blijkt dat diverse soorten familiewerk worden verricht om die banden te versterken.

In de eerste plaats speelt naamgeving daarbij een rol omdat een familienaam een indicatie is dat iemand deel uitmaakt van die familie. De inpassing van een kind in een adoptiegezin betekent dat beslissingen moeten worden genomen over het geven van een naam. Een adoptiemoeder vertelt over de praktische kant van zo’n verandering van naam: “*Het [inentingboekje] stond dus gewoon op de naam van haar biologische moeder en ... daar moet je zelf een stickertje overheen plakken en mijn naam daarop schrijven*” (AM#1). Voor sommige afgestanen en geadopteerden was het een beladen thema dat zij een nieuwe naam kregen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd en een nieuwe voor- en achternaam kreeg, vertelt daarover: “*Je leven start met een leugen ... dat is wat je doet feitelijk, want je haalt een naam weg en je zet er een nieuwe neer*” (AA#7). Hoewel familiebanden door een nieuwe naam op papier worden bestendigd, vertellen verschillende afgestanen en geadopteerden dat het kan voelen als een façade, die verwarring brengt over wat familiebanden eigenlijk betekenen:

“Je naam klopt niet. Je voornaam klopt niet. Je achternaam klopt niet. De naam van je ouders klopt niet. Je broertje of je zusje, is je broertje of je zusje niet ... iedereen doet eraan mee. Dus iedereen zegt ook van nee, maar jij bent echt mijn [broer]. En dat is The Truman Show, want iedereen om je heen zal bij hoog en bij laag volhouden dat jij en ik toch echte zussen, broer en zus zijn. Terwijl je dat gewoon helemaal niet bent ... En het gekke wat je dan tegenkomt, dan kom je het andersom tegen. En dan kom je de echte broers en zussen tegen en die zeggen: ‘Ja, we zijn eigenlijk geen broer en zus.’ Ja, dan heb je weleens momenten dat je denkt: het wordt wel ingewikkeld omdat je niet samen bent opgegroeid.” (AA groep#2)

Een vrouw die werd afgestaan en geadopteerd noemt het “*een juridische fictie ... op papier ben ik Ellen Smit², allemaal netjes gewettigd, en op papier ben ik de dochter van ... [adoptieouders] ... Maar dat ben ik natuurlijk niet*” (AA#11). Terwijl een nieuwe naam het gemakkelijker moet maken om deel uit te gaan maken van het adoptiegezin, ervaren sommige geadopteerden de nieuwe naam als een farce omdat hun feitelijke afkomst verborgen blijft. Een passende naam hebben of krijgen, of terugkrijgen, is een issue dat bij meerdere afgestanen en geadopteerden ook later in het leven nog speelt. Zo vertelt een vrouw die als kind werd

² pseudoniem

afgestaan en geadopteerd hoe belangrijk het is om haar originele naam terug te krijgen: *“anders ben ik tot na mijn dood bij de verkeerde stamboom bijgeschreven ...”* (membercheck AA#11). ‘Familiewerk’ in dit geval is leven met een naam die je niet omarmt, om de frictie zo klein mogelijk te houden.

Ten tweede blijkt uit de interviews dat gelijkenissen maken tussen familieleden vraagt om familiewerk. In de context van familieleden leven verwachtingen over gelijkenissen tussen mensen vanwege de genetische banden die mensen met elkaar hebben. Het feit dat mensen qua uiterlijk of qua karakter op elkaar lijken, kan een rol spelen in het gevoel bij de familie te horen, of er juist niet bij te horen als genetische banden ontbreken. Inpassen in een nieuw adoptiegezin betekent voor veel adoptiekinderen dan ook dat ze moeten leren omgaan met vragen over gelijkenis of het gebrek aan gelijkenis en hun gevoelens daarover moeten controleren. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd herinnert zich de vergelijkingen en dat ze de irritaties daarover moest inhouden: *“Er werd altijd gezegd: ‘Oh, je lijkt ook niet op je ouders, oh, je lijkt ook niet op je broer en zus.’ Vanaf kinds af aan al! En ik vond het altijd irritant”* (AA#4). Voor de vrouw die hieronder aan het woord is, was het gebrek aan gelijkenis zelfs een obstakel voor de adoptie:

“Mijn vermoeden is dat dat was omdat ik een donker kindje was en dat dat niet matchte in het blanke gezin. Dat was ook wel echt iets van die tijd natuurlijk. Mensen wilden heus wel een kindje, maar het moest wel een beetje op elkaar lijken natuurlijk. Toen ben ik weer teruggeplaatst naar [naam tehuis].” (AA#2)

Anderen vertellen hoe ongemakkelijk het is als buitenstaanders juist de gelijkenis beklemtonen tussen hen en de adoptieouders. Een geadopteerde vertelt: *“Kreeg je opmerkingen: ‘Oh, je lijkt wel op je vader.’ Dan dacht ik: lul je nu of wil je een wit voetje halen?”* (AA#1). Een vrouw die als kind werd opgenomen in het adoptiegezin Smit vertelt: *“Ik werd mijn hele leven gecompimenteerd hoezeer ik een ‘Smit’ was. Ja, eigenlijk is dat gewoon een mindfuck zeg maar, want dat ben ik natuurlijk niet”* (AA groep#2). Hoe ongemakkelijk het maken van gelijkenissen door anderen ook was, ze deden hun best om dat niet te laten merken en de familie niet te belasten met het onbehagen hierover.

Door praktijken van afstand en adoptie worden nieuwe gezinnen gevormd, waarbij een biologische band tussen kinderen en adoptieouders ontbreekt. In de reflecties op afstand en adoptie bleek dat er zowel tijdens het proces van het vormen van een pleeg- of adoptiegezin, alsook in de jaren daarna ‘familiewerk’ wordt gedaan. Bij kennelijk gebrek aan een vanzelfsprekend gevoel van ‘erbij horen’ fungeren naamgeving en verschillende soorten gelijkenissen als een vehikel om het geadopteerde kind meer of minder onderdeel te laten uitmaken van de familie. Kinderen die zijn afgestaan en geadopteerd deden ook familiewerk als ze inpassingstechnieken zoals een naam of een vergelijking al dan niet omarmden en als ze eventuele gevoelens van ongemak inslikten om zo het adoptiegezin tot gezin te maken. Terwijl sommige afgestanen en geadopteerden hun levenssituatie als een gegeven zien en hun adoptiefamilie als familie ervaren, hebben andere een blijvend gevoel dat ze er toch nooit helemaal bij horen.

Verschillende afgestanen en geadopteerden vertellen over de worstelingen om te voldoen aan de verwachtingen van adoptieouders en de omgang met de onzekerheid die ze daarover voelen. Veel adoptieouders die zelf geen kinderen kregen, wilden dolgraag een kind, en kinderen die waren afgestaan en geadopteerd, voelen die kinderwens soms als een zware last. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd beschrijft bijvoorbeeld: *“Je moet dat enorme verdriet goedmaken, dat eigen kind wat zo gewenst was. Je moet in die vorm, letterlijk”* (AA groep#1). Ook andere betrokkenen vertellen hoe zij zich, vaak een leven lang, aanpassen om in die rol van het kind te kruipen. Hieronder zijn twee vrouwen aan het woord die als kind werden afgestaan en geadopteerd. Zij vertellen over de inspanningen die zij leverden om de rol te vervullen van het gewenste kind:

“Bij heel veel dingen denk ik: doe ik het wel goed? Is het wel, is mijn keuze wel veilig? Moet ik dan niet weer terug? ... voldoe ik dan aan wat zij wilden wie ik werd? Wie ik moest zijn? ... Hadden jullie maar een beter kind geadopteerd. Dat is voor ons gewoon een normale realisatie.” (AA groep#1)

“Ik heb me als kind afwisselend heel erg aangepast, want je voelt gewoon als kind; ik moet me wel goed gedragen want anders moet ik weg ... Je bent continu bang dat als je het wel probeert, dat ze je dan misschien toch niet moeten.” (AA#5)

In deze context vertellen meerdere afgestanen en geadopteerden over loyaliteitsconflicten richting hun adoptieouders en het werk dat ze verzetten om de relatie met hun adoptieouders daar niet mee te belasten. Ze durven bijvoorbeeld het proces van afstand en adoptie niet te bespreken want “je wil niet je adoptieouders belasten” (AA groep#2).

Voor adoptieouders is de familieband met het kind dat door biologische ouders werd afgestaan en door hen is geadopteerd, net zo nieuw en onbekend en net zo weinig vanzelfsprekend als voor de kinderen. Ook zij moeten werk verzetten om het kind bij hen te laten passen. Adoptieouders vertellen bijvoorbeeld dat zij soms twijfelden of het kind zich wel bij hen thuis zou voelen en hoe zij zich over die twijfel heen moesten zetten. Eén adoptiemoeder vertelt over de eerste momenten waarin zij als adoptieouders hun dochter leerden kennen en verzorgen in het kindertehuis:

“Daar was een hele grote tafel waar vier verzorgsters tegelijk kinderen aan het uitkleden waren dan schoof zij naar de andere kant van de tafel. En als ik haar een fles had gegeven dan spuugde zij ‘m uit. Dus ik dacht na drie dagen: jemig, dit kind wil mij helemaal niet. En toen was ik daar heel verdrietig over. En toen zei mijn man: ‘Dan moeten wij zeggen dat we dit niet willen.’ Ik was daar heel boos over dat hij zo reageerde. Maar dat zette bij mij ook wel een knop om. Als je zelf een kind baart kun je ook niet zeggen: ‘Ik wil het niet.’ Dus wij zullen het ermee moeten doen ... Familie is in principe dat wat je krijgt en wat je niet zoekt, hè?” (AM#2)

De onzekerheden en gevoeligheden in de relatie tussen adoptiekinderen en de adoptiefamilie kan ook later in het leven nog een rol spelen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt dat zij als kind altijd werd geaccepteerd in het adoptiegezin, en als familie werd beschouwd door haar nichtjes en neefjes, maar *“wat me dan wel erg tegenvalt is dat ik nu al enige tijd weet dat die nichten van mijn adoptiefamilie nog jaarlijks een nichtendag hebben. Ik word niet uitgenodigd”* (AA#15). Ondanks het familiewerk dat verzet wordt om relaties in het adoptiegezin vanzelfsprekend en ‘normaal’ te maken, geven verschillende betrokkenen aan dat adoptiekinderen toch niet altijd automatisch onderdeel zijn van het familiesysteem. Een adoptiemoeder vertelt dat haar adoptiekinderen altijd vanzelfsprekend in de familie werden opgenomen, maar dat er plotseling sprake was van een familie-erfenis. Met haar broers en zussen ontstond een discussie of het familie-erfstuk naar het oudste en geadopteerde kind ging of naar de kinderen in de familiere bloedlijn. Zij vertelt daarover: *“Adoptie heeft nooit een rol gespeeld in sociale contact in familie ... maar nu het over erven gaat ... maakt die genetische band ineens wel uit ...”* (AM#2). Tevens wijst zij op de mogelijke pijn die dat met zich meebrengt voor de adoptiekinderen: *“Realiseren jullie je wat dat betekent voor hem als hij het erfstuk daarom niet zou krijgen?”* (AM#2).

Door praktijken van afstand en adoptie worden nieuwe families samengesteld en dat brengt onzekerheden met zich mee. Ook later in het leven spelen die onzekerheden nog een rol. Sommige afgestanen en geadopteerden beschrijven dat ze een leven lang alert zijn en zich aanpassen vanuit de angst dat ze in het nieuwe gezin niet worden geaccepteerd. Adoptieouders beschrijven onzekerheden rondom de nieuw te smeden familiebanden. Bij gebrek aan vanzelfsprekendheden doen ze allemaal bijzondere inspanningen om dat nieuwe gezin tot een gezin te maken.

5.4 Sociale identiteit, biologische komaf, en gaten in het levensverhaal

In elke familie spelen vragen rondom de oorsprong van eigenschappen: wat zit er in het DNA en wat is het gevolg van opvoeding of van omgeving? Omdat afgestanen en geadopteerden soms weinig kennis hebben van hun biologische achtergrond, kunnen zij dat soort vragen vaak moeilijk beantwoorden. Verschillende afgestanen en geadopteerden vertellen dat zij vragen hebben over hun afkomst en identiteit:

“Je bent bij je natuurlijke ouders weggehaald, op wat voor manier dan ook. Je moet zoeken, je moet zoeken naar je identiteit” (AA#7) en “Ik had identiteitsvraagstukken” (AA#15). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt daarover het volgende:

“Toen ik jonger was, heb ik mij ook weleens afgevraagd: wat heb ik nou geërfd? Creativiteit, noem maar op. Heb ik het nog niet eens over uiterlijke kenmerken ... Ik kon mij niet identificeren met m’n adoptieouders ... stel je voor dat ik [bij biologische ouders] was opgegroeid, hoe zou ik dan nu zijn? Het was een vraag waar ik nooit uitkom.” (AA#15)

Deze afgestanen en geadopteerden lijken daarmee te zeggen dat zij extra inspanningen moeten leveren om vragen over hun eigen sociale identiteit te beantwoorden. Gezinsrelaties vormen een belangrijke context voor identiteitsontwikkeling. Het is een omgeving voor jonge mensen om vragen over identiteit te onderzoeken, om te experimenteren en om zaken uit te vechten. Voor mensen met een geschiedenis van afstand en adoptie is die context minder vanzelfsprekend en een extra complicatie in de zoektocht naar de vraag ‘wie ben ik?’.

Een andere belangrijke vraag voor veel afgestanen en geadopteerden is die naar de genetische en medische geschiedenis van hun biologische familie. Ook adoptieouders vertellen dat zij soms worstelden met vragen over genetische en medische achtergrond van hun kinderen. Een adoptiemoeder vertelt bijvoorbeeld: *“[Ziektes] zijn dingen waarvan ik denk ... nu zou ik wel graag weten of dat iets is wat uit die familie komt of zijn er dingen bekend waarop wij dat terug kunnen voeren?” (AM#1).*

Los van vragen over sociale identiteit en biologische komaf, vertellen afgestanen en betrokkenen over worstelingen met gaten en onzekerheden in hun levensverhaal en de zoektocht om antwoorden te vinden. Kinderen die na hun geboorte in een kindertehuis terechtkwamen, hebben weinig informatie over hun vroege kinderjaren. *“Iedereen weet van zijn bestaan af, van zijn geboorte, heeft foto’s, maar wij niet en dat geeft zo weinig houvast” (AA#6),* vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd. Een andere vrouw beschrijft: *“We hebben geen oral history. Wij hebben niet een moeder die kan vertellen aan je: zo was jij, zo ben je geboren, zo was mijn zwangerschap” (AA groep#1).* Pas toen zij als kind werd opgehaald uit het kindertehuis begon haar bestaan. *“Daar begint jouw leven” (AA groep#1).* Een man vertelt over zijn worsteling met het gebrek aan kennis over de eerste jaren van zijn leven:

“... dat ik mijn moeder heb gezegd: ‘Mama, zou het kunnen zijn dat ik, er in de jaren dat ik hier nog niet was, er toen een heleboel dingen zijn gebeurd?’ Dan was de reactie van mijn moeder: ‘Nee, dan ben je een baby’tje, dan weet je niks.’ Dan ben je toch nieuwsgierig: waarom doe ik nou zo ...?” (AA#10)

Verhalen, foto’s en andere gedeelde herinneringen van de vroegste levensjaren, zijn een mogelijkheid voor volwassenen om toegang te krijgen tot kinderjaren waar zij geen actieve herinneringen aan hebben. Het maakt het mogelijk een voorstelling te maken van hoe het leven als baby is geweest, een idee te ontwikkelen over wie je zelf bent en te begrijpen waar bepaalde trekken vandaan komen. Om informatie, over vroege kinderjaren, of over genetische en medische achtergronden te verkrijgen, zijn afgestanen en geadopteerden afhankelijk van anderen, bijvoorbeeld de adoptieouders of de biologische ouders. De interviews met afgestanen en geadopteerden getuigen van het ‘werk’ dat zij moeten verzetten om het gesprek over deze zoektocht met familieleden aan te gaan. Een vrouw die als kind werd afgestaan vertelt bijvoorbeeld over de zoektocht naar haar biologische ouders, en hoe haar adoptieouders daarop reageerden:

“Toen ik contact met mijn ouders ging leggen, was de boodschap van: je mag alles zeggen, je mag alles onderzoeken. Maar als ik het dan zei, dan liep mijn moeder drie dagen huilend rond. Wat is dat voor signaal? Dat is het signaal dat jij iets doet, waar jij een ander verdriet mee doet.” (AA#5)

In veel families bestaan geheimen en verborgen geschiedenissen, maar medische geschiedenissen en familieherinneringen worden doorgaans door de jaren heen op min of meer natuurlijke wijze uitgewisseld. Dat maakt het mogelijk om gedurende de levensloop te reflecteren op diverse vragen over biologische komaf, sociale identiteit en de vroege levensjaren. De interviews getuigen van de extra inspanningen die betrokkenen met een geschiedenis van afstand en adoptie moeten leveren om hun vragen over identiteit, biologische komaf en de vroege kinderjaren te kunnen beantwoorden.

5.5 Het weerzien van bloedverwanten: vanzelfsprekendheden en ongemakken

Ouders die een kind moesten afstaan, gaan soms op zoek naar dat kind. Ook adoptiekinderen starten soms een zoektocht naar hun biologische ouders. Als ze elkaar vinden, is het de vraag of een ontmoeting inderdaad tot stand komt. Indien iedereen toestemt in een ontmoeting, ervaren betrokkenen soms grote onzekerheid over wat hun te wachten staat en hoe die ontmoeting zal verlopen. Een vrouw die als kind is afgestaan en geadopteerd beschrijft in het interview het ongemak dat zij voelde voorafgaand aan de ontmoeting tussen haar adoptiefamilie en haar biologische familie:

“Ik ben ook helemaal niet nerveus aangelegd – maar ik vond dat echt niet te doen. Ik was stik chagrijnig. Ik was bloednerveus ... Ik bracht – voor mijn gevoel – dingen bij mekaar die niet bij mekaar horen. Een heel gek gevoel. En toch ook wel een beetje dat ik het gevoel had dat ik iets aan het verstoren was, in verhoudingen.” (AA#4)

Een vrouw die haar dochter moest afstaan vertelt ook over zenuwen voorafgaand aan het weerzien van haar dochter: *“Want ik denk, mag ik een hand geven? Moet ik haar omhelzen?” (BM#4)*. Bij de uiteindelijke ontmoeting viel dat ongemak overigens direct weg: *“We vlogen elkaar in de armen. Ik voelde me ineens helemaal compleet. Ik ging gewoon weer recht staan” (BM#4)*. Ook andere betrokkenen hadden bij zo’n eerste ontmoeting het gevoel dat puzzelstukjes op hun plek vielen: *“Toen [mijn zoon] mij de eerste keer zag, zei hij: ‘Goh, ik kom thuis ... dat is het oerbloed’ (BM#6)*. Ook anderen spreken van allerlei vormen van familiale herkenning die zij ervaarden op het moment van het weerzien. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt hoe zij zichzelf terugzag in haar biologische familie: *“Ik ben in een warm bad terechtgekomen, dat wil je niet weten. Echt zo ongelooflijk. En daar zag ik mezelf. Het klopte gewoon helemaal ... ik denk; dit ben ik” (AA#7)*.

Uit de interviews blijkt dat het weerzien niet altijd simpel is. Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat het contact met haar dochter bijzonder goed verloopt, maar ook dat dit *“met vallen en opstaan gebeurt natuurlijk, want je moet elkaar leren kennen. En zij heeft haar hele leven van 26 jaar achter zich” (BM#7)*. Meerdere geïnterviewden refereren aan het televisieprogramma *Spoorloos*, waarin Nederlandse adoptiekinderen hun biologische ouders in een ander land proberen te traceren. Dat eindigt niet zelden in een warm en emotioneel onthaal en lijkt het alsof de vaak tientallen jaren dat ze elkaar niet kenden er helemaal niet toe doen. Eind goed, al goed. Volgens sommige geïnterviewden is de realiteit vaak lastiger. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld hoeveel het weerzien van haar biologische vader losmaakte, voor haar, voor haar vader, en ook voor andere familieleden:

“Men denkt, dat is toch een beetje het algemene beeld: Spoorloos. Er staat een moeder huilend en broers en zussen die allemaal blij zijn. Ik heb één broer die blij is, of twee. Maar de rest is echt niet blij hoor, dat ik er ben. Helemaal niet ... De werkelijkheid is vaak heel anders. Het gooit familie-verhoudingen op slot ... de oudste zijn niet meer de oudste ... Je kan niet zeggen: ‘Hier is jullie kind en die propfen we er maar even in.’ Dat gaat niet ... Het feit dat ik er ben, betekent dat mijn vader dus iets verzwegen heeft. De kinderen die bij hem opgegroeid zijn, hebben zo iets van: ‘What the fuck? Hij was toch altijd eerlijk? Dat moesten we altijd van hem zijn. En hij blijkt nog een kind te hebben. Hoe kan dat? En hij wist het ook nog!’ Hun blik naar hun vader verandert. Dat heeft gevolgen. Heeft letterlijk gevolgen gehad voor de verhouding tussen de andere kinderen.” (AA groep#1)

Voor alle betrokkenen betekende deze gebeurtenis niet alleen een gelukkig weerzien, maar ook een intensief familiewerk om teleurstellingen, ongeloof en boosheid in goede banen te leiden en de familie bij elkaar te houden. Ook al voelen kinderen zich thuis bij hun biologische ouders en familie, dan nog is de situatie vaak verwarrend en is het lastig om hieraan betekenis te geven. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd beschrijft het weerzien van haar biologische familie als volgt: *“Ik voelde me thuis. Ik kwam daar thuis, maar het rare is: ik ben daar niet thuis. Hier ben ik thuis, maar eigenlijk ook weer niet. Dus dat zal altijd een zoeken blijven, denk ik”* (AA#7). Een vrouw die haar dochter moest afstaan, vertelt dat haar dochter altijd worstelt met *“twee losse eindjes”* omdat ze *“niet bij het ene gezin hoort helemaal, en ook niet thuis is in het andere gezin helemaal”* (BM#10). Dat geldt niet voor iedereen. Een andere vrouw vertelt, bijvoorbeeld, dat zij zich thuis voelt bij haar adoptieouders: *“Dat zijn mijn ouders, daar hoor ik bij. Ik ben deel van dat gezin”* (AA#3). Over haar biologische moeder zegt ze: *“Ze is mij heel dierbaar en ik haar. Maar we zijn geen moeder-dochter. Zo voelt het niet, en we zijn het juridisch niet en praktisch niet. Gewoon in geen enkel opzicht eigenlijk”* (AA#3).

Uit de interviews blijkt dat wel en niet bij een familie horen ook betekent dat veel betrokkenen moeten leren omgaan met vormen van uitsluiting die pijnlijk kunnen zijn. Een vrouw die haar dochter moest afstaan beschrijft bijvoorbeeld de ontmoeting met haar biologische kleinkinderen: *“Mijn kleinzoon mocht geen ‘oma’ zeggen, want hij had al een oma. Dus ik werd tante Lidia”* (BM#4). Sommige betrokkenen die relaties met biologische familieleden hebben hersteld, twijfelen aan hun positie bij belangrijke familiegebeurtenissen zoals de dood van ouders. Hoor je er dan wel of niet bij? *“Ja tot de laatste zucht ... dat is nooit klaar ... tot aan wie er straks aan je sterfbed staat, zeg maar, dat luistert dan nog nauw”* (AA groep#2).

Uit verhalen van betrokkenen blijkt dat balanceerkunst nodig is om contacten tussen biologische ouders en adoptiekinderen na zoveel jaren goed te laten verlopen. Er wordt geschipperd met afstand en nabijheid, en er worden al doende steeds verwachtingen gepeild, gemedieerd en bijgesteld. Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt over dat balanceren tussen afstand en nabijheid: *“Je moet niet te veel afstand nemen, want dan verlies je het contact ... Je moet ook niet te dicht erop gaan zitten”* (BM#10). Bij de een lukt het, met subtiel balanceerwerk, om banden duurzaam aan te halen en vanzelfsprekendheid te creëren, maar bij de ander lukt dat niet goed.

5.6 Slot: familiewerk en discussies over afstand en adoptie

Verhalen van ouders die een kind moesten afstaan, geven blijk van werk dat ze doen om te kunnen omgaan met de spanningen in het gezin als gevolg van de schaamte en schande die gezinsleden ervaren door onbedoelde zwangerschap. Afgestanen en geadopteerden en adoptieouders vertellen over hun inspanningen om een adoptiegezin te vormen, om vanzelfsprekendheden te maken en om met het eventuele ongemak daarbij om te gaan. Veel geïnterviewden getuigen van inspanningen om vragen over identiteit, biologische komaf en de vroege kinderjaren te beantwoorden en om contact met bloedverwanten te herstellen. Er moet opnieuw worden uitgezocht wie familie is, wat familie betekent, hoe je je binnen de nieuwe familie hoort te gedragen en wat je wel en niet kunt zeggen. Het weerzien is zelden het *Spoorloos*-moment dat buitenstaanders daar misschien van verwachten en herstel van relaties kan meer of minder soepel lopen.

Een geschiedenis van afstand en adoptie brengt intensief ‘familiewerk’ met zich mee. Ook tot ver na de afronding van de procedures rondom afstand en adoptie leveren betrokkenen inspanningen om familie-relaties te onderhouden. Die inspanningen kunnen een geheel verschillend karakter hebben. Familiewerk behelst een palet van symbolische, emotionele, sociale en praktische handelingen die bijdragen aan het ‘maken van familie’. In hedendaagse discussies over afstand en adoptie is de noodzaak om bijzonder werk te moeten doen om families en familielijnen te maken een relatief onderbelicht thema, terwijl dit voor betrokkenen vaak een belangrijke plek in hun dagelijks leven inneemt. Bewustwording van het familiewerk dat een geschiedenis van afstand en adoptie vraagt van betrokkenen, is cruciaal als het gaat om het erkennen van geschiedenissen van afstand en adoptie, en om daar een goed (publiek) gesprek over te voeren.

6. Ervaringen met instituties toen en nu

6.1 Introductie

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat de familie van ongehuwde, vaak minderjarige meisjes geregeld gebukt ging onder schaamte vanwege een onbedoelde zwangerschap en een grote rol speelde in de beslissing om het kind af te staan. Minderjarige meisjes en jonge vrouwen waren van hun familie afhankelijk en hadden weinig mogelijkheden om zelf een beslissing te nemen. Die route van afstand en adoptie werd mogelijk gemaakt door wet- en regelgeving en door uitvoerende instanties zoals de Raad voor de Kinderbescherming, organisaties zoals FIO (Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder), opvanghuizen en kindertehuizen van al dan niet religieuze signatuur, en publieke zorginstellingen. Deze organisaties speelden niet alleen een rol bij de afstand en adoptie tussen 1956-1984. Veel betrokkenen hebben er tot lang na de feitelijke procedure van afstand en/of adoptie mee te maken: bijvoorbeeld om toegang te verkrijgen tot dossiers of bij de zoektocht naar bloedverwanten. Het is daarom niet verwonderlijk dat ervaringen met instituties een belangrijke rol innemen in hedendaagse perspectieven op afstand en adoptie en op de omgang met die geschiedenis.

Overheidsinstanties zijn formele organisaties die wetten uitvoeren. In een democratische context hanteren ze werkwijzen die moeten garanderen dat wetten en regels voor iedereen op eenzelfde wijze worden toegepast. Wetten zijn per definitie dan ook niet toegesneden op bijzondere persoonlijke situaties en uitvoering is per definitie procedureel om willekeur te vermijden. In de uitvoeringspraktijk hebben ambtelijke of professionele functionarissen vaak wel discretionaire ruimte bij de toepassing van de regels zodat de intentie van regels wordt recht gedaan, maar ze kunnen wettelijke kaders niet veranderen. De socioloog Lipsky heeft in zijn beroemde boek *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service* (Lipsky, 2010) beschreven hoe ambtelijke functionarissen die werken in de praktijk van dienstverlening schipperen tussen algemene regels en de situatie van individuele burgers of cliënten. Functionarissen kunnen de regels verschillend interpreteren en verschillende strategieën volgen om met de spanning tussen regels en praktijk om te gaan. Particuliere organisaties zoals kerken hebben een religieuze missie en een eigen stelsel van regels. Professionals die in religieuze instellingen werken hebben ook beperkte vrijheid bij de vervulling van hun taken en schipperen net als overheidsfunctionarissen tussen instellingsdoelen en de behoeften van de concrete personen met wie ze in de praktijk te maken hebben.

De verhouding tussen instituties en alledaagse praktijken, tussen overheid en burgers, is een klassiek vraagstuk. Kafka beschreef een eeuw geleden hoe bureaucratie, in plaats van willekeur te voorkomen, juist tot willekeur kon leiden en toonde de machteloosheid van burgers ten opzichte van een formalistische overheid (Kafka, 1926). Ook vandaag de dag is de verhouding tussen overheid en burgers veelvuldig onderwerp van discussie en velen spreken van botsingen tussen systeem- en leefwereld, termen die ontleend worden aan het werk van de Duitse filosoof Jürgen Habermas (Habermas, 1984). Het voert te ver om in dit rapport uitgebreid op deze discussies en het werk van Kafka en dat van Habermas in te gaan, maar veel verhalen in de media over afstand en adoptie getuigen van beklemmende aanvaringen tussen wat we hier gemakshalve 'systeemwereld' en 'leefwereld' noemen. In september 2021 vertelde Irene Essenberg, in een radio-uitzending van NPO Radio 1, over haar vervreemdende ervaring in de jaren '60 toen zij op haar 16e onbedoeld zwanger werd:

"Bij mij was vanaf het begin duidelijk dat ik mijn kind moest afstaan ... Dat vond ik vreselijk, ik vond dat ik heel veel liefde voor het kind kon geven. Alleen waren er geen voorzieningen, mijn ouders wilden mij niet in huis met een kind. Ook de instanties drukten mij op het hart om het kind te laten adopteren omdat ik geen rode cent had destijds. Ze hebben mij zo onder druk gezet om het te laten adopteren. In de kraamkliniek werd ik in slaap gebracht, toen ik wakker werd, lag ik alleen op een kamer zonder mijn kindje. Uiteindelijk heb ik daar 10 dagen gelegen, daarna moest ik gewoon weer naar school." (Blok en Van Peperstraten, 2021)

Meerdere betrokkenen vertellen over kafkaëske ervaringen in interactie met instanties en professionals en voelen daar grote boosheid over. Er zijn echter ook getuigenissen waarin die ene professional, maatschappelijk werker of ambtenaar het verschil maakte doordat die oog had voor de persoon en de persoonlijke situatie.

Dit hoofdstuk gaat over de verhalen van betrokkenen bij afstand en adoptie over hun ervaringen met instituties vroeger en nu. Let wel, het is géén evaluatie van het handelen van instituties, want daar hebben we geen onderzoek naar gedaan. We hebben geen vertegenwoordigers van instituties, professionals of bestuurders geïnterviewd en hun verhaal is niet opgetekend. In dit rapport staan de ervaringen van directbetrokkenen met instituties centraal; het gaat erom hoe zij betekenis geven aan ervaringen met instituties, omdat deze ervaringen nauw verbonden zijn met hun perspectieven op erkenning, die in het volgende hoofdstuk aan de orde komen.

We beginnen dit hoofdstuk met ervaringen van betrokkenen in de besluitvorming rondom de afstand en adoptie destijds. Hoe hebben betrokkenen zich in deze besluitvorming gehoord gevoeld door professionals en instanties? Vervolgens gaan we in op diverse perspectieven op het toezicht op pleeg- en adoptiegezinnen waar afgestane kinderen geplaatst werden. Daarna kijken we naar meer recente interacties met instituties. In paragraaf 6.4 bespreken we de betekenis van dossiers voor betrokkenen en hun worstelingen om toegang te verkrijgen tot die dossiers. Geregeld vertelden betrokkenen over situaties waarop zij per ongeluk een geboortenaam of het bestaan van een bloedverwant ontdekten in interactie met instituties. Daarover gaat paragraaf 6.5. We besluiten het hoofdstuk met een reflectie op de stapeling van onmacht die betrokkenen door de jaren heen in interactie met verschillende instituties hebben ervaren.

6.2 Besluitvorming rondom afstand en adoptie

Zoals gezegd, speelden families van ongehuwde zwangeren een grote rol in beslissingen over afstand en adoptie, maar procedures van afstand en adoptie tussen 1956 en 1984 werden uitgevoerd door de overheid en religieuze en professionele organisaties. Organisaties, zoals doorgangs- of kindertehuizen en Fiom, speelden een rol bij de opvang van de zwangere meisjes en vrouwen. Daarmee hadden professionals die in die huizen werkten ook invloed op de keuze van de zwangere meisjes en vrouwen en op de zorg die zij kregen. Als een pasgeboren kind werd afgestaan, als het korter of langer in een instelling of pleeggezin verbleef, en als het geadopteerd werd, waren daar ook altijd allerlei organisaties bij betrokken, zoals de Raad voor de Kinderbescherming of de rechterlijke macht. Hoe hebben geïnterviewden de rol en de bemoeienis van deze instellingen en de professionals ervaren?

Meerdere vrouwen die destijds als meisje of jonge vrouw een kind hebben afgestaan, vertellen dat zij amper tot geen regie hadden in het besluitvormingsproces, noch in de context van hun familieleven, noch in de institutionele trajecten. Zij vertellen dat professionals in de doorgangshuizen de leiding hadden. Hoewel er in die tijd de facto, zonder hulp van de familie, weinig opties waren voor (minderjarige) ongehuwde moeders om alleen een kind groot te brengen, blijkt uit de interviews dat de ervaringen en wensen van de ongehuwde zwangere überhaupt amper werden verkend. Of er nog andere opties waren dan afstand doen (de vader betrekken, een kind alleen opvoeden, een steunnetwerk organiseren), en hoe dat eventueel gerealiseerd zou kunnen worden, werd vaak niet besproken. Meerdere vrouwen die een kind moesten afstaan ter adoptie, vertellen dat zij door maatschappelijk werkers in één richting werden gedirigeerd. Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt bijvoorbeeld: *“Dat is mij ook overkomen en dat is dus dat zwangere meisjes, vrouwen, voordat ze bevallen, eigenlijk voor het blok gezet worden om een handtekening [ter afstand] te zetten”* (BM#3). Een andere vrouw vertelt over het besluitvormingsproces rondom de afstand en adoptie, toen zij eind jaren '60 op haar 19e onbedoeld zwanger werd:

“De maatschappelijk werker was helemaal in paniek, want ik wilde geen kant uit. Ik zei: ‘Ik ga voor mijn kind zorgen.’ Maar dan komt het: je moet terug in die tijd. Toen zei ze tegen mij: ‘Waar ga je wonen dan?’ Ik zei: ‘Jullie gaan mij daar misschien wel mee helpen toch?’ Er was niks voor ongehuwde mensen, en voor gescheiden mensen ook niet, want die gingen terug naar de familie. Ik had geen opleiding, want ik heb altijd voor mijn moeder gezorgd. Dus zei ze: ‘Wat ga je dan

voor werk doen?’ Ik zei: ‘Ik ga wel kantoren poetsen of zo, want poetsen dat kan ik.’ Ze zei: ‘Dan verdien je niet genoeg om je kindje te onderhouden, en om te huren eventueel, als dat gaat lukken.’ Dus alle voorstellen die je deed, dat werd gewoon onderuitgehaald ... Toen ben ik naar mijn lievelingsplekje gegaan. Ik heb een kladpapier meegenomen, in het midden een streep gezet, en hier opgeschreven wat mijn baby allemaal nodig zou hebben. Dat was dus heel veel. Hier opgeschreven wat ik het baby’tje te bieden had. Er was niks, alleen mijn hart heb ik opgeschreven. Toen was het klaar, en heb ik die beslissing daar in de bossen genomen.” (BM#6)

Uit haar verhaal blijkt dat zijzelf, noch de familie, noch professionals om haar heen mogelijkheden zagen om haar kind te behouden: *“Dat bestond niet, dat moest nog uitgevonden worden. Zo is het bij heel veel meisjes gegaan. Die wilden wel, maar er was geen mogelijkheid”* (BM#6). Ook andere vrouwen die een kind moesten afstaan, vertellen dat professionals geen alternatieven voor afstand bespraken. Een vrouw die in de jaren ’60 als achttienjarige haar kind moest afstaan, vertelt hoe directief zij de begeleiding van de maatschappelijk werker had ervaren: *“Die sociaal werker zat daar met een pennetje en papier zo van: zo en zo gaan we het doen, daar ga je bevallen, bij die en die dokter ga je je melden”* (BM#5). Hoewel afstandsprocedures, in theorie, primair de zwangere vrouw aangingen, vertellen de vrouwen dat zij in de praktijk niet veel hadden in te brengen.

In de interviews vertellen ook mannen die een kind moesten afstaan dat ze destijds niet geïnformeerd werden over wat zij zoal zouden kunnen doen in deze situatie, welke opties er voor hen waren als het ging om erkenning van het kind, verzorging en opvoeding et cetera. Een biologische vader die zijn dochter moest afstaan, vertelt over zijn ervaringen met de begeleiding van FIOM, rondom de buitenechtelijke zwangerschap en uiteindelijk de afstand begin jaren ’80:

“Het feit dus dat FIOM mij niet geïnformeerd heeft over wat mijn mogelijkheden waren. Dus ik heb Isabel3 nooit erkend als dochter. Dus ik ben niet de vader en zal het ook nooit zijn, want zo is dat met de wet geregeld. Voor een biologische moeder is het anders dan voor een biologische vader. Dat is heel lastig voor mij ... wij zijn dus niet goed geïnformeerd. Dus niet over wat de gevolgen zijn ... Totaal niets. Niets van wat de gevolgen zijn en dat was toen al bekend, voor de adoptie-kinderen. Ze hebben het dus nooit over andere alternatieven gehad.” (BV#2)

Een aantal vrouwen dat een kind moest afstaan, vertelt dat ze zich door de betrokken professionals en instellingen niet alleen slecht geïnformeerd, maar ook bedrogen voelen. Instanties handelden directief en vertelden volgens hen halve waarheden, verzwegen zaken, of stelden zaken anders voor dan het geval was. Een vrouw die eind jaren ’60 haar kind moest afstaan, herinnert zich de besluitvorming om het kind op te geven voor adoptie als eenrichtingverkeer, en vertelt *“ronduit”* te zijn *“voorgelogen door de Kinderbescherming”* (BM#7). Ze vertelt dat de Raad voor de Kinderbescherming haar op het hart drukte *“teken maar ... want het kind is al geplaatst in een adoptiegezin”*, maar, zo vertelt ze, *“dat was niet zo”* (BM#7). Ook een andere vrouw die haar kind tegen haar wil moest afstaan, spreekt van eenrichtingverkeer. In haar dossier werden zaken anders voorgesteld dan ze waren: *“Ik was helemaal niet van plan om afstand te doen, maar dat wordt dan wel allemaal in een dossier beschreven”* (BM#3).

Verschillende geïnterviewden hebben de contacten tussen hen en organisaties en professionals die betrokken waren bij de afstand en adoptie als pijnlijk en harteloos ervaren. Dat kwam niet alleen tot uitdrukking in de manier waarop de beslissing voor afstand en adoptie werd genomen, maar onder andere ook in financiële arrangementen rond afstand en adoptie. Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat zij moest werken tijdens haar opname in het doorgangshuis om haar verblijf daar en de kosten voor de bevalling te kunnen betalen. Na de bevalling van haar dochter *“kwam ik thuis en dan moest ik betalen voor haar en voor mijzelf nog”* (BM#4). Een andere vrouw vertelt dat zij eind jaren ’60, na de bevalling en de afstand van haar kind, werd opgeroepen door de sociale dienst voor een gesprek over de kosten voor de opname en de bevalling in het doorgangshuis:

³ pseudoniem

“Dan kom ik op de sociale dienst. Vroeger had je een hele grote ruimte, een zaal, en daar waren vakjes gemaakt met een gordijn ervoor. Privacy, dus jij zit op de gang te wachten. Jij hoort daar ... Met tien van die hokjes hoor je allemaal wat mensen zeggen, wie er ruzie krijgt of gaat huilen of ... Alle privacy ligt op straat. Dan kom jij in zo een hok, en dan gaat die vrouw vertellen wat al die kosten geweest zijn voor de geboorte van mijn zoon, en hoe ik dat dacht terug te kunnen gaan betalen. Ik zei: ‘Ik geloof niet dat er van tevoren met mij afgesproken is dat ik dat terug moet gaan betalen. Jullie hebben mij gedwongen. Ik ben gedwongen.’ Die vrouw zegt: ‘Wat denk jij wel niet wie je bent? Je bent toch ook maar een hoer als je zo ... een kind afstaat.’ Dus ik kwam buiten dat hokje, en er zaten mensen zo: waar moet ik kijken?” (BM#6)

In de interviews vertellen betrokkenen echter ook over functionarissen of professionals die wel een luisterend oor hadden, die zorgzaam waren en die probeerden te helpen tijdens de besluitvorming en het proces van afstand doen. Een vrouw die eind jaren '60 haar kind moest afstaan, vertelt: *“Weet je wie de enige was die menselijk was? Die dokter ... ik heb een heel fijn gesprek toen met hem gehad. En toen heeft hij z'n kamer beschikbaar gesteld en daar heb ik toen een tijd met [kindje] gezeten”* (BM#5). Wij spraken ook een vrouw die als baby zou worden afgestaan en geadopteerd, maar bij wie dat uiteindelijk niet gebeurde door een oplettende en empathische professional. In haar geval had een arts ervoor gezorgd dat er uiteindelijk geen afstand plaatsvond, omdat die zag dat de vrouw dat eigenlijk niet wilde. Zij vertelt:

“Op het moment dat mijn moeder bevallen was, heeft ze gezegd van: ‘Ja, maar dat wil ik helemaal niet.’ En toen heeft de arts gezegd: ‘Dat heb ik aan je gezien.’ Dus mijn moeder had iets van tevoren moeten tekenen, heeft dat blijkbaar nooit hoeven doen of hebben ze erdoorheen laten slippen. En dat de arts zei ... Ze hebben waarschijnlijk aan mijn moeder gezien dat ze ... Dus dat is dan wel een pluspunt voor, ik denk, de maatschappelijk werker die om haar heen hing of die arts.” (AA#14)

In de interviews komt ook het thema van herroeping of het terugkomen op de afstand en adoptie ter sprake. Bij afstand en adoptie was er een formeel-juridische termijn vastgelegd om te kunnen beslissen en om de beslissing eventueel te herzien.⁴ In de praktijk was terugkomen op afstand en adoptie echter lastig. Zo vertellen vrouwen dat zij dat wel hadden gewild, maar dat ze dat moeilijk konden doen als hun kind al een flinke tijd bij adoptieouders had doorgebracht en die als zijn of haar ouders beschouwde. Een vrouw vertelde: *“Vier jaar later doe je pas echt afstand. Ik denk dat ik al getrouwd was met Derk⁵ toen, dus toen hebben we er samen over gesproken ... maar ik dacht: dat moet je niet doen ...”* (BM#10). Een andere vrouw herinnert zich ook het moment dat ze wilde terugkomen op de afstand: *“Nu is ze nog steeds niet geadopteerd, dus nu wil ik haar. Ik wil haar terughalen”* (BM#4). Zij sprak erover met een advocaat, die haar ervan overtuigde om dat toch niet te doen:

“‘Ja,’ zegt hij, ‘nu is het kindje al zo oud, nou doe je er eigenlijk niet verstandig aan om het kindje nog weer weg te halen. Zij is gewend dat ze dus geadopteerd is, een papa en mama heeft en dat ze dus ook een zusje had.’ Nou goed, hij heeft me dus wel overtuigd dat ik dus dan zei van: ‘Nou, ik laat het dan, het is nu zo, dan laat ik het ook maar zo.’” (BM#4)

De formele optie om de afstand en adoptie nog te herzien, impliceerde dat adoptieouders de eerste tijd als extra spannend ervoerden, omdat de biologische moeder het recht had haar kind alsnog zelf op te voeden. Een adoptiemoeder vertelt daarover: *“De eerste drie jaar, heb ik nooit het gevoel gehad: ze is echt van ons, ze is echt van mij. Hè, dat heeft mij dus ... ik was daar toch wel mee bezig”* (AM#1). Een andere adoptiemoeder vond de eerste tijd ook spannend: *“Een jaar nadat hij bij ons geplaatst was. Je krijgt dus eerst de voogdij. Dan als je 'm een jaar verzorgd hebt dan mag je de adoptie aanvragen. En dat duurt dan nog even. En dat is best een spannende tijd”* (AM#2).

⁴ Om meer te weten over formeel-juridische regelingen rondom afstand en adoptie tussen 1956-1984 verwijzen wij graag naar het deelrapport van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

⁵ pseudoniem

De meeste geïnterviewde vrouwen en mannen die afstand hebben gedaan van hun kind hebben de zwangerschap en afstand ervaren als een proces waarin zij weinig te zeggen hadden en weinig of geen begeleiding kregen. Zij hebben geen ‘besluiten’ genomen maar voelden zich betrekkelijk weerloos in een proces dat door anderen – ouders en professionals – werd georganiseerd. Terwijl ze in een situatie zaten waarin ze zich zeer kwetsbaar en afhankelijk voelden, ervoeren ze weinig of geen steun van zorgprofessionals. In de verhalen van betrokkenen worden ook momenten benoemd waarin betrokkenen zich wel respectvol en met begrip behandeld voelden door professionals, en deze positieve contacten zijn voor hen van grote betekenis geweest.

6.3 Plaatsing in en toezicht op pleeg- en adoptiegezin

Afgestanen en geadopteerden en adoptieouders spreken in de interviews ook over hun ervaringen met instanties die formeel toe moesten zien op het (vormen van een) pleeg en/of adoptiegezin, zoals de Raad voor de Kinderbescherming of de rechterlijke macht. Verschillende afgestanen en geadopteerden vertellen dat er veel schortte aan het toezicht op pleeg- en adoptiegezin. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd spreekt van willekeur bij de plaatsing van haar en haar adoptiebroer in hun pleeg- en adoptiegezin midden jaren '60:

“Mijn broer is ook geadopteerd. We komen uit dezelfde periode, uit dezelfde instelling. Wij zeggen nu echt tegen elkaar, heel plat: ‘It was a fucking Russian roulette.’ Het was gewoon roulette. Het was: kind A zetten we hier, kind B zetten we daar, die zullen wel matchen. Er zijn ook kinderen bij ouders terechtgekomen die, ongelooflijk, hun hele jeugd lang mishandeld zijn ... Er was gewoon helemaal geen controle. Dat vind ik zelf één van de ergste dingen.” (AA#5)

Terwijl verschillende afgestanen en geadopteerden spreken van een gebrek aan screening en controle, omdat zij bijvoorbeeld hebben ervaren dat de plaatsing in een gezin niet goed uitpakte, hebben sommige adoptieouders die controle juist als – soms overdreven – zorgvuldig ervaren. Eén van de adoptieouders vertelt bijvoorbeeld hoe ze te maken kreeg met instanties zoals de Raad voor de Kinderbescherming, die de aspirant-adoptieouders beoordeelden op de kwaliteit van hun ouderschap. Ze moesten hun doopceel lichten en werden aan diverse controles onderworpen.

“Wij hebben dus alle Raden van Kinderbescherming en dergelijke aangeschreven om in aanmerking te kunnen komen voor een kindje. En toen dat eenmaal zo ver was, dan krijg je natuurlijk alle instanties over je heen die maar mogelijk zijn om te kijken of je wel goede ouders zult zijn ... Dan gaat alles via de Raad voor de Kinderbescherming. ... Eens in de maand of zo kwam er dan iemand bij je aan huis om te kijken of het allemaal goed ging en of het met jezelf goed ging en of je uiteraard vragen had en dat soort dingen ... Goed, dan komt er iemand controleren of je het wel goed doet ... Misschien is dat nodig, omdat het niet je biologisch kind is, maar bij gewone zwangerschappen van je eigen kinderen komt toch ook niemand ... Komt een buitenlander controleren of je het wel goed doet ... Want je hebt uiteraard dus gesprekken met de Raad voor de Kinderbescherming. Dan komen mensen bij je op bezoek om te kijken hoe je huissituatie is of je wel capabel bent ... Je moet je hele doopceel blootleggen: waar werk je en hoeveel verdien je? Er werd altijd gezegd: er zijn geen betere ouders dan adoptieouders. Werd er toentertijd gezegd, maar goed, dat accepteer je, omdat je weet dat dat er dus bij hoort.” (AM#1)

Hoewel de controle op potentiële adoptiegezin stressvol was, begrepen adoptieouders wel dat er, gezien de kwetsbaarheid van kinderen, veel aandacht was voor adoptiegezin. Een vrouw die meerdere kinderen adopteerde vertelt dat zij dat toezicht nooit als vervelend had ervaren: *“Ik vind het heel belangrijk dat als je toch al kwetsbare kinderen ergens moet plaatsen dat je goed kijkt waar je dat doet”* (AM#2).

Verschillende adoptieouders vertellen over de bezoeken die zij kregen van medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming die toezagen op hoe het er in het pleeg- of adoptiegezin aan toeging. Afgestanen en geadopteerden die de controles als kind meemaakten, refereren aan deze bezoeken in termen van ‘toneel’ (AA#15) en ‘hele goede acteurs en actrices’ (membercheck BM#8), omdat het gezin op dat moment

mooi weer speelde. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, vertelt er bijvoorbeeld over: *“Dan kreeg je je mooiste jurkje aan en dan werd er heel leuk gedaan en op afspraak. Als ze weg waren, was het weer hetzelfde. Het was een theater. ... Sorry dat ik emotioneel word, maar als ik dat oprakel, dat is zo verdrietig”* (AA#1). Ook de vrouw die hieronder aan het woord is, herinnert zich dat er bij dergelijke bezoeken een façade werd opgetrokken:

“Dat was een mevrouw van de kinderbescherming, volgens mij. Een oude dame, vanuit mijn perspectief als kind toen. Hoe vaak dat was, weet ik niet. Maar toen ik wat ouder werd, was ik daarbij. En dan weet ik nog dat mijn adoptiemoeder verschrikkelijk mooi weer zat te spelen van: het gaat allemaal fantastisch! Zo fantastisch was het niet altijd. Daar heeft die mevrouw die op bezoek kwam volgens mij nooit doorheen kunnen prikken.” (AA#15)

De verhalen van adoptieouders en adoptiekinderen laten aan de ene kant zien hoe spannend de procedure van plaatsing van het adoptiekind in hun gezin en de veelvuldige controles waren voor adoptieouders, hoezeer ze ook snapt dat die controles werden uitgevoerd. Tegelijk vertellen afgestanen en geadopteerden over hun frustraties en machteloosheid dat de instellingen die bedoeld waren om toe te zien op hun welzijn niet altijd in staat bleken om ‘toneelstukjes’ te doorzien, zodat een slechte behandeling van afgestane en geadopteerde kinderen binnen een pleeg- of adoptiegezin niet altijd werd herkend.

6.4 Persoonlijke betekenissen van dossiers

Over vrijwel alle vrouwen die afstand deden van een kind, hun kinderen en de pleeg- en adoptiegezinners hielden de instanties dossiers bij. Voor instanties speelden deze dossiers een rol in de vastlegging en verantwoording van hun werk. Zoals zal blijken uit de verhalen, bevatten deze dossiers in de praktijk verschillende hoeveelheden en soorten informatie. Voor directbetrokkenen zijn de dossiers uit die tijd vaak van grote betekenis. Ze kunnen vrouwen en mannen die afstand moesten doen van hun kind de mogelijkheid geven te reconstrueren wat er precies is gebeurd tijdens de procedure van afstand en adoptie. Mensen die destijds zijn afgestaan en geadopteerd, hopen in een dossier informatie te vinden over wie ze zijn, over hun achtergrond en hun vroege levensdagen en -jaren.

Uit de interviews komt naar voren dat het inkijken van een dossier voor betrokkenen vaak veel meer is dan ‘informatie vergaren’. Het is een emotionele gebeurtenis. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt over het lezen van haar dossier:

“Je gaat er de eerste keer naartoe, dan lees je dat. Het is echt ... met kloppend hart. Je leest iets over jezelf, het is alsof je in een spiegel gaat kijken ofzo. Alsof er vanuit die spiegel iemand iets aan jou gaat vertellen. Van weet je, dit is jou ... het gaat over jou ... het is fantastisch dat je kunt lezen: ‘Oh dat was ik als baby’ ... Ik wilde lezen wat ik al die jaren dacht dat niet had geklopt. Dat kon ik teruglezen in mijn dossier. Dus dat is voor mij ook heel helend geweest en daarom hamer ik er ook zo op dat mensen hun dossier moeten kunnen inzien. Want dat is een onderdeel van het verwerkingsproces ... Maar dat zou later blijken, dat dat inzien van een dossier een proces werd van jaren. Dat liep een beetje synchroon met mijn verwerkingsproces.” (AA#2)

Een vrouw die haar kind moest afstaan herinnert zich haar ervaring bij het lezen van haar dossier bij de Raad voor de Kinderbescherming: *“Een stuk van mijn historie ging weer, werd weer kenbaar, hoe het toen gegaan was”* (BM#3). Zij vertelt hoe pijnlijk het was om in dat dossier te lezen dat haar moeder alles betaald had: *“Er stond ook in dat ze met mij niet over administratie of over geld mochten spreken. En dat was weer een vreselijke klap, van dat alles achter mijn rug bekonkeld was”* (BM#3). Door zicht te hebben op de eigen biografie, kunnen sommigen zichzelf, karaktertrekken en worstelingen beter begrijpen. *“En doordat ik dat [dossier] gelezen heb, begrijp ik nu meer van mijn angsten. En dat is dus heel wezenlijk ook om het te kunnen begrijpen”* (AA#8&9). Voor sommige afgestanen en geadopteerden is het dossier cruciaal om contact te kunnen leggen met hun biologische moeder.

“Haar naam stond niet in ons dossier, van mijn biologische moeder. Maar wel welke instanties erbij betrokken waren. Wie het onderzoek bij mijn ouders hadden gedaan, dat soort dingen. En daarmee zijn we naar FIOM gegaan. Maar daar bleek dus toch ook ergens nog een dossier te liggen ... Dus zij hebben met haar contact gezocht.” (AA#3)

Hoewel deze dossiers dus belangrijk zijn voor mensen, zijn ze niet altijd gemakkelijk toegankelijk. Van veel dossiers is bijvoorbeeld niet bekend waar ze zijn. Zo vertelt een vrouw die een kind moest afstaan: *“Ik heb ontzettend veel aan de telefoon moeten hangen: waar is mijn dossier gebleven?”* (BM#3). Een ander herinnert zich: *“Ja, die moet je bij elkaar harken. Dan moet je bij allemaal bedelen of betalen”* (BM#6). Een afgestane en geadopteerde vertelt dat er vaak meerdere dossiers over één persoon bestaan die bij diverse instellingen in het archief zijn ondergebracht. Betrokkenen moeten dan zelf uitvinden welk dossier waar is: *“Het is voor veel mensen onbekend, dat er misschien wel drie of vier dossiers zijn”* (AA#11-12-13). Een vrouw die haar kind moest afstaan legt uit dat het een zoektocht is naar meerdere dossiers op verschillende plekken: *“Er is een dossier bij FIOM, bij het tehuis, bij de Raad voor de Kinderbescherming”* (membercheck BM#6). Dat betekent dat betrokkenen soms een lange gang door verscheidene instellingen moeten maken en dat het ingewikkeld is om uit de diverse dossiers een compleet beeld te krijgen van hun geschiedenis van afstand en adoptie.

Bovendien ervaren betrokkenen dat er in de loop der jaren andere regels werden gehanteerd rondom het inzien van dossiers. In 2016 werd de *Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG)* ingevoerd.

“En dan zie je dus dat anno nu, dus waar ik in 2015 alles kreeg, dat als nu iemand zijn dossier wil hebben, heeft die toestemming nodig van adoptieouders, toestemming nodig van de geboortemoeder, toestemming nodig van andere familieleden die erin staan. Kun je die familieleden niet vinden om toestemming te vragen, dan wordt er dus van alles weggelakt wat daartoe herleidbaar is ... Sommige mensen krijgen maar vier blaadjes. Dit is natuurlijk één van de grote frustraties van: hoe kan dat nu? Dat de één wel de informatie heeft en de ander niet? En als het uitgangspunt is dat ik een volledig dossier heb en dat zijn zoveel pagina's, waarom heeft iemand anders dat dan niet?” (AA#5)

Als bekend is waar een dossier is, betekent dat nog niet dat het ook vrijelijk toegankelijk is. Zo blijkt uit het verhaal van de afgestane en geadopteerde vrouw die hieronder aan het woord is. Zij kreeg ver voor de invoering van de AVG haar dossier te zien, maar mocht daarvan geen kopieën maken, alleen aantekeningen. Het blaadje met die aantekeningen bewaart zij decennia later nog altijd in een map.

“Ik denk eind jaren '80, ben ik naar de Raad voor de Kinderbescherming geweest in [plaats] en dan mocht ik er alleen naartoe gaan en ook geen kopieën maken, niets. Dus ik kreeg zo'n dossier voor mijn neus en dan mocht ik wel op een blaadje dingen opschrijven die ik dan las over mij en dat heb ik gedaan. Toen was ik eind 20, denk ik, en dat heb ik nog steeds dat blaadje.” (AA#1)

In dat verband merken sommigen op dat de omvang, informatiedichtheid en correctheid van dossiers sterk verschilt en dat het onvoorspelbaar is wie welke informatie krijgt. Van (digitale) gestandaardiseerde ambtelijke en professionele verantwoording zoals we die tegenwoordig op veel plekken kennen, was toen geen sprake. De variatie in dossiervorming was destijds aanzienlijk.

In de zoektocht naar dossiers en informatie ervaren geïnterviewden niet altijd hulp van de betreffende instanties. Mensen moeten veel zelf doen en instanties werden en worden als formeel en weinig toeschietelijk ervaren. Verschillende geïnterviewden hebben de indruk dat functionarissen zakelijk en functioneel reageren op hun verzoeken en niet tonen dat ze beseffen hoe waardevol deze dossiers zijn voor mensen:

“En ik ben de laatste keer dat ik bij de Raad voor Kinderbescherming geweest ben, ben ik zo boos geweest. En waarom? Omdat ik voor de zoveelste keer bij de Raad voor Kinderbescherming kwam en toen zei ik, er wordt natuurlijk altijd een aantekening gemaakt, hè, van: ‘Daar is ze weer.’ Dus daar werd een melding van gedaan. Van: ‘Die mevrouw is er weer.’ En toen kwam het hoofd van

de Kinderbescherming naar de receptie en die zei van: 'Goh u bent hier nu voor de zoveelste keer.' Zei ik: 'Ja...' En toen zei ze: 'Mag ik vragen, als u hier bent ...', want ze kent dat dossier natuurlijk wel, '... als u hier bent om een aangifte te doen en een zaak te starten tegen ons, wil ik u zeggen dat het verjaard is.' Dat was haar opening. Ik was daar helemaal niet mee bezig ... Dus toen dacht ik: Jezus, Raad voor Kinderbescherming, stelletje viespeuken zijn jullie. In plaats van mij te erkennen en te zeggen: 'U bent hier nu al zo vaak geweest. Wilt u eens vertellen waarom u komt?' ... het lijkt dan dat er geen enkele empathie is." (AA#2)

Verscheidene betrokkenen vertellen dat zij een zakelijke en soms defensieve houding van professionals (hebben) ervaren, terwijl de dossiers gaan over de basale levensvragen van betrokkenen en dus van grote persoonlijke betekenis zijn. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld dat zij graag had gezien: *"Dat je voelt dat er aandacht voor je is, want dat is er nu ook niet ... En dan zitten er mensen die denken: ja hallo, het is vijf uur, ik ga naar huis"* (AA#7).

In de omgang met dossiers wordt zichtbaar hoe alle betrokkenen – biologische moeders, biologische vaders, afgestanen en geadopteerden, en adoptieouders – op een ingewikkelde manier van elkaar afhankelijk zijn. Als er al dossiers beschikbaar zijn, kunnen mensen ze doorgaans niet zomaar inzien. Als er privacy-gevoelige informatie in staat over andere betrokkenen – en dat is vaak juist de informatie waar mensen naar op zoek zijn – moeten deze andere personen toestemming geven voor inzage. Als een afgestane en geadopteerde, bijvoorbeeld, meer wil weten over de medische achtergrond van zijn of haar biologische moeder, of wie in haar dossier als biologische vader wordt opgegeven, moet de biologische moeder toestemming geven dat het kind inzage krijgt in haar dossier. Niet iedereen wil of kan die toestemming geven, om welke reden dan ook. Dat kan voor het kind pijnlijk zijn, of zelfs als onrechtvaardig worden ervaren, omdat het veelal over essentiële informatie gaat rondom zijn of haar identiteit. Ook is de vraag om toestemming niet zelden beladen:

"Ik ben bij de Raad voor de Kinderbescherming naderhand nog een keer geweest, ik ben bij FIOM geweest, nog met de vraag: 'Mag ik mijn dossier inzien?' Mocht ik niet inzien. Alleen met toestemming van mijn moeder. Ga ik niet doen, want die relatie is al..., daar moet ik voorzichtig mee zijn ... [Toestemming] gaat ze niet geven en als ze het vragen aan haar, is mijn relatie met haar over, denk ik." (AA#1)

Betrokkenen zijn niet alleen afhankelijk van andere directbetrokkenen als het gaat om het inzien van dossiers, maar ook van de professionals die ze bij diverse instanties tegenkomen. Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd legt uit *"dat een ambtenaar bepalend is voor wat gebeurt en wat niet gebeurt ... je bent afhankelijk van die persoon die tegenover je zit ... dat benadrukt de gevoelens van de willekeur"* (membercheck AA#10). Dat mensen afhankelijk zijn van instanties om basale persoonlijke informatie te verkrijgen over henzelf en hun familie, vinden geïnterviewden heel moeilijk: dat *"instituten wel gemachtigd zijn om van alles over ons te weten, maar dat wij dat niet kunnen ... maakt me boos! dat één of ander rijksinstituut of notaris meer inzicht heeft in gegevens dan wijzelf!"* (membercheck BM#6). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, herinnert zich daarover het volgende:

"Maar het rare was dat ze het dus wel voor zich had liggen ... Het hele dossier. Op deze afstand waar dus alles van mijn zus in zat. Maar ze mocht het me niet vertellen ... Gekmakend ... je bent totaal afhankelijk. Want je weet: als ik iets gedaan wil krijgen, die zus mogelijk wil leren kennen, dan ben ik afhankelijk van die persoon die tegenover me zit. Dus die kan ik maar beter te vriend houden. Dat is onze positie. Maar het is gekmakend." (AA#8&9)

Dossiers over afstand en adoptie bevatten informatie die voor vele betrokkenen van essentieel en existentieel belang is. Betrokkenen voelen zich echter behoorlijk machteloos als het gaat om de toegang tot, en omgang met, dossiers. Bovendien hebben ze soms te maken met ingewikkelde belangentegenstellingen met directe familieleden. We kunnen de dossiers beschouwen als de complexe administratieve belichaming van afhankelijkheidsrelaties tussen betrokkenen bij afstand en adoptie.

6.5 Onverwachte informatie

Terwijl dossiers moeilijk toegankelijk zijn, krijgen betrokkenen soms op een onverwachte manier toch informatie over hun biografie. In de interviews worden verschillende verhalen verteld over momenten waarop betrokkenen in interacties met instituties per ongeluk geconfronteerd werden met een geschiedenis van afstand en adoptie. Soms is een onthulling toeval, soms zijn het onzorgvuldigheden van instanties. Een vrouw die haar kind moest afstaan, bijvoorbeeld, vertelt dat de Raad voor de Kinderbescherming “per ongeluk niet de kopie van het dossier, maar het originele document waarop met Tipp-Ex de namen waren weggehaald” had opgestuurd. Ze legt uit: “Ik kon het zo eraf krabben ... zo kwam ik erachter waar mijn kind woonde en hoe hij heet” (membercheck BM#8). Ook haar zus had, per ongeluk, een brief gekregen met de namen van de adoptieouders erop: “had ook nooit mogen gebeuren” (membercheck BM#8). Een man die werd afgestaan en geadopteerd vertelt hoeveel gevolgen zo’n plotselinge onthulling van informatie had op hemzelf, maar ook op het hele gezin. Zijn verhaal laat zien hoe zo’n onverwachte confrontatie met een geschiedenis van afstand en adoptie kan ingrijpen in het gezinsleven:

“De eerste keer dat ik mijn geboortenaam hoorde, toen was ik vijftien en toen kwam er een brief binnen die aan mij, aan mijn geboortenaam gericht was. Maar die heb ik niet gezien en mijn ouders maakten hem open. Daar stond in dat ik recht had op een pensioen, want mijn [biologische] moeder was overleden ... Ze had gewerkt bij een [bedrijf] en ik stond blijkbaar op haar persoonskaart op het moment dat zij overleed. Toen zijn ze gaan kijken wie zijn de erfgenamen? ... Ik mocht aanspraak maken op een wezenpensioen. Ik heb mijn adoptievader nooit boos gezien ... Die had een brief geschreven van ‘het is ons kind en met onze naam’. Dat voorval beschrijft het taboe binnen ons gezin. Daarbuiten was ik het kind van mijn adoptieouders en daar kon niemand tussenkomen. Maar dat ik in één keer hoorde dat mijn moeder was overleden, daar ging het niet over. Dus voor mij stond de loyaliteit voorop: ‘Ik wil mijn vader niet boos zien, dus daar moeten we het maar niet meer over hebben.’ Terwijl het ook verwarrend is.” (AA groep#2)

Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt hoe zij er door een fout van een medewerker van FIOM achter kwam dat zij nog een biologische zus had.

“Toen werd ik gebeld. ‘Ja, we hebben het [dossier] gevonden.’ Dus ik was helemaal blij. Ik dacht: mijn dossier is er! Normaal moet je dan je dossier komen lezen bij FIOM. Maar dat kon niet omdat het coronatijd was. Ze zouden dan kijken of ze wat weg moesten lakken en dan zouden ze het mij opsturen. Ik denk dat ik diezelfde week of een week later werd gebeld op een vrijdagmiddag tegen vijven met de mededeling: ‘Ja, het spijt me heel erg.’ Dezelfde medewerkster. ‘Maar ja, wij hebben, ik heb het verkeerde dossier. Het is helemaal niet jouw dossier, het is het dossier van je zus.’ Ik zeg: ‘Dat kan niet, want ik heb geen zus. Ik heb een zus, maar die is niet geadopteerd.’ ‘Ja, hoor,’ zei ze. ‘Die heb je wel.’ Ik zei: ‘Dat kan niet. Dat is gewoon een vergissing. Een verkeerde naam erop?’ ‘Nee.’ Ik zeg: ‘Hoe heet ze dan?’ ‘Nee, dat mogen we niet zeggen.’ Ik zeg: ‘Waar woont ze?’ ‘Nee, dat mogen we niet zeggen.’ Ik zeg: ‘Hoe oud is ze dan? Is ze jonger of ouder?’ ‘Nee, dat mag ik niet zeggen.’ Ik zeg: ‘Je mag me wel vertellen dat ik een zus heb. Dus ik moet jou maar geloven door de telefoon, terwijl ...’ Ik zeg: ‘Dat kan niet.’ ‘Ja,’ zegt ze, ‘echt waar.’” (AA groep#1)

Meerdere betrokkenen vertellen over situaties waarin zij onverwacht geconfronteerd worden met informatie van persoonlijk belang die in de context van een geschiedenis van afstand en adoptie nooit eerder is gedeeld. Een vrouw die haar kind moest afstaan, verzucht in ons gesprek: “Je kunt nergens info krijgen [als het gaat om de dossiers] ... maar dan wel per ongeluk!” (membercheck BM#6). De verhalen van deze betrokkenen getuigen van het ingrijpende karakter van dergelijke onverwachte confrontaties voor henzelf en voor hun familierelaties.

6.6 Slot: stapeling van onmacht door de jaren heen

Iedereen die te maken heeft gehad met afstand en adoptie, heeft ook te maken (gehad) met instituties die de afstand en adoptie mogelijk maakten. In dit hoofdstuk kwamen ervaringen over die contacten met

instituties en professionals aan bod. In de interviews komen verhalen naar voren waarin professionals hun discretionaire ruimte gebruikten om als uitvoerders van overheids- of instellingsbeleid tegemoet te komen aan wensen en behoeften van individuele betrokkenen en enige zorgzaamheid tonen. De meeste verhalen getuigen echter van een pijnlijke kloof tussen de logica van instituties en de alledaagse levens van betrokkenen.

De geïnterviewden hebben op verscheidene momenten in het leven en om uiteenlopende redenen contact met instituties. Vrouwen die een kind moesten afstaan hebben zich vaak niet gehoord gevoeld in de besluitvorming rondom de afstand en de adoptie. Sommigen geven aan dat hun kind tegen hun wil is 'afgepakt', anderen spreken van een 'ontmoedigingsbeleid' rondom het behouden van het kind. Weer anderen geven aan zo jong en zo overdonderd te zijn geweest dat zij geen besluit konden nemen. Zij konden niet anders dan volgen wat ouders, arts of professionals adviseerden. Mannen die een kind moesten afstaan, vertellen eigenlijk hetzelfde. Aan hen werd vaak niets gevraagd, zij waren de 'verwekker' of de 'dader', maar de zwangerschap was verder een aangelegenheid van de zwangere en haar familie. Afgestanen en geadopteerden en hun adoptieouders hadden te maken met toezichthoudende instanties. Volgens hen waren de inspanningen van professionals die verantwoordelijk waren voor goede screening van en toezicht op het pleeg- en adoptiegezin niet toereikend om leed van een verkeerde plaatsing te voorkomen. In de interviews vertellen betrokkenen bijna allemaal over hun zoektocht naar dossiers en de obstakels die zij daarin tegenkwamen. Sommigen zijn daarentegen door slordige communicatie vanuit instanties onbedoeld geconfronteerd met informatie over de identiteit van henzelf of anderen, of met informatie die ingrijpende gevolgen had voor henzelf en voor familieleden. Het contact met instituties en professionals rondom afstand en adoptie is voor het merendeel van de betrokkenen een negatieve of zelfs pijnlijke ervaring geweest. Veel betrokkenen zijn daarom voorzichtiger en wantrouwender geworden in hun contacten met instanties.

Huidige discussies over afstand en adoptie zijn moeilijk te begrijpen zonder inzicht in de stapeling van onmacht die betrokkenen hebben ervaren in hun interacties met instituties. Met 'stapeling' doelen we enerzijds op de historische herhaling van 'niet gehoord worden'. Zo zijn vrouwen die een kind hebben afgestaan en die vroeger te maken hadden met instanties als FIOM, daar vandaag de dag nog altijd van afhankelijk als zij bijvoorbeeld contact willen met een biologisch kind of een dossier willen inzien. Met 'stapeling' doelen we anderzijds op de veelheid van instellingen (FIOM, kindertehuis, Raad voor de Kinderbescherming, et cetera) waar betrokkenen mee te maken hebben gehad door het leven heen. Met stapeling van onmacht doelen wij dus op een terugkerend gevoel – van vroeger tot nu – van een gebrek aan zeggenschap over uiterst basale levenszaken in interacties met instituties. Dat heeft wellicht deels te maken met de onvermijdelijke spanning tussen juridische regels en dagelijkse praktijken. Uit de verhalen van betrokkenen blijkt echter dat zij ook los van mogelijk beperkende regels, een gebrek aan zorgzaamheid, respect en besef hebben ervaren van professionals en instanties. Niet alleen met betrekking tot wat zij toen nodig hadden aan zorg, kennis en begeleiding, maar ook wat er met de afstand en adoptie voor hen op het spel stond en staat.

In hoofdstuk 1 introduceerden we het werk van ethica Joan Tronto (Tronto, 1998). Waarden als zorgzaamheid, empathie, en het investeren in – en repareren van – relaties worden snel verwezen naar de privésfeer, omdat de publieke sfeer vooral zou gaan over nut, efficiency en effectiviteit. Een maatschappij kan niet functioneren zonder functionele en doelmatige organisaties. Maar volgens Tronto kan een maatschappij evenmin goed functioneren als mensen niet worden erkend als personen van vlees en bloed, met een geschiedenis, en een uniek verhaal. Instituties, ook al werken ze met algemene regels, moeten ook oog houden voor de mens achter de dossiers. Volgens Tronto zijn zorgzaamheid en investeren in relaties daarom essentiële ingrediënten van een democratische maatschappij. Instituties handelen dus idealiter met aandacht en respect voor de behoeften van de personen die van hen afhankelijk zijn; ze zijn niet alleen competent in hun werk, maar ook responsief naar betrokkenen (Tronto, 1998). Niet alleen individuele mensen, maar ook instituties moeten zorgzaam zijn, want ze hebben niet alleen verantwoordelijkheid voor functionele doelen en processen, maar ook voor het creëren van een goede samenleving. De verhalen van betrokkenen die in dit hoofdstuk zijn verteld, getuigen ervan dat zij zorgzaamheid en empathie in de interacties met instellingen rondom afstand en adoptie erg hebben gemist.

7. Perspectieven op erkenning

7.1 Introductie

Het feit dat anno 2024 onderzoek gedaan wordt naar de geschiedenis van afstand en adoptie betekent dat politiek en maatschappij belang hechten aan kennis en inzicht in deze geschiedenis. Erkenning van de geschiedenis van afstand en adoptie was ook een belangrijk thema in de interviews. Maar wat betekent ‘erkenning’ eigenlijk? En hoe vinden betrokkenen dat er nu en in de toekomst met de geschiedenis van afstand en adoptie moet worden omgegaan? In dit hoofdstuk komen de perspectieven van betrokkenen op erkenning aan bod.

In de manier waarop een maatschappij omgaat met een pijnlijke geschiedenis kunnen grofweg twee benaderingen worden onderscheiden. Aan de ene kant is er een juridische benadering, die focust op formeel-juridische vaststelling van onrecht, verantwoordelijkheden en aansprakelijkheden, en op identificatie van daders en slachtoffers om zo individuele en soms ook collectieve genoegdoening mogelijk te maken. Een dergelijke juridische benadering is vaak de basis voor claims op schadevergoeding. Deze benadering kan leiden tot een juridische strijd om erkenning (of afwijzing) van claims. Soms onderstreept zo’n dynamiek het belang van het onrecht dat heeft plaats gehad, maar soms staat het juridische gevecht zo centraal dat het de aandacht afleidt van de kwestie waar het ooit om begonnen was.

Een andere, relatief nieuwe, benadering in de omgang met maatschappelijk onrecht is het zogenaamde ‘transitional justice’. Historica Nicole Immler bepleit zo’n transformerende vorm van erkenning (Immler, 2023). Deze benadering houdt in dat de maatschappij inspanningen verricht om een pijnlijke geschiedenis te erkennen en dat processen van herstel op gang komen die ertoe leiden dat dergelijk onrecht in de toekomst niet meer zal plaatsvinden. Het doel is niet zozeer individuele genoegdoening, maar maatschappelijke reflectie en structurele hervorming. Immler bestudeerde rechtszaken van, onder anderen, Indonesische weduwen en kinderen die de Nederlandse Staat aanklaagden voor de executie van hun echtgenoten en vaders tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog (1945-49), en van Nigeriaanse weduwen die multinational Shell aanklagen wegens medeplichtigheid bij de executie van hun echtgenoten (milieuactivisten). Zij laat zien dat slechts enkele individuen in die rechtszaken erkenning en financiële compensatie eisen (en soms krijgen) en stelt dat de individuele benadering van het recht het moeilijk maakt om het collectieve en structurele karakter van onrecht voor de rechter te brengen (Immler, 2022). Zo blijft vaak het bredere systeem en de intergenerationele gevolgen van koloniale misdrijven, ecocide en mensenrechtenschendingen rondom de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen buiten beeld. In hoeverre beantwoorden dat soort processen aan erkenningsbehoeften van betrokkenen bij onrecht en hoe ‘herstellend’ zijn deze maatregelen voor individuele mensen en voor de maatschappij? Volgens Immler kunnen erkenning en herstel bijdragen aan een verandering van de maatschappij doordat alle betrokkenen in het herstelproces oude machtsrelaties helpen transformeren (Immler, 2022).

Wij brengen in dit hoofdstuk in kaart hoe de geïnterviewden denken over erkenning, hoe zij eerder erkenning of miskenning hebben ervaren en welke maatregelen zij herstellend achten. Hoewel de interviews laten zien dat de betrokkenen heel verschillend denken over erkenningsmaatregelen in de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie, zijn er een paar elementen die vaak genoemd worden. In dit hoofdstuk bespreken we deze elementen. Allereerst bespreken we de behoefte van betrokkenen aan ‘waarheidsvinding’: wetenschappelijk onderzoek naar praktijken van afstand en adoptie. Daarbij bespreken we ook hun perspectief op voorgaande en lopende wetenschappelijke onderzoeken. Ten tweede bespreken we het belang van herstel van schade of onrecht dat hun in het verleden is aangedaan. Als laatste bespreken we hoe betrokkenen zich uitlaten over de toekomst en hoe zij kijken naar het belang van erkenningsmaatregelen voor reparatie van sociale relaties. Tot slot reflecteren we op wat het betekent voor betrokkenen om gehoord te zijn als het gaat om de geschiedenis rond afstand en adoptie.

7.2 ‘Waarheidsvinding’ is cruciaal

Uit de interviews blijkt dat ‘waarheidsvinding’ een belangrijke voorwaarde is voor erkenning, herstel en reparatie: wetenschappelijk onderzoek naar praktijken van afstand en adoptie kan inzicht bieden in wat er heeft plaatsgevonden. Het wordt gezien als de enige manier om objectiverende en geloofwaardige kennis te verwerven. Natuurlijk wordt met wetenschappelijk onderzoek niet het laatste woord gezegd over praktijken van afstand en adoptie, want resultaten van wetenschappelijk onderzoek zijn per definitie voorlopig en open voor verbetering. Maar het resulteert wel in publieke feiten en inzichten die een uitgangspunt zijn voor verder wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke discussies. Met wetenschappelijk onderzoek worden praktijken van afstand en adoptie formeel erkend als belangrijk historisch en actueel fenomeen, en wordt het mogelijk nieuwe discussies te voeren over dit onderwerp.

Voor vrouwen die een kind moesten afstaan, is “*waarheidsvinding heel belangrijk*” (BM#3). Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt bijvoorbeeld dat hiaten in de collectieve geschiedenis moeten worden opgevuld en dat er bekendheid moet worden gegeven aan wat er in het verleden is gebeurd: “*Ik vind nog steeds dat er niet genoeg over bekend is, ook over afstand*” (BM#8). Ook afgestanen en geadopteerden vinden wetenschappelijk onderzoek van groot belang. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, vertelt hoe belangrijk het voor haar is dat in kaart wordt gebracht wat er precies is gebeurd in praktijken van afstand en adoptie. Voor haar is het essentieel “*dat we bijvoorbeeld heel eerlijk op gaan schrijven hoe het in het verleden is gegaan, dat we daar niet meer in gaan bedekken*” (AA#2). Betrokkenen hechten er niet alleen aan te weten wat er toen gebeurd is, maar willen ook inzicht in de vraag hoe praktijken van afstand en adoptie hebben kunnen ontstaan:

“Hoe heeft dit in godsnaam kunnen gebeuren? Hoe? Hoe hebben we nou met z’n allen, als maatschappij, als wetgever, als whatever een situatie en een wet opgetuigd die het mogelijk maakte om, zeg maar, kinderen nog voor hun geboorte van hun moeder te scheiden?” (AA groep#2)

In deze context komt in verschillende interviews het onderwerp van de ‘tijdgeest’ terug. Voor sommigen is het plaatsen van praktijken van afstand en adoptie in de sociaalhistorische context met specifieke waarden en normen ten aanzien van huwelijk, zwangerschap en ouderschap een manier om te begrijpen wat hun is overkomen. Anderen vinden juist dat de tijdgeest niet mag worden gebruikt om praktijken van afstand en adoptie te verklaren, omdat dat als een stoplap fungeert die preciezer begrip van de geschiedenis in de weg staat en ook geen inzicht geeft in vragen over verantwoordelijkheden. Een vrouw die haar kind moest afstaan in de jaren ’60 vertelt daarover: “*Je hoort echt weleens mensen zeggen: ‘Zo deed men dat toen.’ In die context kan je het zien, dat het een andere tijd was en dat mensen het zo deden. Dat vind ik te licht*” (BM#5). Zij vindt dat de geschiedenis van afstand en adoptie niet op de historische context kan worden afgeschoven. Een vrouw die haar kind af moest staan merkt daarover op: “*Als je de tijdgeest de schuld geeft, dan is niemand verantwoordelijk*” (BM#3).

Om de geschiedenis van afstand en adoptie te begrijpen moet volgens hen daarom niet alleen worden gekeken naar de sociaalhistorische context, maar ook naar de rol die specifieke instituties zoals de staat, de kerk, de wetenschap en professionele organisaties hebben gespeeld in de vormgeving van die context en bij het optuigen en uitvoeren van deze praktijken. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd zegt daarover:

“Dat er erkenning komt van, wacht even, de Raad voor Kinderbescherming of wie dan ook, welke instantie dan ook. Wij erkennen dat de psychiaters destijds op een verkeerde manier invloed hebben gehad. Wij erkennen dat de kerk een bepaalde rol heeft gehad ... hoe het sociale systeem toen werkte ... wat ik natuurlijk hoop terug te zien in het rapport is de dubieuze rol van instanties en erkenning daarin ... dus dat vind ik persoonlijk heel belangrijk, om dat echt transparant te hebben ... dit is wat mis is gegaan.” (AA#2)

Verscheidende geïnterviewden wijzen erop dat wetenschappelijk onderzoek naar afstand en adoptie in de periode van 1956-1984 belangrijk is omdat er dan niet meer aan hun verhaal getwijfeld wordt. Wetenschappelijke kennis en inzichten betekenen als het ware een omkering van de bewijslast: betrokkenen hoeven niet meer te 'bewijzen' wat hun is overkomen, omdat wetenschappelijk en objectief is vastgesteld wat er in praktijken van afstand en adoptie heeft plaatsgevonden. Een vrouw die een kind moest afstaan herinnert zich bijvoorbeeld *"ik werd niet geloofd"* toen ze een vriend in vertrouwen had genomen over het kind dat zij had gekregen en moest afstaan ter adoptie. Ze vertelt hoe deze vriend jaren later aangaf dat hij haar niet had geloofd: *"Oh, ik dacht dat dat niet echt gebeurd was"* (membercheck BM#1).

In dit kader wordt in meerdere interviews verwezen naar de rechtszaak van Trudy Scheele-Gertsen. In die zaak stelt Trudy Scheele-Gertsen (en Bureau Clara Wichmann) dat de verhalen van afstandsmoeders stelselmatig afwijken van de papieren werkelijkheid zoals die is opgetekend in de verslagen van de Raad voor de Kinderbescherming, en dat de dossiers vaak doorspekt zijn van onwaarheden. De landsadvocaat ziet echter geen reden om aan te nemen dat de Raad voor de Kinderbescherming onjuist heeft gerapporteerd en stelt daarmee de geloofwaardigheid van de herinneringen van Scheele-Gertsen ter discussie (ECLI:NL:RBDHA:2022:432). Verscheidene vrouwen die een kind moesten afstaan vertellen in de interviews hoe pijnlijk het voor hen was om dat te horen. Argumenten zoals *"je kunt het je niet goed herinneren"* (membercheck BM#3) en *"je herinneringen zijn zo lang geleden en vervormd dat ze niet waar kunnen zijn ..."* (membercheck BM#1) zijn voor hen zeer pijnlijk, omdat daaruit blijkt dat ze niet geloofd worden. De rechter neemt de opvatting van de landsadvocaat overigens niet zonder meer over (ECLI:NL:RBDHA:2022:432, zie punt 5.124). Wetenschappelijk onderzoek kan volgens deze vrouwen deze pogingen om de geschiedenis te subjectiveren een halt toeroepen.

Het risico om niet geloofd te worden, weegt zwaar voor verscheidende betrokkenen en is voor hen een belemmering om hun verhaal te doen: *"Zoveel moeders zullen niet naar buiten treden, want je loopt risico niet serieus genomen te worden ... en dat mensen het niet snappen"* (membercheck BM#3). Ook afgestanen en geadopteerden vinden het belangrijk dat wordt vastgesteld wat er gebeurd is – in alle nuance en complexiteit – zodat er niet meer aan hun verhaal getwijfeld wordt.

"Erkenning is voor mij ook dat ik gewoon mijn verhaal kan vertellen zonder dat daaraan getwijfeld wordt ... Ja, dat er naar jou geluisterd wordt! ... Echt geluisterd wordt naar mijn verhaal zonder dat daar direct een mening of een oordeel over gegeven moet worden. Dat ik gewoon mijn verhaal kan doen ... dat ik nou eindelijk eens gewoon kan vertellen wat is er gebeurd." (AA groep#1)

Betrokkenen spreken in interviews een verlangen uit dat er publieke kennis ontstaat over praktijken van afstand en adoptie. Publieke inzichten door onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek betekenen voor veel betrokkenen dat zij niet langer hoeven aan te tonen of te 'bewijzen' wat hun is overkomen en dat getuigenissen niet meer als ongeloofwaardig kunnen worden afgedaan.

Tegelijkertijd staan de geïnterviewden kritisch tegenover wetenschappelijk onderzoek en de kwaliteit ervan is niet voor iedereen onomstreden. Dat heeft deels te maken met moeilijkheden bij de organisatie en uitvoering van wetenschappelijk onderzoek. Het huidige onderzoek van de Commissie Binnenlandse Afstand en Adoptie is namelijk niet het eerste wetenschappelijke onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie. In 2019 gaf de minister voor Rechtsbescherming, Sander Dekker, het WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum) de opdracht tot het (laten) uitvoeren van onafhankelijk *'Verdiepend historisch onderzoek naar de impact van binnenlandse afstand en adoptie in de periode 1956-1984'* en het opzetten van een Aanmeldpunt om betrokkenen de gelegenheid te geven zich aan te melden voor deelname aan het onderzoek. Dat onderzoek werd uitgevoerd door het Verwey-Jonker Instituut, en het Aanmeldpunt werd bemenst door medewerkers van FIOM. In 2021 werd dat onderzoek door de minister stopgezet omdat er fouten waren gemaakt bij het inrichten van het Aanmeldpunt. Zo waren er onzorgvuldigheden bij de privacy en gegevensbescherming – zaken die voor betrokkenen gezien hun geschiedenis extra zwaar wegen – waardoor sommige belangenbehartigers hun vertrouwen in het onderzoek opzegden. Juist omdat betrokkenen wetenschappelijke inzichten in praktijken van afstand en adoptie zo belangrijk vinden, zijn sommigen teleurgesteld in de gang van zaken. Meningen over (het stopzetten van) het vorige onderzoek verschillen. In de interviews spreken betrokkenen geregeld over het

‘vorige’ onderzoek en over vertrouwen en wantrouwen in wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van afstand en adoptie. Niet alleen wetenschappelijk onderzoek op zichzelf, maar ook de manier waarop wetenschappelijk onderzoek wordt uitgevoerd is voor hen een belangrijke bron van erkenning: worden zij in het onderzoek zelf serieus genomen en voldoende gehoord?

Uit de interviews blijkt dat betrokkenen het belangrijk vinden dat onderzoekers zich realiseren wat deelname aan onderzoek van mensen vraagt. Meewerken aan onderzoek naar praktijken van afstand en adoptie vraagt niet alleen tijd, maar is ook een grote emotionele investering, omdat het gaat om een zeer persoonlijke en niet zelden ook pijnlijke en verdrietige levensgeschiedenis. Deelname aan onderzoek ‘doet’ iets met betrokkenen, het kan bijvoorbeeld een katalysator zijn in het verwerkingsproces van zo’n geschiedenis. Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd voorspelt bijvoorbeeld wat het interview voor hem zal betekenen: *“Ik ga ’s nachts wakker worden en er gaat een boel gebeuren”* (AA#10). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd reflecteert ook op de heftige gevolgen van deelname aan onderzoek:

“Je gaat iedere keer weer in een open wond roeren en daar wring je doorheen, en daar moet dan ook nog wat uitkomen en dan moet dat ook weer gaan sluiten, voor zover dat al kan ... Als ze misschien eindelijk begrijpen wat het van ons vraagt om daaraan mee te werken, wat het van ons vraagt om iedere keer weer die hele geschiedenis op te halen en er uiteindelijk geen resultaat uitkomt ... het vraagt heel veel. Ik bedoel, je hebt al moeite genoeg om je leven op orde te houden zonder wortels, als ik het zo mag zeggen. Want ik vind dat zelf wel een mooie beeldvorming, zo van ja, die boom, die staat daar, maar hoe blijft die staan? En dan moet dat er ook nog bij. Iedere keer weer wordt dat weer opgerakeld ... Natuurlijk husselt het alles door elkaar weer.” (AA#7)

Voor haar, maar ook voor anderen, is het daarom extra pijnlijk dat het vorige onderzoek vanwege onzorgvuldigheden stopte. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, herinnert zich de teleurstelling die zij en anderen hebben ervaren dat de honderden deelnemers aan het vorige onderzoek allemaal voor niets hun verhaal hebben gedaan. *“Die allemaal hun ziel en zaligheid erin hebben gelegd, die hele gevoelige informatie hebben gedeeld ... dat gaat nu allemaal verloren”* (AA#5). Sommige geïnterviewden zijn dan ook gefrustreerd over het stoppen van dat onderzoek en de communicatie daarover. Zo vertelt een vrouw die haar kind moest afstaan:

“Ik herinner me dat ik echt wel twee uur aan de telefoon heb gezeten met iemand en dat ik van anderen moet horen dat het onderzoek dus gestopt is. Tenminste, dat hoorde ik dan pas op de radio. Dan denk ik: maar dat moeten jullie mij toch vertellen ... ik word er boos om, ik vind het slordig, maar goed.” (BM#8)

Ondanks geschaad vertrouwen door eerder onderzoek vinden de geïnterviewden wetenschappelijk onderzoek nog steeds belangrijk en willen ze toch meedoen met het huidige onderzoek. Een vrouw die haar kind moest afstaan zegt: *“Als ik geen hoop zou hebben, zou ik niet meedoen”* (BM#8). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt: *“Ik ben blij met elk onderzoek en met elke aandacht die eraan besteed wordt”* (AA#1). De hoop bestaat naast de twijfel over de integriteit van die onderzoeksprocessen: *“Het is wel weer een klein stukje hoop, maar ook heel veel twijfel. Het kan ook weer fout gaan. Want geloof maar dat ik in een hoge boom ga zitten als het niet klopt”* (BM#3).

In de context van de ervaringen met eerder onderzoek kijken sommige betrokkenen, en belangenorganisaties, kritisch naar de onderzoeksopzet, de organisaties die het onderzoek doen, en de methodieken die worden gebruikt. Uit de interviews blijkt dat meerdere betrokkenen zorgen hebben over de onafhankelijkheid van de onderzoekers en mogelijke belangenverstrengelingen. Voor verschillende betrokkenen is het onverteerbaar dat in het vorige onderzoek FIOM, één van de instanties die een rol speelden in de geschiedenis van afstand en adoptie, ook betrokken was bij de aanmeldprocedure voor het onderzoek. Een vrouw die haar kind moest afstaan herinnert zich: *“Eigenlijk zou FIOM de intakes [voor het onderzoek] doen, maar als mensen echt heel veel moeite hadden met FIOM – want er was heel veel oud zeer richting FIOM – dan konden ze bij het Verwey-Jonker Instituut terecht”* (BM#2). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt hoe belangrijk het voor haar was dat FIOM geen rol heeft in het nieuwe onderzoek:

“FIOM heeft vieze handen gehad en heeft een enorm belang bij het in stand houden van deze praktijk. Ik ben heel blij, dat ik zeker weet dat ook al komt er volgend jaar iets uit waarvan ik misschien zal denken: dit vind ik ook niet zo leuk of daar herken ik me niet in ... dat ik in ieder geval zeker weet dat deze partijen niet hun invloed op de uitkomsten kunnen uitoefenen. Als je het hebt over erkenning, dit is ook erkenning ... Een overheid die zegt: ‘Er is iets heel smerigs gebeurd en we gaan dat op zo’n manier onderzoeken dat er geen enkele twijfel is over belangenverstrengeling.’ Dat is erkenning op zich.” (AA#5)

Andere betrokkenen maken zich zorgen over de gekozen methoden in het onderzoek. In die context wordt in meerdere interviews de keuze voor bijvoorbeeld een online vragenlijst in een ander CBAA-deelonderzoek ter discussie gesteld. Betrokkenen wijzen erop dat er in zo’n vragenlijst voor hen bepaald wordt wat hoofdzaak en bijzaak is en dat het dan de onderzoekers zijn die de cijfers en scores interpreteren. Ze vrezen dat zij zich niet zullen herkennen in de uitkomsten en dat er gepseudologiseerd wordt, en dat de onderzoeksresultaten vervolgens gelegitimeerd worden omdat mensen wel deel hebben genomen aan het vragenlijstenonderzoek. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, vertelt over de ervaringen van afgestanen en geadopteerden met het invullen van de online vragenlijst:

“Het laat een nare smaak achter. Ik vond het erg heftig om het online in te vullen. Achteraf was dit geen goede keuze. Het voelt wederom niet gehoord ... De vragen vond ik zeer beperkt en voor mij dekte het bij lange na de lading niet en het leed wat ik al die jaren met me meedraag ... Je wil, denk ik als je meedoet aan een dergelijk onderzoek dat je voelt dat de onderzoeker geïnteresseerd is wat jou is overkomen. Niet dat de onderzoeker al uit is op een bepaalde uitkomst.” (AA groep#1)

Uit de interviews blijkt dat betrokkenen objectief en betrouwbaar onderzoek naar historische praktijken van afstand en adoptie belangrijk vinden. Tegelijkertijd hebben betrokkenen op basis van eerdere ervaringen met wetenschappelijk onderzoek een ambivalente houding tegenover het onderzoek dat nu gedaan wordt: ze zijn hoopvol, daarom doen ze mee, maar ook sceptisch, kritisch en soms wantrouwend. Uit de interviews blijkt dat de manier waarop onderzoek wordt uitgevoerd op zichzelf al veel uitmaakt. Eventueel gebrek aan zorgvuldigheid in de omgang met gegevens of in de interpretatie en belangenverstrengeling worden ervaren als – opnieuw – miskenning van hun geschiedenis. Als in de opzet en uitvoering van het onderzoek rekenschap wordt gegeven van de gevoeligheden die een geschiedenis van afstand en adoptie met zich meebrengt, kunnen onderzoeksproces en -resultaten beide bijdragen aan erkenning van die geschiedenis.

7.3 Herstel van schade

Kennis en inzicht is voor vrijwel alle geïnterviewden een belangrijk onderdeel van processen van erkenning van een geschiedenis van afstand en adoptie. Daarnaast delen zij hun perspectief op genoegdoening en herstel van schade die zij hebben geleden. In de interviews bespreken betrokkenen diverse maatregelen daartoe, zoals *“een standbeeld, of in de geschiedenisboeken, of ... Je kan van alles bedenken. Een excuus op een papier, ... van de instanties”* (AA#15). Over de waardering van die erkenningsmaatregelen verschillen geïnterviewden echter van mening.

Voor een aantal betrokkenen is het belangrijk dat er een financiële vergoeding voor geleden schade komt. Zo vertelt een vrouw die is afgestaan en geadopteerd dat zij graag ziet dat betrokkenen een vergoeding krijgen voor de kosten die zij door de jaren heen maakten voor het zoeken naar en opvragen van documenten, voor therapie of voor juridische bijstand (bijvoorbeeld voor naamswijziging). Zij ziet erkenning als iets *“financieels, daar ben ik heel stellig in. Dat is niet iedereen”* (AA#1). Ook andere afgestanen en geadopteerden vertellen over het belang van financiële vergoeding: *“Ik zou graag een declaratie inleveren voor alles wat ik geïnvesteerd heb om te ontdekken wie ik ben, door dingen die door hun toedoen, ja graag”* (AA#7). Een ander zegt: *“Ik vraag een schadevergoeding. Aan excuses heb ik niet zoveel meer”* (AA#6).

Anderen staan ambivalent tegenover zo’n financiële vergoeding: *“Ik denk niet dat mijn geschiedenis daarmee verzacht wordt of dat ik in één keer denk: nou, nu heb ik echt erkenning want ik heb vijfduizend*

euro gekregen” (AA#2). Ook een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt: *“Ik zit niet te wachten op geld”* (BM#5). Sommige geïnterviewden spreken zich zelfs uit tegen financiële vergoedingen. Een afgestane en geadopteerde vindt bijvoorbeeld *“dat niemand schadevergoeding zou moeten krijgen”*, omdat er volgens haar *“geen wet was die betrokkenen dwong om kinderen af te staan”* (AA#3).

Een meerderheid van de betrokkenen vindt het wel belangrijk dat instituties en overheden die een rol speelden in praktijken van afstand en adoptie verantwoordelijkheid nemen, fouten erkennen en excuses maken. Zo vertelt een vrouw die haar kind moest afstaan dat zij graag zou zien dat de overheid zou zeggen: *“We voelen ons nu verantwoordelijk”* (BM#3). Een andere vrouw die haar kind moest afstaan vertelt ook hoe belangrijk zij erkenning van de overheid acht:

“Al zou er alleen maar erkenning zijn van de overheid dat ze zeggen: ‘Excuus.’ Ik hoef geen financiële vergoedingen. Een excuus voor wat ze dus oogluikend hebben toegestaan. Waardoor een heleboel mensen dus toch met trauma’s rondlopen.” (BM#4)

Een vader van wie een kind was afgestaan, vindt dat *“FIOM nu weleens in de spiegel mag kijken”* (BV#1). Een afgestane en geadopteerde vindt dat *“Kinderbescherming en [het kindertehuis] ... zeker de mensen die in die tijd gewerkt hebben”* (AA#6) verantwoording moeten afleggen.

Andere betrokkenen hebben geen behoefte aan processen van verantwoording of aan excuses. Een afgestane en geadopteerde vertelt bijvoorbeeld dat zij het niet nodig vindt om de overheid aansprakelijk te stellen omdat vele andere partijen ook een rol speelden. Volgens haar is de *“staat geen partij. Klaag je moeder aan, klaag de kerk aan. Waarom moet de staat dan aangeklaagd worden?”* (AA#3). Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt ook geen behoefte te hebben aan het wijzen naar verantwoordelijken: *“Als je het aan mij persoonlijk vraagt ... ik heb ook helemaal geen behoefte om iemand aansprakelijk te stellen”* (BM#10). Een ander legt uit dat verantwoording en excuses haar niets zullen opleveren, omdat het haar geschiedenis van afstand en adoptie niet zal verzachten: *“Ik zit niet op excuses te wachten ... dat verdriet zal nooit meer weggaan, ook niet als dadelijk een regering op z’n knieën gaat en excuses aanbiedt. Daar schiet ik niks mee op”* (BM#5).

Een andere vorm van erkenning die in interviews wordt genoemd, is het oprichten van een openbaar toegankelijke plek om het leed van mensen die betrokken waren bij afstand en adoptie te herdenken, bijvoorbeeld een monument. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt over de rol die zo’n monument zou kunnen vervullen in verwerkingsprocessen: *“Al staat er een klein beeldje ergens, waar mensen ook in stilte naartoe kunnen gaan zonder dat ze hoeven te vertellen waarom ze daar komen. Wat verzachtend en helend is ... een monument, waar we naartoe kunnen om te rouwen”* (AA#2). Erkenning wordt door sommigen ook gezocht in blijvende aandacht voor de geschiedenis van afstand en adoptie in onderwijs en voorlichting in relevante zorginstellingen. Een vrouw die een kind moest afstaan vindt bijvoorbeeld: *“Die geschiedenisboekjes, ik zou dat heel mooi vinden als het daarin terechtkomt, want het is toch echt een deel van onze geschiedenis”* (BM#5). Anderen vinden dergelijke vormen van herdenking juist weer te zwaar. Zo vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd:

“Moet er een herdenkingsplek komen? Of een monument? Dan denk ik: moeten we dan allemaal bloemetjes gaan leggen voor hen die geadopteerd zijn of zo? Weet je, het is te belachelijk voor woorden eigenlijk naar mijn idee dan. Ik denk dat doe je voor oorlogen of zo. Een watersnoodramp, of noem het op. Op de echt ernstige, grotere, dingen. Dat zijn de rampen. Dat zijn de zwarte bladzijden, daar mag je voor mij monumenten voor oprichten. Maar bij adoptie zie ik dat niet zo.” (AA#3)

Geïnterviewden pleiten voor wetenschappelijk onderzoek als basis voor publieke erkenning van praktijken van afstand en adoptie. Geschiedenissen die ooit geheim moesten blijven, kunnen op die manier ontsluitend worden zodat niemand er meer aan kan twijfelen dat deze geschiedenis in Nederland plaats heeft gevonden. Over genoegdoening en herstel van schade verschillen de meningen, maar vrijwel alle geïnterviewden waren het erover eens dat er lessen uit deze geschiedenis getrokken moeten worden voor hedendaagse praktijken. Daarover gaat de volgende paragraaf.

7.4 Van verleden naar toekomst

Als het gaat over erkenning, gaat het voor vrijwel alle geïnterviewden niet alleen om erkenning van het verleden, maar ook om lessen voor de toekomst. Meerdere geïnterviewden onderstrepen dat het belangrijk is dat instituties tonen dat ze begrijpen welke pijnlijke gebeurtenissen hebben plaatsgevonden en ervoor zorgen dat het leed dat betrokkenen hebben geleden in de toekomst wordt voorkomen. Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt bijvoorbeeld dat zij 'sceptisch' staat tegenover excuses van betrokken instanties bij afstand en adoptie. Wat voor haar van belang is: *"Ze moeten gewoon anders gaan doen! Ze moet lering trekken en het anders gaan doen. Dat is het excuus. Sorry zeggen is niet voldoende. Je moet met je gedrag laten zien dat het je spijt"* (BM#8). Ook andere betrokkenen wijzen erop dat erkenning voor hen vooral ligt in de lessen die worden geleerd uit de geschiedenis van afstand en adoptie: *"Echte erkenning zit erin dat de instituties door handelen laten zien dat ze het begrepen hebben ..."* (membercheck AA groep#1). Niet alleen de betrokken instanties, maar ook de maatschappij als geheel moet leren van het verleden *"omdat het een maatschappelijk probleem is"* (membercheck BM#8). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, stelt dat erkenning vraagt dat mensen *"het verleden zo serieus nemen door het naar het heden te trekken"* (AA#2). Een vrouw die een kind moest afstaan benadrukt dat het belangrijk is dat de maatschappij deze geschiedenis verwerkt: *"Deze geschiedenis moet wel verwerkt worden. Als dat niet gebeurt ... dan blijft het altijd weer terugkomen"* (membercheck BM#3).

Verschillende betrokkenen wijzen erop dat erkenning erin gelegen is dat er ook in de huidige samenleving kritisch wordt nagedacht over morele denkbeelden en praktijken rond zwangerschap en ouderschap. Zo vinden ze het belangrijk dat in de toekomst beter wordt gezorgd voor ongehuwde zwangere vrouwen en kinderen. Een vrouw die haar kind moest afstaan merkt bijvoorbeeld op dat *"er meer openheid moet zijn, dat het veel en veel meer geaccepteerd wordt in de maatschappij, dat je ongehuwd bent"* (BM#9). Ook een adoptiemoeder vindt het belangrijk dat er in de toekomst anders wordt gehandeld in *"de begeleiding van onbedoeld zwangeren"* (AM#2). Een andere adoptiemoeder merkt op: *"Dat vind ik ergens schandalig, dat dat zo gebeurd is, dat [de biologische moeders] zo in de kou gezet zijn ... ik vind dat daar dus groter aandacht aan geschonken moet worden"* (AM#1).

In meerdere interviews verwijzen betrokkenen expliciet naar recentere praktijken waarbij ouders en kinderen worden gescheiden, zoals dat bijvoorbeeld gebeurt door uithuisplaatsing van kinderen via het jeugdbeschermingsstelsel (of door de Raad voor de Kinderbescherming of een jeugdbeschermingsorganisatie), of waarbij kinderen niet weten wie hun biologische ouders zijn, bijvoorbeeld door anonieme vondelingenkamers, anonieme zaad- of eiceldonatie. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt over de emoties die bij haar bovenkwamen toen ze vernam over praktijken van anonieme eicel- en zaaddonatie:

"Op een gegeven moment ontstond er een hele discussie over eiceldonatie, of nee, eicel- en zaaddonatie en de anonimiteit van donoren ... Ik merkte een soort felheid bij mezelf naar boven komen. Voor mij is het onbespreekbaar dat mensen anoniem kunnen doneren! Dat is alleen maar in het belang van degene die iets doneert en die graag een kind wil, maar in geen enkel geval rekening houdt met het belang van het kind." (AA#4)

Zij vindt dat kinderen recht hebben op toegang tot afstammingsgegevens en tot genetische en medische informatie, zodat hun een ingewikkelde, soms jarenlange zoektocht bespaard kan blijven. Vanuit hun ervaringen met een persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie plaatsen betrokkenen geregeld vraagtekens bij zulke praktijken. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt: *"Leer in godsnaam van ons dat je een kind niet zomaar weghaalt bij de ouders. Dat heeft levenslange gevolgen. En dat kan generaties doorwerken. Leer ervan"* (AA groep#1). Een ander vertelt hoe belangrijk zij het vindt dat de les wordt geleerd: *"Verberg nooit meer een identiteit van iemand of wis nooit een identiteit van iemand"* (AA#7).

In vrijwel alle interviews wordt erkenning gezien als een persoonlijk maar ook als een publiek belang. Erkenning betekent dat lering wordt getrokken uit de geschiedenis als het gaat om hedendaagse en toekomstige sociaal-technologische praktijken rondom zwangerschap, ouderschap en gezinsvorming. Zij vinden het van groot belang dat er kritisch gekeken wordt naar de zorg voor onbedoeld zwangeren en

de belangen van kinderen, opdat het leed van betrokkenen bij een geschiedenis van afstand en adoptie zich in de toekomst niet herhaalt.

7.5 Slot: gehoord worden is van wezenlijk belang

Erkenning is een hoofdthema in de interviews over de geschiedenis van afstand en adoptie. Uit de gesprekken blijkt dat erkenning verwijst naar een verscheidenheid aan emotionele, sociale, politieke en juridische processen. De perspectieven op erkenning zijn niet te ordenen langs de lijn van verschillende sociale rollen van geïnterviewden: het is bijvoorbeeld niet zo dat alle afstandsmoeders en alle afgestanen en geadopteerden eenzelfde visie delen. Het perspectief op erkenning is vaak een persoonlijk mozaïek van meerdere componenten. Wat valt op aan deze mozaïeken van erkenningsbehoeften?

Allereerst vinden alle betrokkenen objectieve, betrouwbare wetenschappelijke kennis over praktijken van afstand en adoptie cruciaal. Daarmee wordt die geschiedenis als een publiek feit erkend. Voor vrouwen en mannen die een kind moesten afstaan en voor vrouwen en mannen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd is dat belangrijk, opdat hun verhalen over hun ervaringen worden geloofd en zij niet steeds individueel moeten bewijzen wat er gebeurd is. Zonder publieke erkenning van wat er is gebeurd in praktijken van afstand en adoptie zullen de verhalen van betrokkenen mogelijk betwijfeld en verdraaid blijven worden, zowel in publieke discussies als in privégesprekken. Met wetenschappelijk onderzoek is het laatste woord niet gezegd, maar het is een belangrijke stap in het opbouwen van kennis en maatschappelijk begrip rondom deze geschiedenis. Hoewel betrokkenen de ontwikkeling van wetenschappelijke inzichten over historische praktijken van afstand en adoptie belangrijk vinden, zijn veel betrokkenen tegelijkertijd kritisch over de uitvoering ervan. Als een onderzoek geen rekenschap geeft van de gevoeligheden die een geschiedenis van afstand en adoptie met zich meebrengt, dan draagt onderzoek bij aan gevoelens van miskenning. In het vorige hoofdstuk bespraken we de stapeling van onmacht in de confrontatie met instituties en dat wetenschappelijke instituties daaraan hebben bijgedragen. Andersom, als onderzoek rekening houdt met de specifieke pijnpunten van betrokkenen bij de geschiedenis van afstand en adoptie, dan kan het een vorm van erkenning zijn.

In de interviews wordt ook gesproken over herstel van schade en onrecht, maar betrokkenen hebben uiteenlopende perspectieven op wat zijzelf en de maatschappij daarvoor nodig hebben. In de interviews komen excuses, publieke verantwoordingsprocessen, schadevergoeding en herdenkingsplekken ter sprake. Waar de een heel stellig is in de behoefte aan excuses of een schadevergoeding, is een ander daar juist ambivalent over of stellig tegen. Voor vrijwel alle betrokkenen is de belangrijkste vorm van erkenning van hun persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie dat er – op basis van wetenschappelijk onderzoek – lessen worden getrokken voor de toekomst, zodat het leed dat zij hebben geleden, niet anderen wordt aangedaan. Het gaat betrokkenen dus niet alleen om erkenning door achteruit te kijken, maar juist ook door vooruit, naar de toekomst te kijken. Daarbij denken ze aan de hedendaagse omgang met onbedoelde zwangerschap en aan hedendaagse adoptiepraktijken, maar ook aan recente sociaaltechnische fenomenen rondom gezinsvorming, zoals anonieme vondelingenkamers, anoniem zaaddonorschap, of meeroudergezinnen. Het gaat dan over de vraag hoe de samenleving omgaat met de zorg voor zwangere vrouwen en meisjes, met scheidingen tussen ouders en kinderen, en met afstammingsvragen van kinderen die niet opgroeien bij hun biologische ouders.

In de introductie van dit hoofdstuk hebben we twee benaderingen van erkenning onderscheiden: een formeel-juridische benadering van erkenning, die meer gericht is op individuele genoegdoening, en een vorm van erkenning waarbij maatschappelijke reflectie en hervorming centraal staat (Immler, 2022). Hoewel erkenning van verantwoordelijkheid en een ruiterlijk excuus door instituties en sommige vormen van herstel van schade belangrijk zijn voor veel betrokkenen bij afstand en adoptie, vinden de geïnterviewden publieke, wetenschappelijke inzichten en lessen voor de toekomst cruciaal. Het is voor velen van hen echter ook spannend wat zo'n onderzoek oplevert. Voor betrokkenen die wij spraken, blijkt het voor het herstel belangrijk dat zij ervaren onderdeel te zijn van een samenleving waarin mensen gehoord worden, waarin zij ondervinden dat hun stem er mag zijn, en een verschil kan maken. Met andere woorden, betrokkenen vinden het belangrijk om ook in de doorwerking van de onderzoeken die nu plaatsvinden een stem te hebben.

8. Een veld van uitgesproken, aarzelende en stille stemmen

8.1 Introductie

Praktijken van afstand en adoptie, zoals die tussen 1956 en 1984 bestonden, krijgen de laatste jaren meer publieke aandacht. Op meerdere plekken – in de media, in de rechtszaal, in onderzoekscommissies – wordt teruggekeken op deze geschiedenis. Vertegenwoordigers van belangengroepen rondom binnenlandse afstand en adoptie hebben in dit proces een belangrijke rol gespeeld. Zij hebben door hun persoonlijke geschiedenissen te delen op publieke fora, de stilte rond deze geschiedenis doorbroken. Zij wisten op die manier de Nederlandse geschiedenis van afstand en adoptie op de publieke agenda te plaatsen.

Sinds de jaren '90 benadrukken afstandsmoeders, zoals Will van Sebille en haar Stichting De Nederlandse Afstandsmoeder, de gevolgen van de geschiedenis voor vrouwen die destijds ongehuwd zwanger raakten en te maken kregen met afstand doen van een kind. Zij vinden het belangrijk dat er aandacht is voor de rol van instituties in deze geschiedenis en dat er nagedacht wordt over maatregelen voor herstel voor wat veel ongehuwde meisjes en vrouwen is overkomen (De Leeuw & Van Sebille, 1991). In 1989 ging Riet Monteyne (1944-2007), als kind afgestaan door een ongehuwde moeder, in hongerstaking voor de hekken van Moederheil (Van Rossum, 1994). Onder haar leiding wonnen vijf dochters van ongehuwde moeders in 1994 bij de Hoge Raad het proces waarin zij om inzage vroegen in hun afstammingsgegevens. Vertegenwoordigers en belangenbehartigers van mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd, zoals Verleden in Zicht, Meldpunt Adoptie, Adoptie Nazorg, benadrukken de invloed van afstand en adoptie op het leven van kinderen en het belang van inzage in afstammingsgegevens. Door de inspanningen van deze mensen en organisaties is de geschiedenis van afstand en adoptie een maatschappelijk thema geworden.

Er zijn ook betrokkenen bij de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie die een minder geprofileerde stem hebben in de hedendaagse publieke ruimte. Zo zijn afstandsvaders of adoptieouders niet als zodanig georganiseerd. En veel betrokkenen bij de geschiedenis van afstand en adoptie laten zich überhaupt niet publiekelijk uit over hun persoonlijke leven, noch over politiek-maatschappelijke vragen ten aanzien van de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie. Voor hen is afstand en adoptie misschien geen thema om over te spreken, omdat zij stilzwijgend tevreden zijn over hun biografie, of omdat de stap om persoonlijke ervaringen buiten de familie en kennissenkring te delen groot is.

Veel mensen zijn niet gewend aan publieke aandacht en weten niet goed wat het delen van de eigen levensgeschiedenis met een anoniem en vreemd publiek met zich mee zal brengen. Ellen van Ree vertelde voor het eerst aan de talkshowtafel bij Matthijs van Nieuwkerk voor het publiek van *De Wereld Draait Door* haar ervaringen met het afstaan van haar kind (Van der Horst, 2019). Zij blikte later terug op die ervaring:

“Het heeft toch best een impact als je zo even met je oude kop op tv bent. Het heeft heel veel opengebroken. Ik heb ongelooflijk veel reacties gehad. Vrouwen van mijn generatie die vertellen dat ze ook ‘zo’n geval’ in hun omgeving kennen. Maar het verhaal gaat niet alleen over de moeders, wat denk je dat al die kinderen en kraamverzorgsters en verpleegsters hebben meegemaakt? Ik ben helemaal geen BN’er, zelfs geen BBN’er [bijna bekende Nederlander], maar ik werd gewoon op straat herkend. Vrouwen die naar me toe kwamen en vroegen: ‘Mag ik even met je praten?’ Dan weet je wel wat daar speelt.” (BNNVARA, 2019)

Tegen de achtergrond van oude maar ook hedendaagse morele oordelen over zwangerschap, afstand en adoptie (hoofdstuk 3) en gecompliceerde familiedynamieken (hoofdstuk 5) was en is publiek spreken niet eenvoudig. Toch worden betrokkenen door publieke discussies over de geschiedenis van afstand en adoptie als het ware gedwongen zich tot het thema van afstand en adoptie te verhouden. Niet iedereen wil of kan dat. Dat kan zijn omdat het thema in hun leven geen significant onderwerp is, omdat het pijnlijk is vroegere ervaringen aan te raken, of omdat dilemma's creëert voor anderen. Zwijgen is, net zo goed als praten,

een manier om regie te houden. Door te zwijgen en zich verre te houden van publieke discussies kunnen mensen dominante denkstijlen rond de geschiedenis van afstand en adoptie op afstand houden (Callon & Rabeharisoa, 2004).

Historicus Jay Winter schrijft over de sociale betekenis van stilte en zwijgen. Omdat stilte en zwijgen verbonden zijn met pogingen om te herinneren of juist te vergeten, spelen ze een rol om met een pijnlijke maatschappelijke geschiedenis om te gaan (Winter, 2015, 2017). Stilte kan ook verbonden zijn met de verwachting dat anderen niet zullen luisteren, omdat morele oordelen het onderwerp niet tolereren of omdat taal simpelweg ontbreekt (Fricker, 2007). Volgens Winter kan zwijgen net zo goed een 'daad' zijn als spreken (Winter, 2015, 2017). In hoofdstuk 2 zagen we dat spreken over ervaringen met afstand en adoptie, iets 'doet'. Niet-spreken over een geschiedenis van afstand en adoptie 'doet' net zo goed iets voor betrokkenen.

In dit hoofdstuk gaan we in op de ervaringen van betrokkenen met de manier waarop de geschiedenis van afstand en adoptie een publiek onderwerp is geworden en hoe verscheidene stemmen in de publieke ruimte tot uitdrukking komen. We schetsen eerst de ervaringen van betrokkenen met het zwijgen waarmee het onderwerp van afstand en adoptie omgeven is. Vervolgens gaan we in op wat het betekent voor betrokkenen om hun ervaringen te delen in de privésfeer en welke stappen zij moeten zetten om zich publiekelijk uit te spreken over afstand en adoptie. Er zijn verschillende belangengroepen rond afstand en adoptie actief in maatschappelijke debatten. In paragraaf 8.5 bespreken we hoe de geïnterviewden (waaronder ook belangenbehartigers) het publieke landschap en de positionering van belangengroepen ervaren en duiden. Tot slot reflecteren we op dit dynamische landschap van stille, aarzelende en uitgesproken stemmen.

8.2 Omgeven met stiltes

Uit de interviews blijkt dat de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie is omgeven met zelfgekozen of opgelegd zwijgen, en met kortdurende of juist aanhoudende stiltes. In hoofdstuk 3 is duidelijk geworden dat ongehuwde zwangerschap in de jaren 1956-1984 en ook afstand en adoptie die daarop volgden, beladen waren met morele oordelen. Er heerste een cultuur van zwijgen en schaamte rond dit thema. In de interviews vertellen meerdere vrouwen dat hun expliciet opgedragen werd om te zwijgen over de zwangerschap, de tijd in het doorgangshuis en de afstand en adoptie van hun kind. Soms ging dit gepaard met dreigementen over de straf van God als ze zich daar niet aan zouden houden. *"Altijd opletten op wat je zegt en wat je doet" ... heb ik lang volgehouden*" (BM#7). Een andere vrouw die een kind moest afstaan, zegt daarover:

"Je werd weggestuurd van: je gaat naar huis en er nooit meer over praten. En ik kwam thuis en ik had, in die tijd, maat 36 en ik zat weer in maat 36 en mijn moeder zei: 'Oh fijn, niemand kan in ieder geval iets aan je zien.' En dat was het dan." (BM#5)

Deze cultuur van zwijgen werd versterkt doordat het in die tijd ook niet gangbaar was om over verdriet, gevoelens en emoties te spreken. Het idee was dat problemen vanzelf overgaan als er niet over wordt gesproken. Zo vertelt een vrouw dat niemand wist over de zwangerschap en de bevalling, en over de afstand en adoptie, behalve haar zusje. Ook zij spraken er niet over: *"Weet je, ik had ook de strategie van: dan maar niet meer over praten, dan gaat het wel over. Maar het gaat natuurlijk niet over, want het komt altijd weer een keer terug"* (BM#5). Jaren later sprak deze vrouw toch met haar zusje over de afstand en de adoptie:

"Weet je wat [mijn zus] tegen me zei? 'Ik dacht dat je het vergeten was.' Ik zeg: 'Kind, hoe kan je zoiets vergeten? Je eigen kind wegdoen?' Zegt ze: 'Maar je sprak er nooit meer over.' Ik zeg: 'Nee, dat kon ik niet meer.'" (BM#5)

Een enkele vrouw of man die een kind moest afstaan in de periode 1956-1984 vertelt dat zij tot een paar jaar geleden volhield te zwijgen en toen toch was gaan spreken. Soms leidde dit tot heftige reacties. Een vrouw die haar kind moest afstaan en daarover begon te praten, vertelt: *"Niemand wist er iets van, en*

mijn kinderen waren zo verontwaardigd. Die hadden dit nooit, nooit van mij verwacht” (BM#3).

De geïnterviewden wijzen er geregeld op dat zij vermoeden dat er nog behoorlijk wat vrouwen zijn die een kind hebben afgestaan, maar daar nog nooit over hebben kunnen praten: *“Er zijn vrouwen die het gewoon tot in hun graf mee kunnen nemen, maar dat is mij niet gelukt” (BM#3).* Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, zag schuldgevoelens en schaamte als de voornaamste reden dat mensen hun geschiedenis van afstand en adoptie verborgen houden. Zij zegt daarover:

“Er zijn zoveel dingen verzwegen. En vroeger ... Ik kijk natuurlijk ook wel naar die televisieprogramma's en dan denk ik ... Dan hoor je weleens dat een moeder op een sterfbed nog geen openheid van zaken geeft. Dan denk ik: hoe is dan de schaamte zo groot, want dat is het vaak. De schaamte om alles wat er gebeurd is ... Schaamte en schuld, denk ik.” (AA#15)

Ook afgestanen en geadopteerden vertellen hoe lastig het was om in hun jeugd te praten over hun achtergrond. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd eind jaren '60 vertelt over die tijd: *“Sowieso als je geadopteerd werd uit die tijd, mocht je er niets over zeggen, thuis niet. Je moest maar doen alsof je er gewoon altijd al was” (AA#1).* Een ander vertelt over het opgroeien begin jaren '60: *“Ik heb heel lang ook de boel verzwegen. Ik werd wel opgevoed met: ik zou het niet aan iedereen vertellen. Want dat was vroeger echt nog een taboe. Hou het voor je!” (AA#6).* Zij herinnert zich bovendien wat er gebeurde toen zij het een keer wel aan een vriendin had verteld: *“Kinderen zijn hard – toen riepen ze naar mij: ‘Jij hebt lekker geen echte moeder, hè?’ En toen dacht ik: ja, dan hou ik het maar voor mij” (AA#6).* Voor sommigen was het onderwerp onbespreekbaar, omdat het mogelijk pijnlijk was voor de adoptieouders:

“Dus bij ons gezin was het ja, dat was geen bespreekpunt zeg maar. Bij de familie, daar wist iedereen van, ja, weet je, die gasten zijn allebei geadopteerd, maar het is familie. Dus we doen gewoon alsof het familie is. En daarbuiten was de ongeschreven regel van: daar hebben we het niet over ... je wil ook niet je adoptieouders belasten met het pijnlijke verhaal, van dat ze zelf geen kinderen konden krijgen, en dat we een soort tweede kans sneutje zijn ...” (AA groep#2)

Verskillende betrokkenen beschrijven dat zij het als een zware last hebben ervaren te zwijgen. Het leidde tot eenzaamheid en dat maakte het verdriet voor sommigen nog groter. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt dat zij over haar adoptie moest zwijgen en dat het bovendien niet zichtbaar was dat zij geen biologisch kind was van haar ouders. Zij zegt daarover: *“Het is een verborgen verdriet, een verborgen eenzaamheid in dat verhaal wat niemand ziet, maar wat er wel is” (AA#1).* Ook een man die zijn kind moest afstaan begin jaren '80 reflecteert in het interview op de last van het zwijgen:

“Ik denk dat het grootste probleem was, 40 jaar geleden, de taboesfeer. Het feit dat het allemaal in het geheim moest en kon. Dus als je gaat kijken dan is het zo dat, omdat het een taboe was, werd het weggestopt. En dan zie je, omdat het weggestopt werd, geeft dat heel veel narigheid naderhand ... Dat is heel vervelend, want het heeft nogal impact op je persoon, op je beleving. En je kunt het er dus met niemand over hebben. En dat gaf bij mij een heleboel stress. Een heel vervelende situatie. Maar oké, als je een vervelende situatie hebt, als iemand overlijdt, mijn vader was een aantal jaren daarvoor overleden. Dan vragen de mensen van hoe is het met jou? En dat was in deze situatie [van afstand en adoptie] niet het geval. Het was lastig ... niemand om mee te delen.” (BV#2)

In de interviews zijn stilte en zwijgen een terugkerend thema. Vrouwen die ongehuwd zwanger waren geraakt en afstand hadden moeten doen van hun kind werd geregeld aangeraden te zwijgen over wat hun was overkomen, opdat ze het zouden vergeten, en om schande en uitsluiting te voorkomen. Ook afgestanen en geadopteerden vertellen hoe zij leerden te zwijgen over hun achtergrond. Er was geen maatschappelijke ruimte om deze ervaringen te delen. In het eerste hoofdstuk hebben we uitgelegd dat we veel betrokkenen bij afstand en adoptie niet hebben gesproken voor dit onderzoek. Wij kunnen hooguit speculeren over hun zwijgen. Wellicht voelen ze geen persoonlijke behoefte of ruimte om te spreken, wellicht ervaren ze niet de culturele ruimte om te spreken. Herkennen zij zich de huidige publieke debatten over afstand en adoptie?

8.3 Stiltes doorbreken

In de interviews vertellen mensen over het werk dat zij moesten verzetten om het onderwerp van afstand en adoptie bespreekbaar te maken. Een vrouw die als kind was afgestaan en geadopteerd zegt dat haar biologische moeder altijd had gezwegen over de afstand en adoptie. Dus het feit dat haar afgestane en geadopteerde dochter contact zocht, maakte veel los: *“In geen 40 jaar is dat nog een onderwerp van gesprek geweest. Niemand wist het! En voor haarzelf heeft ze het ook gewoon altijd ontkend dat het gebeurd was eigenlijk”* (AA#4). Betrokkenen vertellen bovendien dat het moeilijk is het zwijgen te doorbreken, omdat het effect heeft op de relaties met andere familieleden: *“Er is niets zo moeilijk als het doorbreken. Als jij degene moet zijn die het familiegeheim doorbreekt [dat] soms generaties lang is verzwegen ... En dan komen de familiegeheimen naar boven ... En dan blijkt je helemaal niet van je vader te zijn”* (AA groep#1). Het doorbreken van stilte brengt niet alleen de eigen levensgeschiedenis in de openheid, maar ook die van andere familieleden. Dat kan gevoelig liggen. Een adoptiemoeder die graag contact wilde leggen met de biologische moeders van haar kinderen, vertelt over het ongemak en de terughoudendheid die zij voelde om de stilte te doorbreken:

“Heel voorzichtig mee zijn om de moeder niet kwetsbaarder te maken dan dat ze is ... Misschien een groot geheim moet ze met zich meedragen dat ze het kind afgestaan heeft. Weet haar omgeving wel dat dit gebeurd is? Daar mag je niet in gaan roeren, vind ik.” (AM#1)

Ook als de afstand en adoptie op zichzelf geen geheim (meer) waren, blijkt het vaak niet makkelijk om erover te spreken. Er is een verschil tussen weten dat iets gebeurd is, er feitelijke informatie over hebben, en alle ervaringen en vragen rond de concrete gebeurtenissen rond afstand en adoptie bespreken. Voor velen blijft het onderwerp omgeven met zaken die ongezegd blijven. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt over het contact met haar biologische moeder: *“Er is best goed contact [met mijn biologische moeder]. Er is altijd wel een bepaalde reservering richting dat adoptieverhaal, daar mag ik niet over praten, daar mag ik het niet over hebben”* (AA#1).

Sommige geïnterviewden hebben nooit (hoeven) zwijgen over afstand en adoptie. Zo vertelt een afgestane en geadopteerde: *“Ik heb altijd geweten dat ik geadopteerd was, mijn ouders waren daar open over. Hebben ook altijd gezegd: als je meer wilt weten, dan steunen we je. Maar ze vonden het ook heel eng, ze vonden het heel spannend”* (AA#4). Een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat zij er, tegen het advies destijds van de maatschappelijk werkster in, ook altijd over heeft gesproken.

“Toen ik ontslagen werd na de geboorte van mijn zoon, zei die maatschappelijk werkster tegen mij: ‘Nu ga je naar huis, en dan doe je net of er niks gebeurd is. Je praat er nooit over, want als jij erover praat, geen enkele jongen wil jou nog, en de mens wil niks meer met jou te maken hebben. Dus je gaat hier weg, en je doet net of er niks gebeurd is.’ Ik keek haar aan, en ik knikte gewoon. Dat waren ze van mij gewend. Ik dacht: nooit! Als ik hier dadelijk buiten ben, is het eerste wat ik zeg wat jullie mij hebben aangedaan.” (BM#6)

Hoewel er verscheidene betrokkenen zijn die altijd open over afstand en adoptie hebben kunnen praten, getuigen veel interviews van het werk dat verzet moest en moet worden om stiltes te doorbreken. Praten betekent soms het openbreken van familiegeheimen, het doorbreken van de status quo, ongemak, ongeloof of veroordelen. Naar buiten treden met een verhaal over afstand en adoptie is dus riskant. Ook waar mensen maatschappelijk wel ruimte ervaren om te spreken over hun ervaringen met afstand en adoptie, kunnen er nog steeds persoonlijke redenen zijn om te zwijgen.

8.4 Persoonlijke geschiedenis en openbaarheid

Ervaringen over afstand en adoptie delen in de context van familie en vrienden is één ding, spreken in de publieke ruimte is iets anders. Verschillende betrokkenen vertellen in de interviews ook over ingewikkeldheden rondom het bespreken van afstand en adoptie in bredere kringen buiten de familie. Zo vertelt een vrouw die haar kind moest afstaan, hoe ongemakkelijk gesprekken over het onderwerp zijn: *“Het is ook*

een taboeonderwerp ... mensen willen het niet horen" (BM#3). Ook vertelt zij over de risico's om niet serieus genomen te worden bij het aansnijden van het onderwerp van afstand en adoptie: *"Zoveel moeders zullen niet naar buiten treden, want je loopt risico niet serieus genomen te worden ... en dat mensen het niet snappen"* (BM#3). Toch voelen veel geïnterviewden urgentie om hun ervaringen en visies publiekelijk onder de aandacht te brengen.

Een aantal geïnterviewden heeft haar of zijn ervaringen met afstand en adoptie aan papier toevertrouwd: er zijn vele boeken over afstand en adoptie met een autobiografische inslag. In de interviews vertellen ze hoe zij begonnen met schrijven als een manier om zelf grip te krijgen op het verleden en als onderdeel van een eigen verwerkingsproces: *"Ik zeg altijd: ik heb nooit meer als een zes voor een opstel gehad. Ik ben gaan schrijven en blijktbaar omdat het eruit moest"* (AA#7). Een vrouw die haar kind moest afstaan zegt: *"Ik ben gaan zitten op mijn kamer en ik heb geschreven, geschreven en geschreven, getypt natuurlijk ... veertien dagen later had ik zo'n pakket papier"* (BM#5). Het is belangrijk woorden te vinden om de eigen ervaringen te begrijpen en begrijpelijk te maken voor anderen. Schrijven biedt opluchting en rust: *"Ik ging schrijven en ik denk ... ik hoef niet meer zeven keer te sporten in de week, dat is wel heel wonderlijk"* (BV#1). Sommige betrokkenen deden hun verhaal op televisie. Een vrouw die haar kind moest afstaan vertelt over het 'familiewerk' (hoofdstuk 5) dat nodig was om haar verhaal op tv te kunnen vertellen: *"Ik had tegen de ouders van mijn zoon gezegd dat ik op tv zou komen, want ik vond dat ze dat moesten weten. Ze zeiden tegen mij: 'Als je potverdikke zijn naam maar niet noemt'"* (BM#6). Ze zegt dat ze daarmee de vrijheid verloor om ongedwongen haar verhaal te doen: *"Ik zat zo verkrampd bij Catherine Keyl van: ik moet zijn naam [niet noemen] ... Ik heb daar een beetje verstijfd gezeten zo, ik kon nauwelijks uit mijn woorden komen"* (BM#6). In de openbaarheid treden kan een bijzondere dynamiek op gang brengen in familierelaties, maar ook met onbekenden. Publiek spreken impliceert soms dat anderen zich permitteren om opeens persoonlijke vragen te stellen en aan te dringen op meer uitleg en details, waardoor men opnieuw de regie verliest over het eigen levensverhaal. Een vrouw die een kind moest afstaan vertelt bijvoorbeeld dat veel mensen *"openheid verwarren met: iedereen mag constant alles vragen. Maar dat is niet zo!"* (BM#2).

In de interviews vertellen betrokkenen over hun ervaringen om hun persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie te delen in de publieke ruimte. Ze schrijven bijvoorbeeld boeken over hun levensverhaal of geven interviews in geschreven media of op televisie. Dat vergt inspanningen om familierelaties goed te houden en de grenzen te bewaken in conversaties met al te nieuwsgierige buitenstaanders.

8.5 Belangenbehartiging in een veld van stiltes

In het eerste hoofdstuk hebben we een aantal meer of minder formele groepen geïntroduceerd die een publiek of maatschappelijk belang vertegenwoordigen als het gaat om problemen in de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie. De Nederlandse Afstandsmoeder (DNA) spreekt bijvoorbeeld namens afstandsmoeders, en Verleden in Zicht, Meldpunt Adoptie en Adoptie Nazorg namens afgestanen en geadopteerden. Deze groepen hebben een visie en geven daar uitdrukking aan in de media, en ze zijn in overleg met de minister voor Rechtsbescherming, met onderzoekscommissies en soms met professionele organisaties over zaken zoals onderzoek, toegang tot dossiers en erkenningsmaatregelen. Mensen die bij deze groepen betrokken zijn of waren, hebben een belangrijke rol gespeeld in het doorbreken van de stilte. Deze belangengroepen hebben de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie geagendeerd als een publiek probleem: als een probleem van institutionele en maatschappelijke actoren die afstand en adoptie wettelijk en organisatorisch mogelijk hebben gemaakt.

Voor de belangengroepen is het niet eenvoudig geweest de stilte te doorbreken. De afstandsmoeders die betrokken waren bij DNA werken al sinds de jaren '90 om het onderwerp op de publieke agenda te zetten. Meerdere vrouwen die een kind moesten afstaan, vertellen in de interviews over de aanhoudende inzet en het doorzettingsvermogen van deze stichting. Ook afgestanen en geadopteerden benadrukken hoeveel energie, tijd en geld het kost om als een kleine club deze voorloperrol te vervullen. *"We steken er zo al jarenlang onbetaald zoveel tijd in, omdat we het zo belangrijk vinden"* (AA groep#1). Ook anderen vertellen over de inspanningen voor belangenorganisaties: *"Dus zij [belangenorganisaties] hebben al heel veel*

werk gedaan, worden daar weinig tot niet in gehoord, steken daar heel veel tijd in” (AA#1) en “Als ik op ga tellen wat wij daar in geld in hebben gestopt!” (AA#7).

In de interviews klinken verschillende perspectieven door op het werk van deze belangengroepen. Een geïnterviewde, een vrouw die haar kind moest afstaan, vertelt dat zij zich niet door een belangengroep als DNA vertegenwoordigd voelt, omdat zij de standpunten van belangenorganisaties te scherp vindt: *“Wie lopen er voorop? Daar voel ik me niet door vertegenwoordigd”* (membercheck BM#10). Maar tegelijkertijd vertelt ze dat ze het werk van DNA belangrijk vindt, als voorloper in discussies en om scherpte in discussies aan te brengen:

“Je hebt het ook nodig die scherpe stemmen ... anders komt het niet vrij ... Mensen moeten eerst de ruimte maken zodat iedereen zich kan laten horen ... je moet eerst de schil doorbreken en dan kom je bij de donzige massa die hetzelfde in allerlei verschillende nuances ervaart misschien ... maar je hebt dat vogeltje nodig dat tegen die schil tikt, anders gaat die schil niet open ... en dan is er meer openheid en komen alle verhalen naar buiten.” (membercheck BM#10)

Sommige geïnterviewden hebben het gevoel dat de scherpe profilering van belangengroepen ervoor zorgt dat anderen die ook ervaringen hebben met afstand en adoptie, zich niet gehoord voelen. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd vertelt bijvoorbeeld hoe zij zich niet thuis voelt bij de scherpe toon van sommige publieke discussies over afstand en adoptie, omdat zij tevreden is met het verloop van haar leven. Zij vertelt hoe zij zich niet vertegenwoordigd voelt door belangenorganisaties en vermoedt dat zij daarin niet alleen is: *“Ik denk dat het voor heel veel geldt. Want er zijn natuurlijk 15.000 geadopteerden, ik denk dat een hele grote groep er in het dagelijks leven helemaal niet zo mee bezig is”* (AA#3). Volgens haar zijn de mensen die *“problemen ervaren”* (AA#3) in hun persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie het meest actief, en treden juist zij naar voren in de publieke ruimte.

Ook een andere vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, vertelt dat veel mensen niet te horen zijn in publieke discussies: *“Het is natuurlijk altijd, hè, de stille meerderheid of het stille midden, die houdt z’n mond, die roert zich niet. Ik roer me hier ook niet in, ik ga ook geen artikel schrijven of iets roepen”* (AA#4). Voor haar is het daarom van groot belang dat er *“in zo’n publieke discussie niet alleen maar aandacht is voor de extreme meningen en de fouten, omdat je anders echt niet recht doet aan een heel groot deel dat zich niet uitspreekt”* (AA#4). Volgens deze vrouwen zijn er meer zoals zij, die vervreemd zijn geraakt van het publieke debat door de manier waarop de geschiedenis van afstand en adoptie geproblematiseerd wordt. Een man die als kind werd afgestaan en geadopteerd denkt dat vrouwen die geen moeder wilden worden en voor wie de procedure voor afstand en adoptie een goede optie was, niet aan het woord zijn.

“Het publieke debat vanuit de afstandsmoeder wordt gevoerd door, eigenlijk door afstandsmoeders die op de één of andere manier dat niet hadden gewild. Want als je als afstandsmoeder het heel prima vindt om je kind te hebben afgestaan, dan word je geen lid van de Nederlandse Afstandsmoeders ... dat is maar één stukje van spectrum, hè ... maar mijn moeder wilde mij al niet voor mijn geboorte ... die had mij al afgestaan voor mijn geboorte. Maar die mensen hoor je niet.” (AA groep#2)

Veel geïnterviewden, wel en niet actief bij een belangengroep, bevragen de ‘representativiteit’ van publieke discussies. Diverse betrokkenen stellen dat door het ontbreken van veel stemmen, publieke discussies geen goede afspiegeling zijn van alle betrokkenen. Zo vertelt een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd en die zich niet vertegenwoordigd voelt door belangengroepen: *“Ik denk dat het gewoon niet zo eenzijdig is als dat het in het publieke debat naar voren komt. Ik denk dat heel veel mensen zich daar niet in herkennen ... het gaat steeds maar om een heel klein groepje. Het is totaal niet representatief”* (AA#3). Geïnterviewden die actief zijn bij een belangengroep ontkennen niet dat er veel ‘stille stemmen’ zijn. Zij schetsen de complexiteit van de rol van belangenbehartigers rond dit thema dat omgeven is met stilte en taboe en plaatsen het concept ‘achterban’ in perspectief. Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd, vertelt in dat verband:

“Weet je, dat is het interessante met die groepen, hè. Er wordt op het ministerie heel vaak gesproken over het woord ‘achterban’. En het grappige en interessante is dat ik geen idee heb hoeveel achterban een DNA heeft of Verleden in Zicht, of Meldpunt Adoptie ... want er zijn heel veel zwevende leden ... heel veel mensen die niet specifiek ... zeggen: ‘Ik schaar me achter dit of ik schaar me achter dat.’ Die willen dat liever niet. Die voelen zich daar onveilig in.” (AA#2)

De belangengroepen kennen door hun netwerken en de vele informele contacten veel andere betrokkenen. Toch is het ook voor hen onvoorspelbaar welke stemmen niet in publieke discussies tot uitdrukking worden gebracht.

Uit de interviews blijkt dat de verhoudingen tussen de belangengroepen ingewikkeld kunnen zijn. Aan de ene kant vertellen betrokkenen die verbonden zijn aan belangengroepen dat zij andere belangenbehartigers vaak persoonlijk kennen, bijvoorbeeld van overleggen met een ministerie en onderzoekscommissies. Belangengroepen trekken daarin soms ook samen op. Zo vertelt een belangenbehartiger van afgestanen en geadopteerden: *“We trekken regelmatig met de moeders op zoals DNA. Als het ons beide wat brengt, als het iets toevoegt doen we het samen”* (AA groep#1). Deze groepen hebben tegelijkertijd andere prioriteiten en belangen. DNA heeft het doel om het zwijgen over afstand doen te doorbreken en erkenning te krijgen voor wat de vrouwen die afstand moesten doen door het handelen van institutionele actoren is overkomen. Bij organisaties als Verleden in Zicht, Meldpunt Adoptie en Adoptie Nazorg gaat het primair om de rechten van afgestanen en geadopteerden, bijvoorbeeld informatie over afstamming.

Volgens betrokkenen worden de relaties tussen de belangengroepen voor afstandsmoeders, en die voor afgestanen en geadopteerden, mede gecompliceerd doordat zij symbool staan voor de verhouding moeder-kind in de persoonlijke levens van belangenbehartigers: voor afgestane en geadopteerde kinderen zijn het soms de biologische moeders die contact afhouden en die een obstakel zijn voor informatie over afstamming; omgekeerd willen sommige biologische moeders graag hun kinderen vinden om contact te leggen en zijn er kinderen die dat afhouden. Iemand van DNA vertelt bijvoorbeeld dat belangenbehartigers van afgestanen en geadopteerden soms fel konden reageren als zij tegengestelde belangen hadden: *“... want ik ben de moeder en ik ben de vertegenwoordigster van die vrouwen die hun kinderen weggegeven hebben”* (BM#2). Een vrouw die als kind werd afgestaan en geadopteerd en die jarenlang actief was in het behartigen van belangen van afgestanen en geadopteerden herkent die dynamiek:

“Hartstikke systemisch. Jullie zijn de moeders die ons in de steek hebben gelaten. Of: jullie waren de kinderen die ons toen later nooit meer wilden zien. Dus je gaat elkaar de schuld geven ... het zijn twee kanten van dezelfde medaille. Het is de moeder die haar kind moest kwijtraken ... En het is het kind die zijn moeder heeft verloren. Daarom is dit ook een dubbel trauma. Daarom is het ook zo ingewikkeld. En dan heb ik het nog niet gehad over vaders, families, het hele complex wat eromheen zit.” (AA#5)

Als het gaat om belangenbehartiging van vrouwen die een kind moesten afstaan of van afgestanen en geadopteerden, zijn meerdere organisaties actief. Biologische vaders en adoptieouders van binnenlands geadopteerden zijn niet als zodanig vertegenwoordigd in de publieke ruimte en veel ‘stille’ stemmen evenmin. De vraag naar representativiteit en naar een achterban van een organisatie komt voort uit een klassieke manier van denken over politieke kwesties, waarbij verschillende helder afgebakende groepen een duidelijk herkenbare en aan te wijzen achterban hebben die eenzelfde perspectief delen. Echter, geschiedenissen van afstand en adoptie zijn persoonlijke onderwerpen die omgeven zijn met stilte, schaamte en familiegeheimen. Het klassieke model te ‘spreken voor een achterban’ lijkt op gespannen voet te staan met persoonlijke onderwerpen die omgeven zijn met stilte en taboe. Nadat voortrekkers van belangengroepen een onderwerp hebben opengesteld, kristalliseert een grotere diversiteit aan verhalen en perspectieven zich dan langzaam uit. Sommige stille stemmen zullen wellicht stil blijven.

8.6 Slot: een veranderend landschap van stille, aarzelende en uitgesproken stemmen

Het onderwerp van afstand en adoptie is omgeven met stilte en zwijgen. Uit de interviews met betrokkenen blijkt dat het ingewikkeld is stiltes te doorbreken. In dit hoofdstuk bespraken we de ervaringen van betrokkenen met zwijgen, stilte en de pogingen deze te doorbreken.

Vrouwen en mannen die een kind moesten afstaan, hebben te maken gehad met opgelegd zwijgen. Het was een schande om ongehuwd zwanger te zijn, en men had het idee dat verdriet wel zou verdwijnen als je er niet over repte. Verschillende afgestanen en geadopteerden vertellen dat zij wel konden spreken over het feit dat zij waren afgestaan en geadopteerd, maar dat het onderwerp toch onbehagen en ongemak opriep. Sommige betrokkenen maken hun persoonlijke verhaal, ook als vorm van verwerking, toch openbaar. Dat is gezien de mogelijke afwijzende reacties van familieleden spannend en vergt moed.

Door belangengroepen is veel werk verzet om stiltes te doorbreken. In de publieke ruimte zijn belangengroepen actief voor 'afstandsmoeders' en voor afgestanen en geadopteerden en zij hebben verschillende doelen en prioriteiten. Uit de interviews blijkt dat veel betrokkenen worstelen met vragen over de evenwichtigheid waarmee diverse perspectieven te horen zijn in publieke gesprekken over de geschiedenis van afstand en adoptie. In de interviews wordt geregeld gesproken over de mensen die zich niet laten horen. Waar de een ervan uitgaat dat de 'stillen' zich nog niet durven uit te spreken of nog te veel pijn ondervinden van wat ze hebben meegemaakt, gaat een ander ervan uit dat 'stillen' geen problemen ervaren met hun geschiedenis van afstand en adoptie.

Filosofen en sociologen zoals Peter Voss en Noortje Marres hebben laten zien dat publieke ruimte geen neutraal 'gegeven' is, ze wordt gemaakt en afhankelijk van hoe ze wordt gemaakt biedt ze stemmen meer of minder kans om zich te laten horen (Marres, 2005; Voss & Freeman, 2016). Geluiden die in de ene publieke ruimte – bijvoorbeeld (sociale) media – uitgedrukt kunnen worden, kunnen dat in een andere publieke ruimte – zoals een Kamerdebat – soms niet. Een publieke ruimte vormt de stemmen en perspectieven die daar naar voren komen net zo goed als deze stemmen, op hun beurt, de publieke ruimtes vormgeven. Dat roept vragen op als: Wie definieert een onderwerp van discussie en hoe wordt het geformuleerd? Hoeveel ruimte is er om een verhaal te vertellen, wie spreken mee en wat is de dynamiek van discussies? Welke woorden en uitdrukkingen mag men gebruiken, welke terminologie wordt goedgekeurd en serieus genomen? De organisatie van publieke ruimte, zo laten Marres en Voss zien, drukt een stempel op de inhoud en de uitkomst van een gesprek. Doordat televisie, radio of debatcentra bijvoorbeeld vaak alleen 'voor- en tegenstanders' aan het woord laten, vallen meerdere kleurschakeringen en nuances weg en worden de argumentatieve tegenstellingen benadrukt. De organisatie van de ruimte voedt dan polarisatie. Terwijl veel publieke gesprekken bedoeld zijn als een poging tot verdieping en dialoog, draagt de opzet van die gesprekken juist vaak bij aan het tegendeel (Voss & Freeman, 2016). Daarom vragen deze filosofen aandacht voor de organisatie van publieke ruimte.

Uit de interviews met betrokkenen blijkt hoe ingewikkeld publieke gesprekken over afstand en adoptie zijn. Door het persoonlijke karakter van geschiedenissen van afstand en adoptie, en de stilte waarmee het onderwerp voor sommigen nog steeds omgeven is, zullen er altijd ervaringen en perspectieven zijn die niet gedeeld worden in de publieke ruimte. De manier waarop de publieke ruimte wordt georganiseerd kan echter wel bijdragen aan grotere diversiteit van perspectieven die te horen zijn. Een publiek gesprek over afstand en adoptie kan een herhaling zijn van zetten, kan een polariserende framing hebben, maar kan ook uitnodigend zijn om nieuwe perspectieven tot uitdrukking te brengen.

9. Slot

9.1 Introductie

In de periode tussen 1956 en 1984, een periode gemarkeerd door de invoering van respectievelijk de Adoptie- en de Abortuswet, bestonden in Nederland praktijken van ‘afstand en adoptie’. In de context van wettelijke regels, institutionele macht, en culturele, religieuze en wetenschappelijke opvattingen over buitenechtelijke zwangerschap, vrouwenlevens en opvoedingsklimaat stonden jonge ongehuwde zwangeren hun kind af voor adoptie. In verkennend onderzoek werd een ruwe schatting gemaakt dat, van de meer dan vijftienduizend binnenlandse adopties die in Nederland tussen 1956 en 1984 plaatsvonden, tussen de dertienduizend en veertienduizend vrouwen zich door maatschappelijke druk gedwongen voelden afstand te doen ter adoptie (Kok et al., 2017). Decennialang is er amper publiek gesproken over deze praktijken. De laatste jaren hebben belangengroepen van vrouwen die afstand van hun kind moesten doen en van mensen die als kind zijn afgestaan en geadopteerd deze historische praktijken en de ingrijpende gevolgen voor de persoonlijke levens van betrokkenen echter op de publieke agenda gezet.

Tegen de achtergrond van publieke discussies over binnenlandse afstand en adoptie gaat dit onderzoek over hedendaagse perspectieven van directbetrokkenen op deze maatschappelijke geschiedenis en op de omgang met deze geschiedenis. Het onderzoek is geïnspireerd door theoretische benaderingen die benadrukken dat het belangrijk is om mensen een stem te geven in discussies over zaken die hun leven raken. Daarom hebben we mediabronnen bestudeerd waarin mensen hun persoonlijke verhaal vertellen over de geschiedenis van afstand en adoptie en hebben we directbetrokkenen uitvoerig geïnterviewd. In dit slothoofdstuk gaan we in op de vraag welke inzichten dit onderzoek heeft opgeleverd en wat ze betekenen voor publieke discussies over die geschiedenis en de omgang met die geschiedenis.

In de eerste plaats is het opvallend dat de betrokkenen bij afstand en adoptie veel gelijksoortige ervaringen hebben. De geschiedenis van afstand en adoptie is primair een geschiedenis die voor alle betrokkenen bijzondere levensvragen met zich meebrengt. We beginnen dit slothoofdstuk dan ook met een terugblik en een schets van thema’s die we in de verhalen van iedereen tegenkwamen. In de analyse is echter ook duidelijk geworden dat directbetrokkenen botsende belangen kunnen ervaren. In de tweede paragraaf gaan we nader in op het karakter van die potentieel botsende belangen. In de derde paragraaf gaan we in op publieke discussies over de geschiedenis van afstand en adoptie en de omgang met die geschiedenis. Hoe kan – tegen de achtergrond van gedeelde ervaringen en potentieel botsende belangen – ruimte worden georganiseerd voor een goed gesprek over afstand en adoptie?

9.2 De encenering van gedeelde ervaringen

Alle betrokkenen die we in dit onderzoek hebben gesproken, moeten zich welhaast noodgedwongen verhouden tot dezelfde thema’s rond afstand en adoptie in hun persoonlijke leven. Deze thema’s of opgaven zijn als het ware in het historische script van afstand en adoptie ingeschreven en in alle interviews komen deze thema’s naar voren.

Ten eerste blijkt uit de interviews dat de taal van ‘afstand’ en ‘adoptie’ voor alle betrokkenen belangrijk is. Ze beschreven niet alleen gevoeligheden rondom specifieke termen en aanspreekvormen, maar ook de pogingen om woorden te vinden om hun ervaringen begrijpelijk en invoelbaar te maken voor zichzelf en anderen. Hoewel betrokkenen verschillen in hun allergieën voor bepaalde uitdrukkingen, delen ze de zoektocht naar taal om ervaringen met deze geschiedenis woorden te geven en naar ruimte waar recht wordt gedaan aan gevoeligheid voor uitdrukkingen zonder het gesprek te belemmeren. Veel geïnterviewden ervaren een gebrek aan openheid om hun ervaringen te bespreken. Publieke discussies zijn vaak doordrenkt van oordelen over afstand en adoptie die worden ervaren als simplistisch en zwart-wit en die mensen belemmeren om hun verhaal te vertellen. Moraliserende van afstand en adoptie leidt ertoe dat persoonlijke

ervaringen (impliciet) worden veroordeeld of niet serieus worden genomen. Dat kan een drempel vormen voor open uitwisseling over de geschiedenis van afstand en adoptie en de omgang met die geschiedenis.

De analyse laat zien dat praktijken van afstand en adoptie een gecompliceerde temporele dimensie hebben, die ook hedendaagse discussies bemoeilijkt. De geschiedenis van afstand en adoptie in de periode 1956-1984 laat tot op de dag van vandaag sporen na van verdriet, machteloosheid, schaamte en ontworteling. De doorwerking van afstand en adoptie in het persoonlijke leven heeft een eigen tempo en ritme en in relatie daarmee verandert ook de manier waarop mensen tijdens de levensloop nadenken en spreken over deze geschiedenis als publiek vraagstuk. Omdat betrokkenen van verschillende leeftijden hun ervaringen bovendien in andere historische contexten hebben opgedaan, is gezamenlijke reflectie op de geschiedenis van afstand en adoptie soms ingewikkeld. Omdat betrokkenen ouder worden, dringt de tijd om erkenning te krijgen voor wat hun is overkomen, om informatie over afstamming te bemachtigen en om eventueel herstel van verwantschapsrelaties mogelijk te maken. Deze temporele dynamiek – het wegtikken van de tijd, en het verschil in ritmes en tempo's in de omgang met deze gebeurtenissen in de persoonlijke biografie – geven discussies over de geschiedenis van afstand en adoptie een bijzonder karakter.

Een geschiedenis van afstand en adoptie trekt, zo bleek uit dit onderzoek, een levenslang spoor in families, en alle directbetrokkenen moeten door de jaren heen meer of minder gecompliceerd familiewerk verzetten om 'familie te maken'. Om familierelaties intact te houden, moeten jonge vrouwen met een buitenechtelijke zwangerschap hun weg vinden met gevoelens van schaamte en schande. De kinderen die zijn afgestaan en de adoptieouders moesten werk verzetten om een nieuw adoptiegezin te maken en ook het weerzien van bloedverwanten na lange tijd en het herstel van familiecontacten vraagt familiewerk. Intensief familie-werk gaat over behoedzaam schipperen, onderhandelen, spreken, zwijgen, aanpassen, ontwijken et cetera. Alle families bestaan dankzij familiewerk, maar voor de betrokkenen in dit onderzoek is het familiewerk door praktijken van afstand en adoptie vaak beduidend extra gecompliceerd. Begrip voor wat het van betrokkenen vraagt om familierelaties, die tegen hun wil zijn beschadigd en verbroken, te herstellen, is voor velen van hen belangrijk.

Veel verhalen schetsen een 'stapeling van onmacht' in de relatie tot instituties, vroeger en nu. Hoewel de familie van de zwangere vaak een grote rol speelde in de beslissing om het kind af te staan, werden afstand en adoptie mogelijk gemaakt door wetgeving en door verschillende religieuze en professionele uitvoerende instanties. De verhalen van betrokkenen geven de indruk dat deze instanties weinig oog hadden voor bepaalde – meer menselijke – zaken rondom afstand en adoptie. Er zijn ook verhalen van empathische professionals die wel die persoonlijke aandacht schonken. De meeste verhalen getuigen echter van een pijnlijke kloof tussen de logica van betrokken instellingen en de alledaagse levens van geïnterviewden. Alle betrokkenen – de zwangere, de vader van het kind, het kind en de adoptieouders – verkeerden in een situatie van afhankelijkheid en kwetsbaarheid en ervoeren amper steun van relevante zorginstellingen. Ook later in het leven speelden instituties niet altijd een behulpzame rol. De zoektocht naar dossiers en afstammingsgegevens door ouders en kinderen kent veel obstakels. Betrokkenen ervaren vaak – toen en nu – een gebrek aan zeggenschap over basale levensvragen en hebben het idee dat institutionele actoren niet beseffen wat er voor betrokkenen op het spel stond en staat.

Voor alle geïnterviewden bleek erkenning van de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie een belangrijk thema. In die context onderstrepen betrokkenen het belang van betrouwbare en objectieve wetenschappelijke kennis zodat die geschiedenis als een publiek feit erkend wordt. Iedereen vindt het belangrijk dat de geschiedenis niet herhaald wordt. Betrokkenen wijzen daarbij vooral op aandacht voor de gevolgen van scheiding van ouders en kinderen (uithuisplaatsingen) en op de rechten van kinderen op informatie over hun afstamming (voorbeelden die zij noemen zijn praktijken van adoptie, anonieme vondelingenkamers, anoniem zaaddonorschap en meeroudergezinnen). In de interviews wordt ook gesproken over herstel van schade en onrecht. Zaken die daarbij genoemd worden zijn publieke erkenning en verantwoording door organisaties over hun rol in deze geschiedenis, formele excuses van relevante instanties, schadevergoeding, herdenkplekken en aandacht voor deze historische praktijken in het onderwijs, maar niet alle betrokkenen vinden deze maatregelen even zinvol. Betrokken en gehoord worden in de vormgeving van publieke erkenning van de geschiedenis van afstand en adoptie, is een belangrijke vorm van erkenning op zich.

Een laatste gedeelde ervaring gaat over de jarenlange stilte rondom het onderwerp van afstand en adoptie. Vertegenwoordigers van belangengroepen hebben een belangrijke rol gespeeld het zwijgen open te breken. Zij en anderen hebben door hun persoonlijke ervaringen breed te delen de Nederlandse geschiedenis van afstand en adoptie geagendeerd als een publieke kwestie. Het vergt moed om de stilte te doorbreken, omdat familierelaties mogelijk onder druk kunnen komen te staan en schaamte en morele oordelen getroetseerd moeten worden. Alle geïnterviewden wijzen erop dat velen zich niet uitspreken: of omdat zij zich (nog) niet durven of kunnen uitspreken vanwege zaken als schaamte, morele oordelen, verdriet of familierelaties of omdat zij geen expliciet thema willen maken van hun persoonlijke geschiedenis van afstand en adoptie. In de interviews werd ook duidelijk dat sommigen hun biografie niet als een probleem ervaren en niet willen problematiseren. De ervaringen en perspectieven van vele soorten 'stille stemmen' blijven ook in dit onderzoek nog ongekend. In een dynamisch landschap van publieke, aarzelende en stille stemmen, tegen de achtergrond van gecompliceerde biografieën en stapeling van onmacht in de relatie met instituties, is het belangrijk om goed na te denken over de manier waarop publieke gesprekken over de geschiedenis van afstand en adoptie kunnen worden gevoerd. Dat is te meer het geval omdat het historische script van afstand en adoptie niet alleen tot gedeelde ervaringen leidt, maar ook tot potentieel botsende belangen.

9.3 De enscenering van botsende belangen

De ervaringen van de betrokkenen met betrekking tot taal, morele oordelen, familiewerk, tijdsordes, behandeling door instituties, erkenningsvragen en een cultuur van zwijgen zijn vergelijkbaar. Ook al hebben geïnterviewden een andere rol en positie in het proces van afstand en adoptie, en zijn de concrete inhoudelijke kwesties waar ze tegen aanlopen – welke termen, welke oordelen, welk zwijgen, welke familieverhoudingen – verschillend, de geschiedenis van afstand en adoptie genereert voor alle betrokkenen vragen rond deze thema's. De institutionele procedures en regelingen die afstand en adoptie mogelijk maakten, zorgen echter ook voor spanningen en botsende belangen in de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie. Alle betrokkenen zijn als het ware in hetzelfde historische script terechtgekomen, een script dat zowel potentiële afhankelijkheid als potentiële botsingen tussen directbetrokkenen bij afstand en adoptie ensceneert. De spanningen die dit script met zich meebrengt, komen tot uitdrukking in privélevens van mensen maar ook in hedendaagse publieke discussies over de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie.

Na decennia van zwijgen is de geschiedenis van afstand en adoptie langzaam maar zeker een publiek thema geworden. Publieke discussies kunnen echter moeilijk vastgezet worden in de tijd. In de manier waarop verschillende stemmen publiek hoorbaar zijn, zien we de temporele dynamiek terug die in hoofdstuk 4 is beschreven: eerst namen vooral vrouwen die afstand moesten doen van een kind het woord, later gingen volwassenen die als kind waren afgestaan en geadopteerd hun verhaal publiek delen. Van mannen die een kind moesten afstaan en van adoptieouders horen we veel minder. Beide zijn ook niet als belangengroep georganiseerd en er moet meer moeite gedaan worden om hun ervaringen te vernemen. Mannen werden destijds al vaak buiten beslissingen over en procedures voor afstand en adoptie gehouden en voor zover zij al weten dat ze een biologisch kind hebben, is het voor hen niet gemakkelijk om hun verhaal te vertellen. Adoptieouders hebben een lastige positie. Sommigen delen het perspectief van hun kinderen als het gaat om het al dan niet starten van een zoektocht naar afstammingsgegevens en eventueel herstel van contact met biologische ouders, maar sommige mensen die zijn afgestaan en geadopteerd hebben het idee dat hun adoptieouders hun zoektocht bemoeilijken. Adoptieouders zitten ook in een lastige positie omdat recente discussies dermate kritisch zijn over (de motieven van) adoptie dat dit het vrij en open spreken over hun rol en ervaringen belemmert.

In publieke discussies over de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie spelen diverse belangengroepen een belangrijke rol en zij hebben andere prioriteiten. De Nederlandse Afstandsmoeder vertolkt het perspectief van vrouwen die zich destijds gedwongen voelden om hun kind af te staan en richt zich op erkenning van wat deze vrouwen is overkomen. Organisaties zoals Verleden in Zicht richten zich primair op de belangen van mensen die destijds als kind zijn afgestaan en geadopteerd, zoals toegang tot informatie over afstamming. Soms, zo bleek uit de analyse van de interviews, trekken deze organisaties samen op,

bijvoorbeeld in relatie tot een ministerie als het gaat om het uitzetten van onderzoek. Zij volgen het beleid daaromtrent nauwgezet en doen mee aan overleg met beleidsmakers.

Soms zitten deze belangengroepen elkaar in publieke discussies echter in de weg: sommige geïnterviewden merken op dat discussies scherp kunnen zijn, niet alleen omdat belangen en inhoudelijke doelen kunnen botsen, maar ook omdat de relatie tussen belangengroepen soms een symbool wordt van de ingewikkelde familierelaties in het persoonlijke leven van mensen (zie H8.5). Het institutionele historische script van afstand en adoptie heeft ouders en kinderen eerst gescheiden, ze vervolgens afhankelijk van elkaar gemaakt om existentiële biografische informatie te verkrijgen en om ouder-kindcontact te herstellen, maar ook dermate ingrijpende ervaringen gegenereerd dat het voor sommigen moeilijk is om aan de wens of behoefte van een ander te voldoen. Biologische moeders die een kind moesten afstaan vinden het soms moeilijk om hun kinderen toestemming te geven voor inzage in dossiers en om in te gaan op verzoeken tot contact, omdat er bijvoorbeeld verkeerde, stigmatiserende beschrijvingen van hen in het dossier staan of omdat ze in hun leven op dat moment contact met het kind dat ze afstonden te ingewikkeld vinden. Ook omgekeerde voorbeelden werden genoemd: mensen die zijn afgestaan en geadopteerd willen soms liever niet dat een biologische ouder gegevens over hen krijgt en contact zoekt omdat zij daar geen behoefte aan hebben. Wat heling kan zijn voor de een, kan de – soms moeizaam verworven of juist vanzelfsprekende – heelheid van een ander bedreigen. Met andere woorden, het historische institutionele script van afstand en adoptie resulteert in een zodanige encensering van ouders en kinderen dat zij een kans lopen om recht tegenover elkaar te komen staan als het gaat om verwerking en oplossing van existentiële vragen en problemen.

Let wel, in het onderzoek kwamen ook voorbeelden aan bod waar helemaal geen sprake was van botsende belangen. Zo zijn er betrokkenen die niet op zoek gaan naar informatie of naar contacten met biologische verwanten en ook geen verzoeken krijgen in die richting: ze leiden hun leven zonder dat dit soort zaken spelen. En we spraken biologische ouders en afgestane en geadopteerde kinderen die contact hebben weten te herstellen en die dossiers samen inzien of inzage afstemmen. Er wordt dan familiewerk gedaan om tragische situaties die in het script van afstand en adoptie zijn ingeschreven, te voorkomen of te herstellen. Maar, zoals gezegd, het is een effect van historische praktijken van afstand en adoptie en van de scheiding van biologische ouders en kinderen dat alle betrokkenen de kans lopen om in een belangen- tegenstelling terecht te komen inzake de voorziening in existentiële informatiebehoefte en de bescherming van de heelheid en integriteit van het eigen leven. Indien een dergelijke botsing zich daadwerkelijk voordoet, dan voegt die, juist door de bijzondere ouder-kindrelatie tussen betrokkenen, vaak nog leed toe. Het is onduidelijk hoe vaak dergelijke pijnlijke situaties voorkomen, maar voor zover ze voorkomen geven ze extra scherpheid aan publieke discussies over de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie.

Het landschap van publieke discussies over de omgang met historische praktijken van afstand en adoptie is gecompliceerd omdat, zo lieten we in dit rapport zien, deze geschiedenis tot op de dag van vandaag sporen achterlaat en er existentiële vragen in het geding zijn. In de vorige paragraaf hebben we laten zien dat verschillende betrokkenen gelijksoortig emotie-, onderhandelings- en balanceerwerk moeten doen om zich tot thema's zoals taal, morele oordelen, familie, tijd, instituties en publieke discussies te verhouden. Institutionele arrangementen rond praktijken van afstand en adoptie encenseren echter ook de mogelijkheid van harde belangentegenstellingen rond vragen van existentiële betekenis. De institutionele vormgeving van de geschiedenis van afstand en adoptie heeft voor veel betrokkenen niet alleen veel vragen veroorzaakt, maar heeft het ook nog eens heel ingewikkeld gemaakt om – voor wie dat wil – hierop bevredigende antwoorden te vinden. Omdat dergelijke pijnlijke belangentegenstellingen in het persoonlijke leven ook resoneren in publieke discussies over afstand en adoptie, is het des te belangrijker om te reflecteren op de vormgeving van publieke discussies over de omgang met de geschiedenis van afstand en adoptie.

9.4 Zorgvuldig ruimte maken

In het eerste hoofdstuk van dit rapport introduceerden we het werk van Axel Honneth. Hij laat zien dat erkenning van sociale groepen de kern is van een 'goede maatschappij': maatschappelijke praktijken zijn zo georganiseerd dat mensen zich gezien en gehoord voelen als persoon met specifieke ervaringen. Een

structureel gebrek aan erkenning of miskenning is volgens Honneth de basis van persoonlijke en sociale conflicten (Honneth, 1996). Ook filosofe Miranda Fricker benadrukt het belang van erkenning. Volgens haar behelst dat meer dan de uitwisseling van visies en de bespreking van belangen. Het gaat erom dat mensen serieus worden genomen als drager van waardevolle kennis en inzichten (Fricker, 2007, 2018). Het is daarom essentieel om betrokkenen een stem – of ‘voice’ (Hirschman, 1970) – te geven in publieke processen – in beleid, politiek en media – die reflecteren op een maatschappelijke geschiedenis en vormgeven aan manieren om daarmee om te gaan.

Voice is echter volgens Hirschman niet alleen belangrijk om mensen recht te doen, het is ook een onmisbare strategie om maatschappelijk te leren: meer diversiteit in ervaringen tot uitdrukking te brengen, betekent meer bronnen mobiliseren om van te kunnen leren. Honneth, Fricker en Hirschman tonen het grote belang van de stem van betrokkenen in het omgaan met de beschreven geschiedenis, en de maatschappelijke reflectie daarop. Hoe kunnen zij worden uitgenodigd om mee vorm te geven aan discussies over zaken als erkenning en omgang met dossiers? Hoe kunnen hun stemmen worden gehoord?

Voice komt niet vanzelf; het moet georganiseerd worden. De publieke ruimte om een geschiedenis te onderzoeken en bespreken is niet ‘gegeven’, deze wordt gecreëerd door publieke organisaties, media, en betrokkenen die hun stem laten horen en hun belangen publiek agenderen. Bovendien is de manier waarop de publieke ruimte wordt vormgegeven bepalend voor de inhoudelijke gesprekken die daar kunnen plaatsvinden (Voss & Freeman, 2016). Publieke discussies over complexe morele en maatschappelijke vraagstukken, zoals migratie of klimaatverandering, raken gemakkelijk gereduceerd tot standpunten en meningen. Dat gebeurt bijvoorbeeld omdat ze gevoed worden door berichten in de media, waar vaak geen ruimte is voor nuance, voor reflectie op emoties en voor beweging van perspectieven. Belangen- tegenstellingen hoeven niet onder het tapijt geschoven te worden, maar eenzijdige focus op argumentatieve tegenstellingen in discussies creëert ook een gepolariseerd veld en maakt het lastig om te zien wat mensen bindt en een weg vooruit te vinden.

Volgens de filosofen Bart Brandsma en Peter Coleman kan polarisatie verminderen en kunnen maatschappelijke leerprocessen verrijkt worden door meer aandacht te geven aan groepen die niet zo zichtbaar zijn in publieke discussies. Dat zijn betrokkenen die hun verhaal niet ‘klaar’ hebben, midden in een proces zitten om hun ervaringen te duiden of twijfelen (Brandsma, 2020; Coleman, 2021). ‘Stille’ stemmen brengen vaak meer kleurschakeringen, nuances, ambiguïteit en ambivalentie in publieke gesprekken dan de publieke polen en tegenpolen. Aandacht voor de stille stemmen maakt het mogelijk een discussielandschap te creëren met meer inhoudelijke diversiteit.

Het onderwerp afstand en adoptie is, zo schreven we ook al in het eerste hoofdstuk, omgeven met vele soorten stilte. In dit onderzoek hebben wij getracht om niet alleen uitgesproken stemmen, maar ook aarzende en stille stemmen aan het woord te laten, maar dat is slechts ten dele gelukt. Wij hoorden niet de verhalen van, bijvoorbeeld, vrouwen die een kind afstonden en die dat destijds en nu nog steeds een goede oplossing vonden. We hebben weinig mannen gesproken die actief buiten de procedure voor afstand en adoptie zijn gehouden en die daar verdriet van hebben. We hebben geen afgestanen en geadopteerden gesproken die geen behoefte hebben aan een zoektocht naar hun biologische ouders. Zo zijn er veel betrokkenen die (nog) niet spreken in de publieke ruimte over hun ervaringen met afstand en adoptie, en er zijn betrokkenen die dat wellicht hun leven lang niet zullen doen, om welke reden dan ook. Wellicht zitten ‘stille stemmen’ vast in een script van afstand en adoptie, wellicht hebben ‘stille stemmen’ dit script herschreven en identificeren ze zich niet met ‘afstand en adoptie’. Juist gezien de vele stiltes rond afstand en adoptie is het belangrijk om een publieke discussie te organiseren die morele openheid en ruimte biedt voor de complexiteit en diversiteit van verschillende ervaringen. Wat is daarvoor nodig?

De ‘zorgzaamheid’ die Joan Tronto (Tronto, 1998) bepleit in het handelen van publieke instituties is ook belangrijk bij de organisatie van een publiek gesprek. De manier waarop zo’n gesprek wordt gevoerd, geeft namelijk vorm aan wie daarbij gehoord worden, welke inhoud daarbij naar voren komt, en tot welke uitkomsten dat leidt. Wat betekent ‘zorgzaamheid’ in publieke gesprekken? Niet elke plek is uitnodigend voor betrokkenen om hun verhaal te doen. Aan tafel bij een talkshow is er bijvoorbeeld weinig tijd en

ruimte om de complexiteit en gelaagdheid van een geschiedenis van afstand en adoptie te onderzoeken, het moet kort en krachtig. Veel betrokkenen kunnen en willen hun verhaal niet in zo'n mal gieten.

In dit onderzoek gaven betrokkenen aan dat de framing van het onderwerp van afstand en adoptie in termen van 'slachtoffers' en 'schuld' geen vruchtbare grond is voor een open gesprek over deze geschiedenis. Een goed gesprek over geschiedenissen van afstand en adoptie vraagt tijd en ruimte om te blijven bij het ongemak, de morele gelaagdheid, en de ambiguïteit van verschillende ervaringen. Dat geldt ook voor politieke of beleidsmatige gesprekken, bijvoorbeeld over erkenningsmaatregelen, of de omgang met dossiers. Geschiedenissen van afstand en adoptie komen met diepe emoties en een eigen temporele dynamiek in de levens van betrokkenen. Dat kan schuren met beleidsprocessen die vaak rationeel-technisch, doelgericht en volgens strakke tijdschema's worden ingericht.

Organisatie van publieke gesprekken over afstand en adoptie vraagt om besef dat het hier gaat om kwesties die existentiële betekenis hebben voor betrokkenen, en voor veel betrokkenen emotioneel beladen zijn. Het gaat bovendien om kwesties die inhoudelijk ingewikkeld zijn vanwege de onderlinge afhankelijkheid tussen betrokkenen. Dat vraagt van organisatoren van publieke gesprekken dat ze zorgvuldig ruimte maken voor inhoudelijke diversiteit, oplopende emoties, onderlinge botsingen, twijfels en onzekerheden, zoeken naar de juiste woorden, maar ook voor, bijvoorbeeld, ruimte en tijd om op zaken terug te komen en van gedachten te kunnen veranderen. In publieke gesprekken ligt de focus al snel op verschil in perspectief, maar het is ook belangrijk om oog te houden voor de gedeelde thema's (taal, oordelen, familie, tijd, instituties, miskening, zwijgen) waar alle betrokkenen mee te maken krijgen. Eén van de betrokkenen gaf aan dat ook betrokkenen zelf soms verleid worden om onderlinge verwijten te maken (bijvoorbeeld tussen biologische moeders en afgestane kinderen), maar dat hun perspectieven eigenlijk twee kanten zijn van dezelfde medaille: *"Het is de moeder die haar kind moest kwijtraken ... En het is het kind die zijn moeder heeft verloren"* (AA#5).

Ons onderzoek laat zien dat het belangrijk is om oog te hebben voor het feit dat betrokkenen met elkaar verward zijn geraakt in een gedeeld script van historische praktijken van afstand en adoptie. Een script dat zijzelf niet hebben geschreven maar dat is mogelijk gemaakt door institutionele regels en praktijken in een specifieke cultuur-historische, morele context. Het verbreken van familierelaties, het vormen van nieuwe familieverbanden, en nieuwe vormen van afhankelijkheid als het gaat om de beantwoording van existentiële levensvragen en herstel van contact is in dat gedeelde script verklonken.

Aandacht voor gedeelde ervaringen en ingewikkeldheden leidt tot een ander publiek gesprek dan nadruk op verschillen in belangen en standpunten. Zo'n gesprek vergt dat er zorgvuldig ruimte wordt gemaakt voor en door vele soorten stemmen. Daar hopen we met dit rapport aan bij te dragen. Erkenning betekent dat mensen zich gehoord voelen over hun perspectief op de geschiedenis van afstand en adoptie, maar ook dat zij zeggenschap krijgen om dat script – in gesprek met anderen – te herschrijven. Erkenning en dialoog zijn belangrijke voorwaarden om een nieuw hoofdstuk te kunnen maken als het gaat om de geschiedenis van binnenlandse afstand en adoptie.

Literatuur

Hoofdstuk 1

Adoptie Nazorg (2015). Facebook. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: https://www.facebook.com/adoptienazorg/about?locale=nl_NL.

American Anthropological Association (2024) "AAA Statement on Ethics. Principles of Professional Responsibility." Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://americananthro.org/about/policies/statement-on-ethics/>.

Brandsma, B. (2020). *Polarisatie: inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. BB in Media.

Callon, M., & Rabeharisoa, V. (2004). Gino's lesson on humanity: Genetics, mutual entanglements and the sociologist's role. *Economy and society*, 33(1), 1-27.

Coleman, P. T. (2021). *The way out: How to overcome toxic polarization*. Columbia University Press.

Dorgelo, C., en G Gradenwitz-Kemp [hosts] (2023). *Afgestaan* [podcast]. Verleden in Zicht. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van <https://verledeninzicht.nl/podcast/>

FIOM (2019). "Vereniging wil Europees Kenniscentrum Nazorg Adoptie." Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://fiom.nl/adoptie/adoptieouders/vereniging-wil-europees-kenniscentrum-nazorg-adoptie>.

Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.

Geelen, E., Van Hoyweghen, I., & Horstman, K. (2011). Making genetics not so important: Family work in dealing with familial hypertrophic cardiomyopathy. *Social science & medicine*, 72(11), 1752-1759.

Hirschman, A.O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.

Honneth, A. (1996). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. MIT press.

Meldpunt adoptie Raad voor de Kinderbescherming 1956 – 1984 (2019). Facebook. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.facebook.com/groups/474580243261547/>.

Smits van Waesberghe, E. (2020). *Zwartboek adoptie. Een schoot vol tranen. Over verzwegen adopties in de 20e eeuw in Nederland*. Uitgeverij Nau.

Stichting DNA (2024). "Stichting de Nederlandse afstandsmoeder." Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://stichtingdna.nl/>.

Tronto, J. C. (1998). An ethic of care. *Generations: Journal of the American society on Aging*, 22(3), 15-20.

Verleden in Zicht (2021). "Over onze stichting." Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <http://verledeninzicht.nl>

Hoofdstuk 2

- Austin, J.L. (1975). *How to do things with words*. Harvard University Press.
- Bowker, G., & Star, S. L. (1999). *Sorting things out. Classification an its consequences*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Butler, J. (1997). *Excitable speech: A politics of the performative*. Routledge.
- Don, C. (2021). *Afstandsmoeders. Over vrouwen die gedwongen hun kind afstonden 1956-1984*. Thomas Rap.
- Foucault, M. (1966). *The Order of Things (Les mots et les choses)*. Routledge.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.
- Pauw, J. (2019, 29 oktober). Eugénie, Will en Harlinde over gedwongen adoptie. In Pauw. BNNVARA & NTR. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.bnnvara.nl/pauw/videos/524202>
- Van Breukelen, T. (1992). *Ik besta niet. De gevoelens van een afstandsvader*. Uitgeverij Reinders.
- Van Sebille, W. (1994). *Geboortemoeder? Onze Taal, Jaargang 63*.

Hoofdstuk 3

- Blok, M. [host] (2021). Femcity 23: Ongehoorde verhalen over afstand en adoptie. In Femcity [livecast] Pakhuis de Zwijger. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://dezwijger.nl/programma/ongehoorde-verhalen-over-afstand-en-adoptie>
- Dorgelo, C., en G Gradenwitz-Kemp [hosts] (2023, 15 mei). "Afgestaan, S2 aflevering2: Miriam". In Afgestaan [postcast]. Verleden in Zicht. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van <https://verledeninzicht.nl/podcast/>
- Foucault, M. (1964). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Routledge.
- Foucault, M. (1983). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. Routledge.
- Van der Horst, E. [producent]. (2019, 29 oktober 2019). "Binnen een maand 200 aanmeldingen onderzoek Gedwongen Adoptie ('afstandsmoeders')". in De Wereld Draait Door. BNNVARA. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.bnnvara.nl/dewerelddraaitdoor/videos/524192>
- Van Megen, F. [host] (2024, 4 maart). "Binnenlands geadopteerd: dankbaar moeten zijn & ongeworsteld zijn, met Babet " in Taboecast [postcast]. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van <https://www.taboecast.nl/>.
- Taylor, C. (2004). *Modern social imaginaries*. Duke University Press.

Hoofdstuk 4

- Bergson, H. (1889 [2003]). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness* Routledge.
- Blick, J. [regisseur] (2023). *De Laatste Kans* [documentaire]. VPRO. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.vpro.nl/programmas/de-laatste-kans.html>

Draaisma, D. (1990). *Het verborgen raderwerk. Over tijd, machines en bewustzijn*. Ambo/Anthos.

Eeckhout, N., S. Houthuys, en M. Kist [hosts/producenten] (2017). "Bob" [podcast]. Audiocollectief Schik en VPRO Dorst. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.vpro.nl/dorst/producties/bob.html>

Hoofdstuk 5

Dorgelo, C., en G Gradenwitz-Kemp [hosts] (2023, 15 mei). "Afgestaan, S2 aflevering2: Miriam". In *Afgestaan* [postcast]. Verleden in Zicht. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van <https://verledeninzicht.nl/podcast/>

Freriks, P. [host] (2023, januari). S1:E2: Veranderende tijden" [aflevering]. In *In de Voetsporen Van De Jaren 60*. Omroep MAX. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://npo.nl/start/serie/in-de-voetsporen-van/seizoen-4/in-de-voetsporen-van-de-jaren-60>

Geelen, E., Van Hoyweghen, I., & Horstman, K. (2011). Making genetics not so important: Family work in dealing with familial hypertrophic cardiomyopathy. *Social science & medicine*, 72(11), 1752-1759.

Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*. Penguin.

Moore, E. (2017). *Divorce, families and emotion work: 'Only death will make us part'*. Springer.

Morgan, D. (2011). *Rethinking family practices*. Springer.

Hoofdstuk 6

Blok, M., en T. Van Peperstraten [hosts] (2021, 23 september). "Afstandsmoeders staan in rechtszaak tegen over de staat: 'Vraag is of ze gebruik kunnen maken van uitzonderingsregel'". In *EenVandaag*. NPO Radio1. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van:

<https://www.nporadio1.nl/nieuws/binnenland/b6f1738d-578e-4cdc-ac0f-9db1bab7a4bc/afstandsmoeders-staan-in-rechtszaak-tegen-over-de-staat-vraag-is-of-ze-gebruik-kunnen-maken-van-uitzonderingsregel>

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*, Vol. I. Boston: Beacon.

Kafka, F. (1926). *The Castle* Translated by W. L. Strachan. New York: Schocken Books.

Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public service*. Russell Sage Foundation.

Tronto, J.C. (1998). An ethic of care. *Generations: Journal of the American society on Aging*, 22(3), 15-20.

Hoofdstuk 7

Immler, N. (2022). De (dia)logics van erkenning en herstel. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2, 18-36.

Immler, N. (2023). De doorwerking van het slavernijverleden: een transgenerationeel perspectief op herstel en transformatieve justice. In R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum, & U. Vyent (Eds.), *Staat en Slavernij: Een terreinverkenning van het Koninkrijk der Nederlanden* (pp. 85-95). Athenaeum.

Hoofdstuk 8

BNNVARA (2019, 19 november). "Afstandsmoeder Ellen van Ree verbrak de stilte: 'Mijn zoon whatsappte me een hartje'." [webpagina]. De Wereld Draait Door, BNNVARA. Geraadpleegd op 25 oktober 2024. van: <https://www.bnnvara.nl/dewerelddraaitdoor/artikelen/afstandsmoeder-ellen-van-ree>.

Callon, M., & Rabeharisoa, V. (2004). Gino's lesson on humanity: Genetics, mutual entanglements and the sociologist's role. *Economy and society*, 33(1), 1-27.

De Leeuw, L., & Van Seville, W. (1991). Opgestaan is plaats vergaan. Een bericht van en over afstandsmoeders. Uitgeverij An Dekker.

Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.

Marres, N. (2005). Issues spark a public into being: A key but often forgotten point of the Lippmann-Dewey debate. *Making things public: Atmospheres of democracy*, 208-217.

Van der Horst, E. [producent]. (2019, 29 oktober 2019). "Binnen een maand 200 aanmeldingen onderzoek Gedwongen Adoptie ('afstandsmoeders')". in De Wereld Draait Door. BNNVARA. Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van: <https://www.bnnvara.nl/dewerelddraaitdoor/videos/524192>

Van Rossum, D. (1994, 19 mei 1994). Het verlangen naar de echte ouders. *De Groene Amsterdammer*, (20).

Voss, J.-P., & Freeman, R. (2016). *Knowing governance: The epistemic construction of political order*. Springer.

Winter, J. (2015). Introduction: remembering, forgetting and silence. In *Beyond Memory* (pp. 15-26). Routledge.

Winter, J. (2017). *War beyond words*. Cambridge University Press.

Hoofdstuk 9

Brandsma, B. (2020). *Polarisatie: inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. BB in Media.

Coleman, P. T. (2021). *The way out: How to overcome toxic polarization*. Columbia University Press.

Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.

Fricker, M. (2018). "Epistemic Injustice and Recognition Theory: A New Conversation —Afterword." *Feminist Philosophy Quarterly* 4 (4). <https://doi.org/10.5206/fpq/2018.4.6235>.

Hirschman, A.O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.

Honneth, A. (1996). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. MIT press.

Kok, J., Van den Boomen, N., Dane, J., Hilevych, Y., Hoedemaekers, J., & Walhout, E. (2017). *Beklemd in de scharnieren van de tijd. Beleid, praktijk en ervaringen van afstand ter adoptie door niet-gehuwde moeders in Nederland tussen 1956 en 1984* (WODC Publications, Radboud Universiteit). Geraadpleegd op 1 oktober 2024, van <https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2272>

Tronto, J.C. (1998). An ethic of care. *Generations: Journal of the American society on Aging*, 22(3), 15-20.

Voss, J.-P., & Freeman, R. (2016). *Knowing governance: The epistemic construction of political order*. Palgrave Macmillan.

